

Studies in European Language Diversity 24.1

SETO KEEL EESTIS

ELDIA uuringuaruanne

Kadri KOREINIK

eldia

europaan keele
diversus kõigile

Mainz • Wien • Helsinki
Tartu • Mariehamn • Oulu • Maribor

Studies in European Language Diversity on ELDIA projekti eelretsenseeritav veebiväljaanne, mis pakub lugejale esialgseid uurimistulemusi, aga ka projektiga seotud juhtumi-, tausta- ja kõrvalanalüüse.

Peatoimetaja

Johanna Laakso (Viin)

Toimetuskolleegium

Kari Djerf (Helsingi), Riho Grünthal (Helsingi), Anna Kolláth (Maribor), Helle Metslang (Tartu), Karl Pajusalu (Tartu), Anneli Sarhimaa (Mainz), Sia Spiliopoulou Åkermark (Mariehamn), Helena Sulkala (Oulu), Reetta Toivanen (Helsingi)

Väljaandja: ELDIA teaduskonsortsium

c/o prof Anneli Sarhimaa

Põhja-Euroopa ja Baltimaade keeled ja kultuurid (SNEB)

Johannes Gutenberg-Universität Mainz

Jakob-Welder-Weg 18 (Philosophicum)

D-55099 Mainz, Saksamaa

e-post: eldia-project@uni-mainz.de

© 2013 European Language Diversity for All (ELDIA)

Funded under Socio-economic Sciences & Humanities

Cover design: *Minna Pelkonen & Hajnalka Berényi-Kiss*

ELDIA on rahvusvaheline teadusprojekt, mida rahastab Euroopa Komisjoni 7. raamprogramm. Kõik ELDIA väljaannetes ning uurimisraportites väljendatud arvamused ning hinnangud kajastavad ainult autorite seisukohti ega esinda tingimata Euroopa Komisjoni omi.

Kõik ELDIA väljaanded ning uurimisraportid on kaitstud autoriõigusega. ELDIA mis tahes väljaannete ja/või uurimisraportite edasise kasutamise eesmärkidel palume pöörduda väljaandja poole.

ISSN 2192-2403

Sisukord

Joonised ja tabelid	iii
1 Sissejuhatus: Mis on ELDIA?	1
2 Ajalooline, ühiskondlik ja keeleline kontekst	3
2.1 Sissejuhatus	3
2.2 Keeleökoloogiline kontekst	7
2.2.1 Geograafilised ja etnopolitiilised aspektid	7
2.3 Kultuurikontekst: kontaktid, sümbolid ja praktikad	11
2.4 Demograafiline kontekst, rahvastikuandmed	13
2.5 Keele- ja vähemuspoliitika	17
2.5.1 Seto keele standardiseerimine	17
2.5.2 Keelekasutus eri valdkondades	18
2.5.3 Identiteedi- ja keelepoliitiline käitumine	19
2.6 Keelekontaktid ja keelehoid	19
2.6.1 Ükskeelsus, kakskeelsus ja mitmekeelsus	21
2.6.2 Keelekontaktide tagajärjed	21
3 Valim ja meetod	23
3.1 Andmekogumine	23
3.2 Valikküsitlus	24
3.2.1 Sihtrühma küsimustiku struktuur	24
3.2.2 Seto keele kasutajate küsitlus	24
3.2.3 Kontrollrühma küsimustiku struktuur	25
3.2.4 Kontrollrühma küsitlus	25
3.3 Individuaalintervjuud	25
3.4 Fookusrühmaintervjuud	28
3.4.1 Intervjuud sihtrühmaga	28
3.4.2 Intervjuud kontrollrühmaga	29
3.5 Valimi ja üldkogumi jaotused	29
3.6 ELDIA andmeanalüüsi põhimõtted	30
3.6.1 Vähemuskeeled kui osa tänapäeva ühiskondade mitmekeelsusest	30
3.6.2 ELDIA rakenduslik eesmärk	31
3.6.3 Keele elujõulisuse määramine ja mõõtmine	31
3.6.4 Andmeanalüüsi meetodika	34
3.6.4.1 Küsitlusandmete analüüs	34
3.6.4.2 Intervjuuainestiku analüüs	35
4 Seadusandlus, meedia, keelekasutus ja interaktsioon uuringutulemuste põhjal	38
4.1 Seadusandluse ja institutsioonide analüüs	38
4.2 Meediaanalüüs	39
4.3 Küsitluste ja intervjuutulemuste sotsiolingvistiline analüüs	41
4.3.1 Keelekasutus ja interaktsioon	41
4.3.1.1 Emakeel	41
4.3.1.2 Põlvkondadevaheline ja põlvkonnasisene keelekasutus	42

4.3.1.3	Hinnang oma keeleoskusele	44
4.3.1.4	Keelekasutus eri valdkondades.....	47
4.3.1.5	Keeled ja tööturg	50
4.3.1.6	Keelekorraldus ja keelehoid.....	51
4.3.1.7	Keelekasutuse toetamine ja takistamine	52
4.3.1.8	Keelehoiakud	54
4.3.1.9	Mitmekeelsus.....	56
4.3.2	Seadusandlus.....	58
4.3.2.1	Keelekasutuse toetamine ja takistamine	58
4.4	Haridus ja seadusandlus.....	60
4.4.1	Meedia.....	60
4.4.2	Haridus.....	62
5	Keele elujõulisuse baromeeter.....	64
5.1	Seto keele elujõulisus.....	65
6	Järeldused.....	66
7	References	67
5	Lühendite nimekiri.....	76
LISA 1:	Poliitikasoovitused	77
LISA 2:	Transkriptsioonisümbolid.....	78

Joonised ja tabelid

Joonis 1. Ajalooline lõunaeesti keeleala koos lõunaeesti keelesaartega Lutsis, Leivus ja Kraasnal.....	4
Joonis 2. Setu murrakut mõistvate 15aastaste ja vanemate Eesti püsielanike arv ja osakaal maakondades ning Tallinnas ja Tartus. Rahva ja eluruumide loendus 2011.	5
Joonis 3 . Põlvkondadevaheline keelekasutus, %.....	43
Joonis 4. Põlvkonnasisene keelekasutus, %.....	44
Joonis 5. Hinnangud seto keele osaoskuste kohta, %.....	45
Joonis 6. Hinnangud eesti keele osaoskuste kohta, %.....	46
Joonis 7. Hinnang inglise keele osaoskuste kohta, %.....	47
Joonis 8. Seto keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades Kagu-Eestis, %.....	49
Joonis 9. Eesti keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades, %.....	49
Joonis 10. Inglise keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades, %.....	50
Joonis 11. Seto keele elujõulisus Eestis; roheline = keelekasutus ja interaktsioon, lilla = haridus, heleroheline = seadusandlus, sinine = meedia.....	64
Tabel 1. Meremäe, Mikitamäe ja Värskas rahvastik 1. jaanuari seisuga soo, vanuse ja aasta lõikes.....	14
Tabel 2. Petseri rajooni seto rahvastiku loomulik iive ja rändepõhine juurdekasv 1945–1999.	15
Tabel 3. Milliseid keeli te veel igapäevasuhtluse tasemel oskate (%)?	21
Tabel 4. Soo empiirilised ja oodatavad sagedused.....	30
Tabel 5 .Vanuse empiirilised ja oodatavad sagedused.....	30

1 Sissejuhatus: Mis on ELDIA?

European Language Diversity for All (ELDIA) on interdistsiplinaarne ja rahvusvaheline uurimisprojekt, mille eesmärgiks on mõista mitmekeelsust varasemast avaramalt. ELDIA ei keskendu vaid ühele kindlale keelekogukonnale; projekti keskmes on tänapäeva mitmekeelsetes ühiskondades elavad väikesed soome-ugri keelekogukonnad. Eesmärk on saada võrreldavaid, üldistavaid ja ka väljaspool Euroopat teiste mitmekeelsete rühmade uurimisel rakendatavaid tulemusi. Sestap valiti ELDIA sihtrühmad nõnda, et kaetud oleks lai spekter erinevatest poliitilistest, majanduslikest ja kultuurilistest oludest pärit olevaid keelekogukondi. Valikus olid nii põlisvähemused (nt saami, karjala ja seto¹) ja hilistekkelised uusmigrantide rühmad (nt eestlased Soomes ja Saksamaal) kui ka nende kahe tüübi vahepeal olevad rühmad (ungarlased Austrias). Projekti olid haaratud nii ohustatud ja noore kirjakeelega keeled (nt *meänkieli*, karjala ja vepsa keel) kui ka keeled, mis on kirjandus- ja hariduskeelena (nt ungari ja eesti keel) juba laialt kasutusel. Keelte kohati kaugevõitu soome-ugri sugulust tuleb rõhutada ka seetõttu, et soome-ugri keeled pole saanud küllaldaselt tähelepanu rahvusvahelises mitmekeelsust käsitlevas kirjanduses ning keelt ja ühiskonda analüüsivates käsitlustes; nende uurimise seis on enamasti ilmunud vaid rahvuskeelte vahendusel.

Käesolev uuringuaruanne on seto keelest ja setodest. Seto keel, mida peetakse traditsiooniliselt murdeks, on põline lõunaeesti keel. Setod elavad peamiselt Kagu-Eestis (aga ka Vene Föderatsioonis), kuid paljud on ümber asunud ka mujale Eestisse. Setode populatsiooni (ELDIA definitsiooni järgi potentsiaalsete seto keele kõnelejate arvuks) suuruseks Kagu-Eestis hinnatakse u 5000 inimest. Kontrollrühmaks on Eesti ligi 1,3miljoniline elanikkond, sh erineva ema- ja kodukeelega (eesti, vene jne) püsielanikud.

Raport koosneb mitmest peatükist. Järgmises peatükis on juttu seto keele ajaloolisest, ühiskondlikust ja keelelisest kontekstist. Sellele järgnevad metodoloogiapeatükid, õigus- ja meediaanalüüsi, küsitluse ja intervjuude tulemusi tutvustavad peatükid ning nagu akadeemilises diskursuses kombeks, diskussioon ja kokkuvõtvad peatükid. Peatüki 3.6 koostasid Anneli Sarhima ja Eva Kūhhirt (Johannes Gutenbergi nimeline Mainzi ülikool), peatükid 4.1 ja 4.2 vastavalt Reetta Toivanen (Helsingi ülikool) ja Sia Spiliopoulou Åkermark (Ahvenamaa rahuinstituut). Ülejäänud teksti autor on Kadri Koreinik (Tartu ülikool), tema toimetatud on ka see ingliskeelse täismahus raporti lühendatud eestikeelne versioon.

* * *

Autorid võlgnevad tänu kõikidele uuringus osalenud respondentidele ja informantidele. ELDIA Tartu meeskond avaldab tänu välitöö tegijatele, kes lühikestest pimedatest

---

¹ Eelistan siin ja edaspidi ÕS 2006 pakutud kohanimele Setumaa Setomaad, eksonüümile "setu(d)" omanimetust "seto(d)" ja ka keele omanimetust "seto keel".

talvapäevadest ja Kagu-Eesti libedatest külatänavatest hoolimata aitasid andmekogumise kaudu jõuda tulemusteni, mille põhjal valmis ka see aruanne. Suur tänu kolleegidele Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudist ning Võru instituudist! Aituma ka kahele anonüümsele retsensendile väärtuslike märkuste eest!

2 Ajalooline, ühiskondlik ja keeleline kontekst

2.1 Sissejuhatus

Alljärgnevad peatükid (2.1-2.5) on ingliskeelse kontekstianalüüsi lühendatud versioon, mida on toimetanud ja täiendanud Johanna Laakso (Viini ülikool) (vt Koreinik 2011b). Siia on koondatud kogu projektieelne teave, mida on ELDIA edenedes uuendatud. Üldjoontes järgitakse peatükis Riho Grünthali (Helsingi ülikool) poolt ELDIA kontekstianalüüsi käsiraamatuks koondatud juhiseid.

Setod on Eesti-Vene piirialal elav etniline rühm, kes räägib lõunaeesti keelt. Läänemeresoome keelte hulka kuuluvaid lõunaeesti keeli peetakse akadeemilises ja avalikus diskursuses eesti keele murreteks.

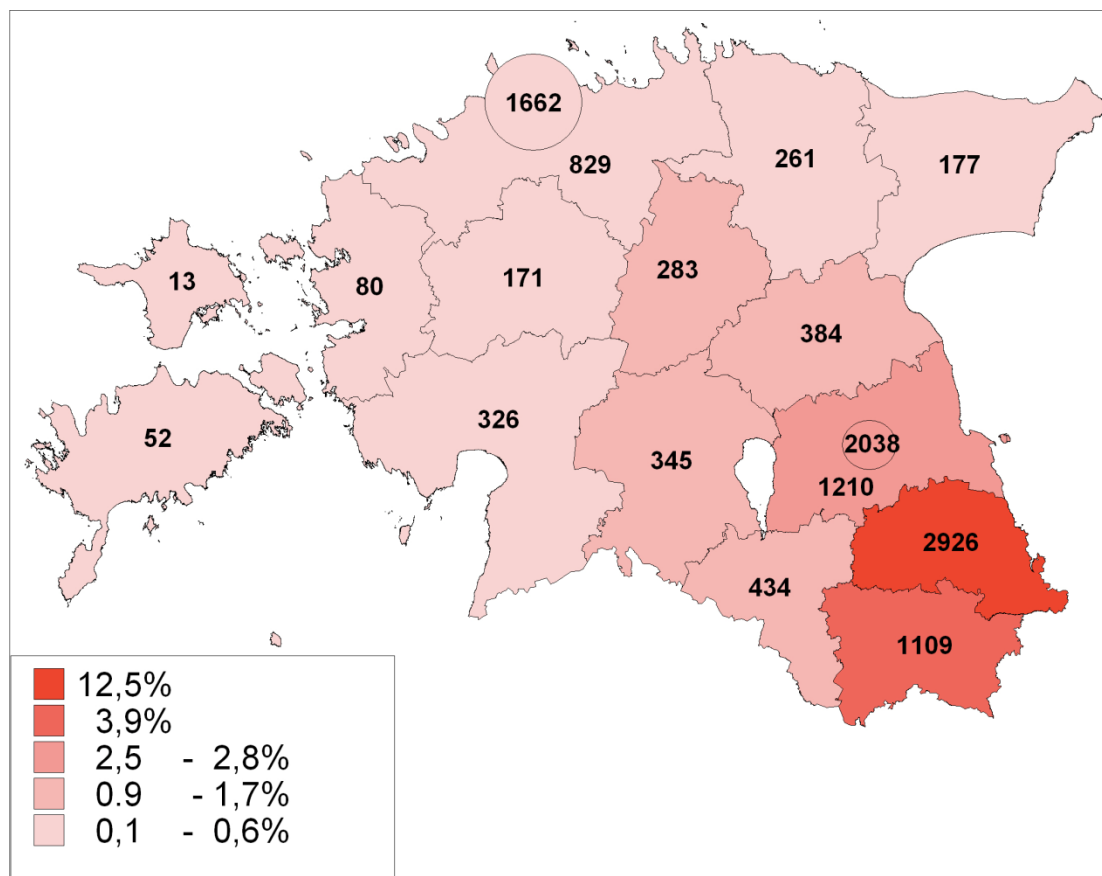
Murdeuurimine liigendab eesti murded kaheks peamurdeks: põhjaeesti (mille sees mõnikord eristatakse kirderannikumurret) ja lõunaeesti murre. Eesti kirjakeel põhineb suuresti põhjaeesti murretel. Lõunaeesti peamurre ühendab Mulgi, Tartu, Seto ja Võru murret. Vt joonist 1 allpool. Ehkki kaks viimast on üsna sarnased, eristatakse setosid nende õigeusu tausta ja identiteedi tõttu, aga ka mõne sotsiolingvistiliselt eenduva hääldusjoone ja eripärase sõnavara järgi, mis toimivad etnilise rühma keeleliste markeritena (vrd Pajusalu *et al.* 2009: 187). Kumbki lõunaeesti keelekujudest pole ametlikult keelena tunnustatud.

Joonis 1. Ajalooline lõunaeesti keeleala koos lõunaeesti keelesaartega Lutsis, Leivus ja Kraasnal².

² Allikas: Iva & Pajusalu 2004.

Joonis 2. Setu murrakut mõistvate 15aastaste ja vanemate Eesti püsielanike arv ja osakaal maakondades ning Tallinnas ja Tartus. Rahva ja eluruumide loendus 2011.

Setode (sks *die Setukesen*), Pihkva ja Irboska ümbruskonnas elavate ortodokssete eestlaste kui etnose kohta käivad esimesed andmed pärinevad 18. sajandist (Lillak *et al.* 2009). Lõunaeestikeelsete setode etnilist identiteeti on kujundanud ja tugevdanud mitmed piirimuutused (Saar 2003). Kolm Eesti-Vene piiri on ajaloo jooksul olulised: kubermangupiir, Eesti Vabariigi piir ajavahemikus 1920–1944, mis kulges läbi vene keele kõnelejate asuala, ja Nõukogude Liidu halduspiir, mis jooksis läbi setode asuala ja jagas Petseri maakonna (1920–1944) kaheks. Esimene piiridest oli ka Vana-Liivimaa (sks *Alt-Livland*) idapiir, mis pandi paika Saksa ordu ning Novgorodi ja Pihkva valitsejate vaheliste mõõduvõtmistega. Viimane on ka tänapäevane *de facto* Eesti-Vene piir.

Jääts (1998) on uurinud setode identiteeti, mis on välja kujunenud kahe viimase sajandi jooksul. Tema arvates olid setod 19. sajandi lõpul oma „vene” usu tõttu venelastele lähemal kui eestlastele. Eestlaste kui tärkava rahvuse kultuur, mis kujunes saksa kultuuri eeskujul, jäi setodele, kes olid kas kirjaoskamatud või vähesel määral venekeelse kooliharidusega, kaugeks. Kui setode asuala arvati 20. sajandi sõdadevahelisel ajal Eesti koosseisu, algas nende eestistamine. Nii näiteks anti setodele eesti perekonnanimed ja nende lapsed said eestikeelse koolihariduse. Ka setod ise, eriti kui nende usuline kuuluvus rahule jäeti, aktsepteerisid valitsevat patroneerivat ideed, mille järgi olid nad eestlaste kadunud pojad (vrd Kalkun 2011) või nooremad harimata vennad, keda tuli arengus järele aidata (Saar 2003). Pärast II maailmasõda rändasid paljud setod Vene NFSVst Eesti NSVsse, kus nad

kiiresti linnastusid. Linnades ei kasutanud setod enam aktiivselt oma keelt ja nõukogude ateistlik propaganda mõjutas nende religioosseid praktikaid (*ibid.*).

Üldjoontes on olnud viimasel piirimuudatusel, mis jaotas setode asuala kaheks, oluline osa setode igapäevategevustele, aga ka nende etnilise liikumise kujunemises. Kõigepealt jäid paljudel setodel *de facto* piiri taha maha (kinnis)vara, sugulased või nende hauad (Eichenbaum 1998) ning uue piirirežiimiga ei olnud enam võimalik sugulastega tihedalt läbi käia ega Vene poolel oma materiaalsed pärandid hooldada. Teiseks kuulub piiriküsimus mitme aktiivse seto liikumise liikme poliitilise agenda hulka (Saar 2003). Eesti-Vene *de facto* piir on Eesti riigi jaoks kui katkestus, millega osa kohalikke ja seto aktivistid ei ole valmis leppima (Annist 2013b). 1991. aastal taasiseseisvunud Eesti jaoks, hoolimata mõnest piiriga seotud lahkavusest, on riigipiiril, mis alates 2004. aastast on ka Euroopa Liidu idapiir, sümbolne tähendus; piirialade elanike jaoks on Eesti-Vene piir miski, mis mõjutab nende igapäevaseid tegemisi ja majanduslikku käitumist (Assmuth 2003).

Paljud Eesti uurimis- ja arendusasutused on uurinud setode keelt ja kultuuri murde- või üldise lõunaeesti kultuuri uurimise käigus. Kui nimetada mõned põhifookused, siis uuritud on setode lüroepilist traditsiooni (Hurt 1904–1907; Hagu & Suhonen 1995; Arukask 2003; Hagu 2004; Kalkun 2003, 2008, 2011), ajalugu (Aun & Jürgenson 2004) ja folkloori (Kuutma 2005), artefakte (Piho 1997), etnilist identiteeti (Jääts 1998, 2000; Runnel 2002) ja pärandkultuuri institutsionaliseerimist (Annist 2009, 2011, 2013a). Tartu ülikooli arheoloogid on uurinud sellel kultuurikontaktide rohkel alal eelajaloolisi ja keskaegseid asulakohti ja matuseid (Laul 1995, 2001; Aun 2004; Valk 2004). Korraldatud on ka küsitlusi keelekasutuse ja -oskuse kohta (Eichenbaum 1998), uuritud on kohanimed (Päll 2003; Faster 2004) ja keele omanimetusi (Koreinik & Pajusalu 2007) ning murdejooni (see Pajusalu *et al.* 2009, Juhkason *et al.* 2012). Kõikne uuring 2005. aastast vaatles sealsete elanike mitut eluvaldkonda (Mäger *et al.* 2006). 2000. aastal asutatud Tartu ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus on seto, aga ka teiste lõunaeesti keelekujude uurimise ja arendamise eesotsas.

Peale Tartu, vähemal määral ka Tallinna ülikooli on veel paar väiksemat asutust, kus on tehtud lõunaeesti keele uuringuid. 1995. aastal, kui Võru instituut asutati, oli selle ülesandeks toetada nii võru kui seto keelt ja kultuuri. Praegu on instituudi akadeemiliseks eesmärgiks peamiselt kohanimede ja keelesotsioloogiline uurimine. 2010. aastal asutati Seto instituut, mis koordineerib Seto keele- ja kultuuriala uurimist, sh sõnaraamatu koostamist. Eesti keele instituut keskendub tänapäeva eesti keele, eesti keele ajaloo, eesti murrete ja teiste soome-ugri keelte uurimisele.

Setod on põline etniline rühm, mille kujunemises on oma osa mänginud ränne Eesti alale ja Eesti alalt. 20. sajandi algul, koos eesti rahvusliku iseteadvuse kasvuga, pälvisid setod suurt akadeemilist tähelepanu ning mitu uurijat esitas ja avaldas ka välitööde tulemusel. Ehkki sõdadevaheline eestistamine oli üldjoontes edukas, ei olnud seto noored 1930. aastatel rahul eestlaste patroneerivate seisukohtadega ja väitsid, et setod on eraldi rahvas (Jääts 2000). Alates 1990. aastatest, kui piiriküsimusi avalikult arutama hakati, on setod olnud oma

etnose piiritlemisega ametis rohkem kui kunagi varem. Piiridebatt on kindlasti setode identiteeti tugevdanud (Jääts 2000; Saar 2003). Varem on setosid välisrühmana (ingl *outgroup*) määratletud: nii eestlased kui venelased on neid pidanud n-ö teiseks. Jääts (2000: 570) väidab, et setosid võib vaadelda nii eesti kui vene rahvuslaste etnograafilise toormaterjalina. Nüüd on keele- ja vähemuspoliitika diskursuse suund rohkem seto aktivistide ja poliitikute teha.

Lisaks eespool nimetatud allikatele võiks oluliste tekstidena nimetada „Setumaad” (1928), Mägiste (1977) tekstikogumikku, Eichenbaumi ja Pajusalu (2001) artiklit, Lay (2008) magistritöö ja „Setomaa II” (2009). Võrreldes folkloori ja arheoloogiamälestistega on keelemuutusi, keelevahetust ja keele omandamist tunduvat vähem uuritud. Üldjoontes ei võimalda lõunaeesti keele uuringute hetkeseis teha kõikehõlmavaid järeldusi eesti-seto keelekontakti olemuse ja keelelist käitumist kujundavate keelevälise faktorite kohta. Kõige märgatavam on (mikro)sotsiolingvistiline puudujääk. Puudub teave nii keele formaalse omandamise kui ka peresisese põlvkondliku keeleülekanne kohta.

2.2 Keeleökoloogiline kontekst

2.2.1 Geograafilised ja etnopolitiilised aspektid

Setod on vene ja teiste (lõuna)eesti keelt kõnelevate naabrite kõrval elanud sajandeid. Uusajal on setode asuala (Setomaa) elanike arv kõikunud nii sõdade kui ka muude hädade tõttu. 19. sajandil elas tulevase Petseri maakonna territooriumil umbes 60 000 inimest. Piirkonna külad olid kas seto või vene asustusega, segarahvastikuga külad oli haruldased (Lillak *et al.* 2009). Kristlus toodi Venemaale 10. sajandil, samal ajal asusid tegutsema ka õigeusumisjonärid. Siiski algas piirkonna koloniseerimine alles Petseri kloostri rajamisega 1470. aastal ja see kant asustati Kesk-Venemaa talupoegadega (Selart & Valk 2009). 19. sajandi vahetusel rändasid tuhanded setod ülerahvastatuse ja haritava maa puuduse tõttu Venemaale Ida-Siberisse. Nende väljarändajate järeltulijad, ehkki juba eakad, suudavad endiselt seto keelt kõnelda (Pihho 2002 viidatuna Lillak *et al.* 2009: 293 poolt).

Tänapäeva Eestis on vene keele kõnelejad suurim keelevähemus ja venelased on Eesti peamine vähemusrahvus. Samas, Põlva ja Võru maakonnas, kus ka setod põliselt elavad, on venelaste osakaal vaid umbes 4% rahvastikust (allikas: statistikaamet; vt ka ptk 3.2 allpool). Vene Föderatsioonis on 2002. aastal toimunud ülevenemaalise rahvaloenduse järgi enamik (u 94%) Pihkva oblasti elanikke etnilised venelased. Setode vahendajakeel Eestis on eesti keel, Venemaal vene keel.

Setod ise identifitseerivad ennast nii setode kui eestlastena. 1997. aasta küsitlustulemuste järgi määratles pisut enam kui viiendik Setomaa 18–30aastastest elanikest ennast setodena või pigem seto kui eestlasena. Seevastu vanemates põlvkondades eelistasid pooled seto identiteeti eesti või muudele identiteetidele. Vastavalt 2005. aastal korraldatud kõiksele

uuringule, kus respondentidel paluti vastata küsimusele, kuidas nad nimetavad oma lähikonnas (külas, naabruskonnas) kõneldavat eesti kirjakeelest erinevat keelt või murret, nimetas kolm neljandikku Meremäe, Mikitamäe ja Väraska elanikest kohalikku keelt kas seto või seto keeleks (Mäger *et al.* 2006). Seto ja võru keelt on nimetatud veel võro-seto keeleks (*võro-seto kiil*) (Atlas 2009, Eller 1999, Help *et al.* 1996). Koreinik & Pajusalu (2007) on näidanud, et mõiste, mille pakkusid välja keelekorraldajad-aktivistid, on omaks võetud ka osa kõnelejate seas.

Hilisrauaajal kohtusid setode asualal kolme etnilise rühma – läänemeresoome, slaavi ja balti, hõimud; nende omavahelised piirid nähtuvad arheoloogilistest allikatest (Valk 2009). Läänemeresoome rahvastik oli ka sisemiselt heterogeenne; näiteks kuulus sinna hulka etnos, kes pärines Kirde-Lätis asuvast muinasaegsest Adsele (Atzel) maakonnast, ja ka latgali immigrante. Slaavlaste osakaal sel alal 11.–13. sajandil pole teada (*ibid.*).

Muinas- ja keskaegsete kontaktide järel sisseränne jätkus, eriti Põhjasõja ajal 17. sajandil. Setode asuala oli kui pelgupaik talupoegadele, kes põgenesid Liivimaa kubermangust hilisemasse Pihkva kubermangu. 1850ndatel algas uus, seekord legaalne eestlaste ja lätlaste sisseränne Pihkva kubermangu (Lillak *et al.* 2009). Vastavalt 1881. aasta rahvaloendusele oli seal 8000 migranti Balti kubermangudest ning 1890. aasta loendusel loeti Pihkva kubermangus kokku 18 000 arvatavasti luteri usku (vs. õigeusklikud setod ja venelased) eestlast ja lätlast. Setode kohta pole täpseid arve kuskilt võtta: vene uusaegsetes rahvastikuandmetes on nad arvatud kord eestlaste, kord õigeusklike venelaste hulka (vt ka Lillak *et al.* 2009).

Eesti vabadussõja ja Tartu rahu tulemusena jäi Petseri koos ümberkaudsete aladega Eestile. Seetõttu jäid setode kaubandus- jms suhted Venemaaga mõneks ajaks soiku (Lillak *et al.* 2009). Setode eestikeelne haridus- ja seltsielu hakkas edenema alles seejärel, kui nende asuala arvati Eesti Vabariigi koosseisu (*ibid.*). Petseri linnast sai sõdadevahelisel ajal Petseri maakonna keskus. Väiksemaid administratiivüksusi ja maaomavalitsusi tunti ilmselt juba nende praeguste nimedega. Mis puutub identiteediloomesse, siis mõni kohalik identiteet oli tugevam kui teine (nt Mokornulga rahvas, Üle-Pelska, Tsätski > Tsätski tšura). Mõne perifeerse piirkonna (nt Luhamaa, Poloda ja Saadsõrinna *nulk*) identiteet on tugevnenud just viimastel aastatel.

Tänapäeval kutsutakse setode asuala peamiselt Setomaaks. Ühe seto keelt emakeelena kõneleja ja aktivisti arvates tehakse mõnikord vahet *Petseri poolõ* või idapoolse Setomaa (Vene Föderatsiooni all paiknev asuala) ja *Eesti poolõ* vahel. Setosid kutsuti varem Petseri või Pihkva eestlasteks (*sks die Pleskauer Esten*). Mõned aktivistid nimetavad end siiani Petserimaa eestlasteks. Etnonüüm „setu” ilmus esimest korda kirjasõnas 1860. aastal (Hartmann 1860). Jakob Hurt oli üks nendest, kes uuris setosid 20. sajandi algul ja kelle teosed viisid mõisted „setu rahvas” ja „setukesed” laiemale avalikkuse ette (Hurt 1904a). Saar (2003) kirjutab:

Setud ise kutsusid ennast veel 19. sajandi lõpus *maarahvas* ja oma keele kohta ütlesid *maakiil*, niisama nagu ülejäänud eestlased kuni 19. sajandi keskpaigani. Setode asuala nimetus Liivimaal oli *Maapuul'* ja nende enda jaoks *Vinne puul'*; see toetab tõekspidamist, et setod olid enamikus sisserändajad. Alal *Maapuul'* elavaid luterlasi kutsuti sõimusõnaga *tsuhkna*. Selle nimetuse olid setod venelastelt üle võtnud; venelaste juures käibis *tschuh`na* võrdväärselt nii setode kui luterlastest eestlaste kohta³.

Sõdadevahelisel ajal kasutati etnonüümi „setu” solvava mõistena (Jääts 2000) ja sellel võib tänapäeva eesti kõnekeeles siiani olla halvustav tähendus (vrd Sarv 2003). Viimasel ajal on hakatud kasutama kohanime Setomaa ja etnonüümi „setod” koos eesti normkeele mõistetega Setumaa ja „setud” ning setode omanimetus on *setoq* [seto?, Plural]; vt etnonüümide kohta Sarv (1997, 2003). Sarv (2003: 44) ütleb:

Setumaa on peamiselt kultuuriliste tunnuste poolest määratletud piirkond, mille elanikkond (setu etniline rühm) kuulub keele poolest (kagu)-eestlaste hulka, usulise kuuluvuse poolest aga venelaste hulka.

Eesti murdeuurijad klassifitseerivad mõnikord seto keele Võru murde hulka või Võru murrakute rühma. Samas, paljud võrokesed ja setod teevad nendel keelekogukondadel selget vahet. Seto ja võru kõnekeel on vastastikku arusaadavad: arvestades sarnast grammatilist struktuuri, pole seto ja võru keele vahel mitte keelte või peamurrete vaheline erinevus, vaid sotsiaalselt tunnustatud murderühma või murrakute vaheline lahknevus. Siiski võivad mõned grammatikajooned või erinev sõnavara põhjustada arusaamatust nende inimeste vahel, kes on harjunud ühtlustunud keelega.

Eestis kasutavad setod eesti kirjakeele standardit. Nii setod ise kui ka väljaspool keelekogukonda olivad on aga püüdnud mitmel korral luua seto keele standardit. Nii näiteks löid Võru instituudi kaasatud keeleaktivistid ja keeleteadlased uue lõunaeesti kirjakeele standardi. Mõned keeleaktivistid kasutasid pikka aega uudissõna *võro-seto kiil* (vrd Eller 1999). Võru kirjakeel põhineb võru ühiskeelel, mis omakorda toetub peamiselt lõunaeesti keele traditsioonilisele Võru kohamurdele, kuid on mõjutatud ka teistest lõunaeesti murretest ja eesti kirjakeelest (Iva 2007: 19-20). Rühm keeleteadlasi jõudis 1995. aastal kokkuleppele võru ja seto keele *vahtsõs kiräviisis*. Siiski peab tunnistama, et uus lõunaeesti (võru) standard pole kuigi kindlalt paigas.

Ehkki standardi suhtes valitsevate hoiakute kohta pole tehtud ühtki uuringut, usuvad paljud, et võru kirjakeele sõnavara ja hääldus on setopärane või võõras. Seto keele kõnelejad

---

³ die Setos selbst haben sich noch am Ende des 19. Jahrhunderts als *maarahvas* 'Landvolk' und die eigene Sprache *maakiil* 'Landsprache' bezeichnet, genauso wie die übrigen Esten bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Die Bezeichnung der Setos für Livland war *Maapuul'* 'Landseite' und für Setomaa selbst *Vinne puul'* 'russische seite'; dies stützt obendrein die Annahme, dass die Setos mehrheitlich Einwanderer waren. Dagegen wurden die lutherisch-evangelischen Bewohner von *Maapuul'* mit dem Schimpfwort *tsuhkna* bezeichnet. Diese Benennung haben die Setos von den Russen übernommen; bei den Russen galt *tschuh`na* gleichermassen für die Setos und für die evangelischen Esten.

väidavad, et kasutavad võru keelt palju sagedamini kui vastupidi, st võru keele kõnelejad arvavad, et räägivad seto keelt (Koreinik & Pajusalu 2007). Üldjuhul peetakse standardit rohkem Võru instituudi kui kõnelejate omaks. Seto keele standardiseerimisel pole selge, kas järgida 1904. aasta „Setukeste laulude” kirjaviisi või hilisema aja keeleteadlaste ettepanekuid. Nii on setokeelses kirjasõnas kasutusel erinevad ortograafianormid.

2005. aasta uuringust nähtub, et analoogselt võru keelega on seto keel madalama prestiižiga keel, millel on teatud kasutajate jaoks varjatud prestiiž (Mäger *et al.* 2006; vt ka Eichenbaum & Koreinik 2008 ja Ehala 2004).

Vastavalt tänapäevasele haldusjaotusele on setode asuala jagatud kolmeks: Mikitamäe ja Värska vald Põlva maakonnas, Meremäe ja Misso vald Võru maakonnas ning Petseri rajoon Venemaal (vt viimase kohta Juhkason *et al.* 2012). Eesti suuremates linnades ja mujalgi on oma keelekogukonnad, niisamuti Ida-Siberis Venemaal (vt ptk 2.1).

Kuna setode traditsiooniline asuala on perifeerne ja vaene, on sealne elanikkond, eriti nooremad inimesed, aldis välja rändama (vt ka Jääts 2000). Linnastumine jõudis kõrgpunkti pärast II maailmasõda. Pragi (1988) kirjeldab Kagu-Eestit, sh Põlva ja Võru maakonda, seto keele tuumala, keskmiselt linnastunud küllaltki ebastabiilse rahvastikuga ääremaana, mis on elanikkonna kahanemise tõttu kõvasti kannatanud.

Eesti keelekujude kasutust on mõjutanud Eestis (Liivimaa kubermangus) ja Venemaal toimunud etnoliitilised arengud. Eesti- ja Liivimaal langesid 13. sajandist peale sotsiaalne ja keeleline kihistumine kokku: valitsev kolonistide vähemus tarvitas saksa ja põline enamus eesti kohamurdeid. 19. sajandi lõpus võttis Vene impeerium kartuses, et eestlased ja Balti kubermangude teised elanikud saksastuvad, kasutusele hulga venestamismeetmeid (Raun 1991). Venestamine aga ei peatanud Eesti rahvusloomet ja eesti keele standardiseerumise protsessi, milles lisaks eesti sõnavara kujundamisele ja õigekirja reformeerimisele püüti vabaneda saksa keele mõjudest (Jansen ja Ruutsoo 1999; Raag 1999); lisaks saksastumishirmule kujunes eestlastes välja hirm venestamise ees (Jansen 2007).

Pärast 19. sajandi rahvuslikku ärkamist muutus keelesituatsioon järjest totalitaarsemaks (Hennoste 1999). Koos 1918. aastal saabunud iseseisvusega kaotasid Eesti privilegeeritud vähemused, sakslased ja venelased, oma senised eesõigused. Nõukogude okupatsioon soodustas sisserännet Venemaalt ja mujalt Nõukogude Liidust, ennekõike 1960.–1970. aastatel (Raun 1991). Sisserände tagajärjel kujunes asümmeetriline kakskeelsus kahe kolmandiku eesti ja kolmandiku vene keele kõnelejadega (Hogan-Brun *et al.* 2007). Nõukogude ajal sai eesti keelest ja kultuurist psühholoogilise vastuseisu sümbol ja etnoliitilise mobilisatsiooni läte (Vihalemm 1999, 2002; Hallik 2002). Selles kontekstis nähti kõnekeeles ja murretes vigaseid keelekujusid või puudulikke allkeeli (Hennoste 1999). Taastatud rahvusriigi keelepoliitika püüe 1990. aastatel oli teha eesti keelest vene keele asemel riigi *lingua franca* (Hallik 2002).

Vene poolel (Pihkva kubermangus) elavate setode jaoks oli Saare (2003: 111) meelest oluline Petseri kloostris asutamine 1470. aastatel: „sellest ajast peale võime kindlusega oletada, et setodel oli kontakte venelaste ja õigeusu kirikuga”⁴. Uusajal oli setodel võimalus ainult vene keeles haridust saada. Alates 19. sajandi algusest tunti Eesti- ja Liivimaa kubermangus setode etnilist rühma Pihkva või Petseri eestlastena (vt ptk 2.1). Rahvusliku liikumise tegelane Jakob Hurt tutvustas Setumaa nime ka laiemale Eesti avalikkusele. Koos Eesti Vabariigi loomisega liideti Eestiga n-ö Petseri maakond, kus setod ja venelased koos elasid. Sellekohase avalduse esitasid setod 1917. aasta suvel (Eichenbaum 1998).

Sõdadevaheline aeg tõi kaasa maatükkide väljamõõtmise, perekonnanimede andmise, koolide rajamise, seto intelligentsi kujunemise, esimese ja teise Seto Kongressi, seto leelopeod, suvelaagrid ja Petserimaa üliõpilasühenduse. Kohaliku intelligentsi ja Eesti otsustajate eesmärk oli tõsta setode eneseusku, integreerida neid Eesti ühiskonda ja vabaneda Vene mõjudest. Majanduskasv saavutati 1930. aastate lõpuks, toetati seltside ja kooperatiivide rajamist. Petserimaa demograafiline struktuur oli võrreldes Eesti keskmisega soodne. (*ibid.*)

1940. aastate sündmustega katkes lootusrikas sotsiaal-majanduslik areng. Uus vaimne ja poliitiline tõus sai alguse 1980. aastate lõpus. Koos püsivalt ametis oleva Vanemate Koguga valiti 1993. aastal kolmas ja 1996. aastal neljas Seto Kongress. Neli kohalikku omavalitsust moodustasid Setomaa Valdade Liidu, et toetada kohalikku kultuuri. Setomaa arengu hüvanguks asutati rahastu ja selts. Seto liikumisel on kaks laiemat (poliitilist) eesmärki: taastada Setomaa terviklikkus Eesti Vabariigis ning hoida ja arendada seto kultuuri (Eichenbaum 1998). Erinevad aktivistid tähtsustavad neid eesmärke erinevalt. Setosid ei maini ei Euro-mosaic ega Euroopa Nõukogu, kes peab Euroopa regionaal- või vähemuskeelte harta andmebaasi. Eestis ei tunnustata seto keelt ametlikult keelena.

2.3 Kultuurikontekst: kontaktid, sümbolid ja praktikad

Eesti põhjapoolne rahvastik kujunes läbikäimises Skandinaavia ja Soome hõimudega, samal ajal kui Lõuna-Eesti elanikel olid valdavalt sisemaised ja lõunapoolsed kontaktid ning jäädi nõorkeraamika kultuuri piirkonda (Laul 1997). Mõned uurijad on koguni oletanud, et Lõuna-Eesti aladele ulatus ka volga-soome kultuur (*ibid.*). Seega on suurimad kultuurilised erinevused olnud just Põhja- ja Lõuna-Eesti vahel. Lõuna-Eesti on kõige suurem ja olulisem Eesti kultuuriperifeeria, mille folkloori peetakse kõige rikkamaks ja unikaalsemaks (Krikmann 2000). Sama kehtib rahvakalendri kohta (Hiemäe 2006). Lõuna-Eesti jaguneb omakorda neljaks – Mulgi, Lõuna-Tartu, Võru ja Seto alaks. Ehkki seto keel on võru keelele väga lähedane, eristuvad setod oma õigeuskliku tausta ja erinevate kultuuripraktikate tõttu.

---

⁴ seit diesem Zeitpunkt kann man gesichert von einem Kontakt der Setos mit der russischen Sprache und mit der orthodoxen Kirche ausgehen.

Setodel on hulk kultuurisümboleid: nt dekoratiivsed hõbeehted (Piho 1997, 2000), traditsiooniline seto talu, väike külakabel (*tsässon*, vn *tšassovnja*), mis on kahjuks kaotanud mõned oma funktsioonid⁵ (Valk 2003), traditsiooniline seto laul ja tants ning traditsioonilised (usu)pühad (nt *kirmas*, vrd sks *Kirchmesse*). Seto leelo on kantud UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja. Leelo on mitmehäälne laulutraditsioon, mille puhul muusika ja kindla ülesehitusega teksti kõrval on olulised teatud tekstipoetika reeglid ja olukorrad, kus lauldakse. Leelo on setode identiteedi nurgakivi, millega antakse edasi keelt ja kombeid. Leelotajad kannavad rahvariideid, mis annavad edasi nende kuuluvust. (Allikas: kultuuriministeerium) Rahvarõivaste valmistamist õpetavad setod ise, nende seltsid, kohalikud koolid ja muuseumid. Näiteks kannavad paljud vallavanemad, aga ka Riigikogu saadikud pidulikel puhkudel seto rõivaid. Setodel on ka mitu uuemat kultuurisümbolit: lipp, mis võeti kasutusele 2003. aastal, ja Seto Kuningriigi päev (vt ka Semm & Palang 2004).

Semmi & Palangi (2004) arvates ei ole nooremad setod vanemate põlvkondade tegevusega tihti peale tuttavad; teatud inimesi peetakse „suvesetodeks”, kellele on setode tavad vaid vabaajategevuseks. Sama kehtib usu ja ususümbolite puhul: paljud külastavad usupühi (nt *kirmast*), ent ususümbolite sügavam sisu jääb neile hämaraks. Siiski jäävad religioon ja religioossed sümbolid setode identiteediloomes olulisele kohale, isegi nüüd, kui enamik setosid on usuleiged. Samas näitab 1997. aasta uuring, et enamik respondente järgib usukombeid (Eichenbaum 1998). Kogudused kuuluvad Eesti apostlik-õigeusu kirikusse, mis on Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhi alluvuses. Jumalateenistused toimuvad eesti keeles. Setod tähistavad mitmeid religioosse taustaga pühi, millel on ühiseid jooni läänekiriku (nii katoliku kui luteri) traditsioonidega.

Seto kultuuri kõige iseloomulikumad jooned on folklooris, usukommetes ja pühades ning muusikas, aga on olemas ka autorid, kes on seto keeles kirjutanud. 1995. aastal avaldati Kuopios Anne Vabarna ja Paulopriit Voolaine loodud seto eepos „Peko”⁶ (vt ka Kuutma 2004, 2005). Mitmed kaasaegsed autorid kirjutavad samuti seto keeles, näiteks Andreas Kalkun, Lauri Sommer, Merca (Merle Jääger) ja Ilmar Vananurm. Ka ajalehes Setomaa (ilmub alates 1995) avaldatakse ilukirjandustekste. Üks olulisemaid isikuid seto kultuuris on kindlasti *sootska*, Peko sümbolne esindaja, kes valitakse igal aastal Seto Kuningriigi päeval. 2012. aasta augustis läks *sootska* tiitel Ahto Raudojalt Aare Leimale, kes valiti tagasi ka 2013. aastal.

---

⁵ Varem hoiti tsässonas enne matust surnukeha, kui see kodus polnud võimalik (Valk 2003).

⁶ „Peko” pandi kirja 1920. aastatel; Paulopriit Voolaine visandas süžee, millele andis värsikuju seto lauluema Anne Vabarna (Hagu 2002). Peko oli algselt setode traditsioonilise uskumuse objekt. Teda on võrreldud paganlike soomlaste muistse viljakusjumala Pellonpekkoga, keda mainib Michael Agricola 16. sajandil. Eeposes on Peko ürgne kuningas ja seto rahva esiisa.

2.4 Demograafiline kontekst, rahvastikuandmed

Kuni viimase rahva ja eluruumide loenduseni (2011, REL), kus paluti inimestel hinnata oma eesti keelekujude või murrete oskust, ei olnud muid ametlikke andmeid seto keele kõnelejate arvu kohta. Vastavalt loendusandmetele on kümnendik Eesti üle kolmeaastastest püsielanikest võimeline kasutama ühte eesti murret või keelekuju (allikas: Eesti Statistika). Loendusel arvas üle 12 000 Eesti enam kui 15aastast eesti emakeelega püsielanikku, et mõistab seto keelt (vt joonist 2 eespool). Jäätsi (2013) andmetel olid seto aktivistid juba 2000. aasta rahva ja eluruumide loenduse ajal huvitatud etnilist kuuluvust mõõtvat küsimuse lisamisest loendusanketi. Ta kritiseerib etnoregionaliste, st seto ja võru aktiviste, et need survestasid 2011. aasta loenduse korraldajaid keeleküsimusi ankeeti lisama, ja süüdistab aktiviste etnoste „leiutamises”. Varem on setosid määratletud üldjuhul etniliste, sh õigeuslikkuse kriteeriumide alusel (vt eespool).

Rahvaarvu hindamise põhiline andmeallikas on 2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Eesti rahvastikustatistika on üldjoontes usaldusväärne, ent leidub ka REL 2011 tulemuste valiidsuses kahtlejaid, sest puudub selge definitsioon näiteks seto keele oskuse ja seega ka setode rühma piiritlemiseks (*ibid.*). REL 2011 andmed on konfidentsiaalsed ja kasutatavad üksnes üldistatud kujul ning avaldatakse vastavalt andmekaitseadusele 2012.–2014. aastal. ELDIA projektis on kasutatud üldkogumi suuruse hindamiseks 2000. aasta rahva ja eluruumide loenduse andmeid. Uurimiseesmärgist lähtuvalt defineeriti vastavate omavalitsuste kõik püsielanikud potentsiaalsete seto keele kõnelejatena. Ent ei saa unustada, et seto keele kõnelejaid elab mujalgi Eestis ja need jäid ELDIA uurimisest välja.

Teine oluline andmeallikas rahvastiku koosseisu kohta on rahvastikuregister, kuhu on talletatud isikuandmed nagu nimi, sünniaeg ja -koht, elukoht, emakeel, rahvus, postiaadress. Andmete uuendamine on vabatahtlik (elukoht) ja juhuslik (emakeel, e-posti aadress). Rahvastikuregistri omanik on riik, vastutav töötaja on siseministeerium ja volitatud töötaja on AS Andmevara, kelle kaudu saab kooskõlas seadusega tellida ka rahvastikuregistri väljavõtteid ehk valimeid. Põhiline probleem on, et rahvastikuregister koondab registreeritud elukoha andmeid, mis ei pruugi kattuda Eesti elanike püsielukohta andmetega. Ka seadus ei kohusta inimesi registreerima oma püsielukohta või elama registrijärgses elukohas. Viimane asjaolu teeb teatud rühmade (nt pendelrändajad, õppurid ja noored) leidmise keeruliseks ja sellega kaasneb enamasti küsimustiku madal tagastusmäär. Rahvastikuregistris on palju ebatäpseid aadresse, näiteks Põlva ja Võru maakonnas on koguni 20–40% aadressidest kas liiga üldised või koguni eksitavad (allikas: statistikaamet). Muid, mitteametlikke allikaid ega nimekirju seto keelt rääkivate püsielanike kohta pole.

Setode, aga mitte seto keele kõnelejate kohta on olemas väike mitteametlik infobaas, kus on andmed üle 300 seto ja nende toetaja kohta. Andmebaasi saab Setomaa Omavalitsuste Liidust.

Seto keele kõnelejad elavad valdavalt neljas maaomavalitsuses: Meremäel, Mikitamäel, Värskas ja Missos. Viimases on nii seto kui võru keele kasutajaid. Nõukogude ajal asusid paljud setod elama Võrru, Põlvase, Tartusse ja Tallinna ning linnastusid (Jääts 2000). Siiani arvati Setomaal ja Eesti linnades elavat 5000–6000 setot (vrd seto keele kasutajat) (*ibid.*). Vene Föderatsioonis on setod endiselt koondunud Petseri rajooni Pihkva oblastis.

Setode peamine asuala, endine Petseri maakond liideti Eestiga Tartu rahuga. 1922. ja 1934. aasta Eesti rahvaloenduse järgi kasvas Petseri rahvaarv 60 848-lt (1922) 64 712-ni (1934)⁷. Kolmes Eesti poolele jäävas seto omaavalitsuses (Meremäel, Mikitamäel ja Värskas) kahanes rahvastik 4024-lt (2000) 3415-ni (2010).

vanus	2000		2010	
	mees	naine	mees	naine
0-4	81	95	67	79
5-9	121	126	68	57
10-14	161	144	81	95
15-19	121	89	121	126
20-24	76	57	160	144
25-29	98	80	119	89
30-34	105	122	70	56
35-39	177	130	90	79
40-44	146	97	97	119
45-49	143	100	159	126
50-54	113	98	128	91
55-59	117	113	119	94
60-64	148	158	88	88
65-69	138	173	67	106
70-74	80	182	82	125
75-79	60	175	72	124
80-84	25	85	29	106
85+	15	74	12	82
vanus teadmata	0	1	0	0
KOKKU	1925	2099	1629	1786

Tabel 1. Meremäe, Mikitamäe ja Värskas rahvastik 1. jaanuari seisuga soo, vanuse ja aasta lõikes⁸.

Vene Föderatsiooni Pihkva oblastis on Manakov (2004) hinnanud setode arvuks 1945. aastal alla 6000. Nõukogude statistikas ei olnud setod eraldi etnilise rühmana määratletud ja tõenäoliselt sisaldas „eestlaste” kategooria ka setosid (vrd seto keele kõnelejad). 1960.

⁷ Vt lisaks Eesti Statistika. „1881., 1897., 1922., 1934., 1959., 1970., 1979. ja 1989. aasta rahvaloenduse põhiaandmed”. <http://www.stat.ee/26384>.

⁸ Allikas: statistikaamet.

aastate keskel ei elanud Petseri rajoonis üle 4000 seto. Vastavalt 1989. aasta rahvaloendusele elas Petseri rajoonis 1140 eestlast, sh umbes 950 setot (vt ka tabelit 2 allpool). 2001. aasta alguses oli Petseri rajoonis 618 eestlast, sh ilmselt mitte üle 400 seto, mis on 1,5% rajooni rahvastikust. 2002. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse käigus loendati Petseri rajoonis üksnes 172 eestlast (sh setot), kellest üle poole olid maaelanikud. Seto rahvastiku loomulik ja mehaaniline iive Petseri rajoonis on kujutatud alljärgnevas tabelis, mis on koostatud Manakovi (2009) andmete põhjal:

aasta	rahvaarv aasta alguses	kogukasv	sünnid	surmad	loomulik iive	rändeive	aasta keskmine rändeive
1945	5,700	1,200	1,340	1,150	+190	1,390	99
1959	4,500						
1970	2,360	2,140	420	530	-110	2,030	203
1979	1,630	730	130	350	-220	510	57
1989	950	680	90	350	-260	420	42
1996	720	230	30	190	-160	70	10
1999	500	220	10	70	-60	160	53

Tabel 2. Petseri rajooni seto rahvastiku loomulik iive ja rändepõhine juurdekasv 1945–1999.

1945–1999 asus umbes 4500 setot Petseri rajoonist Eestisse (kuni 1991 *de facto* Eesti NSVsse). Kõige rohkem langes rahvaarv 1960. aastate lõpust kuni 1990. aastateni. Väljarände põhjuseks olid ilmselt erinevus elustandardis ja Eesti NSVs antav eestikeelne kooliharidus (vt ka Assmuth 2009). Manakov (2009) esitab ka Petseri rajooni seto rahvastiku püramiidi nii 1999. kui 2005. aastal. Sel on vananeva rahvastiku soolis-vanuseline struktuur.

Setode ja seto keele kasutajate kohta on olemas valikküsitlus aastast 1997 ja kõikne uuring 2005. aastast. Küsitluse järgi määratlevad 39% ja 7% 18–74aastasi nelja valla (Meremäe, Mikitamäe, Misso ja Värska) elanikke ennast vastavalt setodena ja pigem setode kui eestlastena (n=499). 12% arvas, et on pigem eestlased kui setod, ja 33% leidis, et on eestlased. 6% määratles ennast venelastena, ülejäänud valisid vastuste seast „keegi teine” või „ei tea” (vt ka Eichenbaum 1998). 2005. aasta uuringu järgi varieerus seto keelest aru saavate, aga seda mitterääkivate elanike osakaal 10%st Värskas kuni 15%ni Mikitamäel; nende osakaal, kes ei saanud seto keelest aru, varieerus 3%st Meremäel ja Värskas kuni 7%ni Mikitamäel. Ülejäänud väitsid, et kasutavad seto keelt sageli, vahetevahel või harva (Koreinik & Pajusalu 2007; vt ka Mäger *et al.* 2006).

2005. aastal küsitleti ka 259 Vene Föderatsioonis elavat leibkonna liiget. 30 neist pidas ennast eestlaseks, 133 venelaseks, 89 setoks, ülejäänud valisid muud vastusevariandid

(Mäger *et al.* 2006)⁹. Pihkva oblastis peetakse setosid üldjuhul eestlasteks ning pole usaldusväärset informatsiooni nende keelekasutuse kohta. Ilmselt on Petseri rajooni vananeva elanikkonna hulgas enamuses seto keelt emakeelena rääkijad.

Seto keele kasutajate vanuseline koosseis on tõenäoliselt setode või eestlaste omast erinev; ääremaadele on üsna iseloomulik vananev elanikkond (vt ka tabelit 1 eespool). 1997. aasta uuringu tulemused näitasid, et keelekasutuse ja -oskuse vastuseid diferentseerib sugu. 2005. aasta andmete järgi eristusid kirjeldava statistika aluse soo põhjal emakeele ja keelekasutuse kohta antud vastused, kuid mitte kõik neist. Andmed seto keele kõnelejate sündimuse kohta puuduvad. Küll on olemas andmed seto keele kasutajate tuumala – Põlva ja Võru maakonna elanike sündide, surmade ja loomuliku iibe kohta. 2008. aastal oli loomulik iive neis maakondades negatiivne: -180 (Põlva) ja -187 (Võru). See on olnud negatiivne alates 1990. aastate algusest.

Pole ka informatsiooni abiellumiskäitumise kohta, eriti mis puudutab segaabelusid. Minevikus olid eestlaste ja setode vahelised abielud harvad, ennekõike erineva religiooni tõttu; samuti olid harvad setode ja venelaste segaabelud (Jääts 2000). Nõukogude ajal, kui kasvasid linnastumine ja ilmalikustumine, said setode ja eestlaste segaabelud tavaliseks, niisamuti setode ja venelaste vahelised abielud Petseri rajoonis Venemaal, kus sellises kooselus sündinud lapsed kasvatati venekeelsest keskkonnast tulevalt üles peamiselt venelastena (*ibid.*).

Eestis on vene keele kõnelejad suurim keelevähemus ja venelased suurim vähemusrahvus. Samas on Vene elanikkond Põlva ja Võru maakonnas väike: umbes 95% moodustavad eestlased, 4% on venelasi ja ülejäänud on teises rahvused (allikas: statistikaamet). Vene Föderatsiooni 2002. aasta rahvaloenduse andmetel on Pihkva elanikest enamik etnilised venelased.

Eesti Statistika avaldab andmed aasta keskmise rahvaarvu ja rahvastiku koostise kohta aasta alguse seisuga. ELDIA seisukohast on olulised andmebaasis sisalduvad haldus- ja asustusüksuste andmed soo ja vanuse järgi ning neid on võimalik veebist risttabeli kujul välja võtta. Juurdepääsu rahvastikuandmetele määravad rahvastikuregistri seadus ja isikuandmete kaitse seadus. Juurdepääs rahvastikuregistri andmetele on teaduslikul või statistilisel eesmärgil siseministeriumi loal lubatud juhul, kui ei rikuta eraelu puutumatus ega tekitata ohtu riigi julgeolekule.

---

⁹ Kättesaadav veebis <http://www.setomaa.ee/index.php?id=9872ed9fc22fc182d371c3e9ed316094> (vaadatud 19. aprillil 2010).

2.5 Keele- ja vähemuspoliitika

2.5.1 Seto keele standardiseerimine

20. sajandi alguses oli seto keel peamiselt suuline keel ning kuigi osa setosid sai venekeelset haridust, jäi enamik endiselt kirjaoskamatuks. Vene keele kõrval hakkas setode keelekasutus üha enam mõjutama eesti aga ka lõunaeesti keele standardiseerimine.

Piir Tartu piiskopkonna ja Vene alade (Pihkva ja Novgorod) vahel kujunes tõenäoliselt välja 13. sajandil. Sellest piirist lääne pool loodi 16. sajandi reformatsiooni ja vastureformatsiooniga seoses lõunaeesti kirjakeel (tartu keel). Seda kasutati Lõuna-Eesti lihtrahvale mõeldud tekstides, kirikutes, kohtutes, ajalehtedes, koolides ja kohalikus halduses kuni 19. sajandi lõpuni. Setokeelsele alale lõunaeesti kirjakeel ei ulatunud ning see jäi vene võimu ning vene ja kirikuslaavi keele mõjusfääri kuni 1920. aastateni, kui Eesti iseseisvus. Selleks ajaks oli põhjaeesti keelel põhinev tänapäeva eesti kirjakeel tõrjunud tartu ja lõunaeesti traditsioonilise kirjakeele kõrvale.

Esimesena kasutati seto keele transkriptsiooniks vene alfabeeti, eesti (ladina) tähestikku on kasutatud praeguseks juba üle sajandi. 1904. aastal avaldas Lõuna-Eesti päritolu folklorist, teoloog ja keeleteadlane Jakob Hurt kolmeköitelise teose „Setukeste laulud”. 1920. aastatel avaldati setokeelne lugemik ning Matteuse, Markuse, Luuka ja Johannese evangeelium. Pärast umbes poole sajandi pikkust pausi, Nõukogude aja lõpus, avaldati seoses Lõuna-Eesti etnolingvistiliste liikumiste elavnemisega mitu erineva ortograafiaga, peamiselt haridusliku sisuga teksti.

Seto aktivistid vaidlevad siiani seto kirjakeele standardi üle. Eri autorid kasutavad erinevaid kirjaviise ja seda mitmesugustes tekstides. Seto keel on kasutusel trükimeedias, nt kohalikus ajalehes Setomaa ja kultuuriajakirjas Peko Helü (vt ptk 2.4.3 allpool), kirjandusteostes, teatris ja muusikas, ka igapäevaelus. 2009. aastal avaldati uus seto lugemik, milles on nii koolilaste kui ka seto emakeelega kogenud autorite lühijutud, luuletused ja näidendid. Sellele järgnes 2012. aastal seto aabits. Kuigi seto keelel puudub ametlik staatus, kasutatakse seda ilmselt kohalikes omavalitsustes nii formaalsetes kui ka mitteformaalsetes olukordades.

Ehkki põhjaeesti keelel põhinevat eesti kirjakeele standardit hakati Lõuna-Eestis kasutama juba 19. sajandi lõpul, kahanes lõunaeesti murrete elujõud alles pärast II maailmasõda. Seto ja võru keele kõnelejad on olnud kohaliku keele hoidmisel küllaltki edukad (Pajusalu *et al.* 1999). 1980. aastate lõpul algas lõunaeesti keele taassünd, kui rühm aktiviste, nn võru ja seto liikumine, alustas oma esimesi keelekorraldamise ja -hoiu katseid. Uue, nn *võro-seto* standardi (kirjaviisi) löid emakeelena võru ja seto keele kõnelejad, aktivistid, nii keeleteadlased kui ka asjaarmastajad. Uue kirjakeele loojate alusprintsip oli leida kompromiss teravamate sotsiolingvistiliste erinevuste (läänevõru vs. idavõru, sh seto, uuemad vs. vanemad vormid) vahel, säilitades spetsiifilised lõunaeesti keele jooned ja järgides vana lõunaeesti (tartu) kirjakeele eeskju. Hoolimata kompromissist (või hoopis

kompromissi tõttu), ei taha uut lõunaeesti (*võro-seto*) standardit hästi tunnustada ei setod ega võrokased.

Pihkva oblastis setode asualaga külgnevates külades räägitakse valgevenemõjulisi põhjavene murdeid. Õigeusu kirikutes kasutatakse kirikuslaavi keelt.

2.5.2 Keelekasutus eri valdkondades

Seto keel on kasutusel mitmes meediakanalis, mõnes juhuslikumalt, mõnes süstemaatilisemalt. Seto keelt kasutas pisut kohalik Kagu-Eesti raadiojaam Marta. Alates 2007. aastast on setokeelsed lühiuudised Eesti Rahvusringhäälingu programmis iga nädal. Ajaleht Setomaa, mis on mõeldud kogu Setomaa lugejaskonnale, ilmub alates 1995. aastast ja on saadaval ka veebis. Varem kakskeelne, on Setomaa 2012. aasta juulist täielikult setokeelne. Peko Helü on teine setokeelne perioodiline väljaanne, selle esimene number ilmus 2006. aastal. Seto keel on kasutusel ka paljudel veebilehekülgedel.

2005. ja 2006. aastal pälvis vabaõhuetendus „Taarka“, mis põhines seto lauluema Hilana Taarka (Darja Matrejeva, 1856–1933) elul, üle-eestilise tähelepanu. Paar aastat hiljem, 2008. aastal, valmis esimene setokeelne film, samuti pealkirjaga „Taarka“. Lavastaja oli sama, kes teatritüki lavale tõi. Viimastel aastatel on lavastatud hulk setokeelseid teatritükke. YouTube’i on üles laetud traditsioonilise ja ka uuema muusika palad, nt leelokooride etteasted ja etnopoppi viljeleva ansambli Zetod lood.

Puudub teave, et eelkooliealistele lastele regulaarselt setokeelset haridust antaks. Üle Eesti mitmes koolis antakse küll kakskeelset haridust, fookusega võõrkeeltele, ja aineid õpetatakse CLIL-meetodil (*content-language integrated learning*), mida kasutatakse ka vene õppekeelega koolides. Seto keel ei kuulu sedasi õpetatavate ainete hulka, aინena õpetatakse seda vähesel määral Meremäe, Misso, Mikitamäe ja Värska koolis. Seto keelt kasutatakse aga paljudes klassivälistes tegevustes. Alates 2013. aasta algusest tegutseb Tallinnas teisipäeva õhtuti Seto Latsi Kuul.

Seto keele õpetamiseks on koostatud trükiväljaandeid ja helisalvestisi. 2009. aastal ilmus täiesti uus lugemik. Kui 1920. aastate lugemisvara oli peamiselt eesti keelest tõlgitud, siis nüüd on avaldatud vaid setokeelset originaalloomingut.

Alates 2003. aastast on Tartu ülikoolis (TÜ) õpetatud algajatele ainet „Lõunaeesti keel I“ ja edasijõudnutele „Lõunaeesti keel II“ 1,3 ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) ulatuses. Koostöös TÜ eesti ja üldkeeleteaduse instituudiga on Võru instituut avaldanud teadussarja, mille artiklid kajastavad muu hulgas seto keele ja kultuuri problemaatikat. Teine väljaanne, kus ilmuvad lõunaeestikeelsed materjalid ja lõunaeesti keele uurimise seis, on Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat. Selles avaldatakse ka setokeelseid artikleid, peamiselt keeleteaduse, kirjanduse ja folkloori teemal. Ilmunud on ka ajaloolane koguteos „Setomaa 2“, mille artiklite kokkuvõtted on inglise, vene

ja seto keeles. 2010. aastal asutati Seto instituut ning 2013. aastast hakkas see välja andma setokeelset „Seto kirävara” sarja (nt Matteuse, Markuse, Luuka ja Johannese evangeeliumi 2. väljaanne, eepos „Peko”, lauluraamat jne). Teabeleviku ja koolitusega tegelevad muuseumid asuvad Setomaal Obinitsas, Saatses ja Värskas.

Eesti keel on piirkonnas avaliku halduse keel, ent paljud kohalikud ametnikud ja spetsialistid kasutavad ka seto keelt. Ei ole teada, kas seto keelt on kasutatud ka kohtuistungitel, mil määral on see kasutusel omavalitsustes ja kuivõrd pruugitakse seda usutoimingutel. Seto keelt kasutatakse kodukeelena, eri peredes erinevalt. Ilmselt on keele põlvkondlik ülekanne katkenud.

2.5.3 Identiteedi- ja keelepoliitiline käitumine

Seto traditsioonilise kultuuri motiive on kasutatud nii keraamikas, maalidel, filmides kui etenduskunstides (muusika, teater, tants), samuti turundustegevuses. Üle-eestilist populaarsust naudib etnopoppi viljelev ansambel Zetod, kelle muusikud seovad traditsioonilist seto laulu ja instrumente tänapäevaste rütmidega. Ansambli liikmed on Setomaa juurtega.

Piisav teave seto keele kasutuse kohta uues meedias puudub. Tundub, et seto keelt kasutatakse jututubades, kuid kui sageli ja kes seda teevad, pole teada. Sama on internetifoorumitega. Setokeelset muusikat ripub YouTube’is. Paar poliitikut kasutab seto keelt avalikes esinemistes. Kohalikud poliitikud pruugivad seto keelt juhuslikult. Mõni teadlane kasutab ka konverentsidel ja seminaridel seto keelt. Kindlasti kasutatakse seto keelt Seto Kongressil ja teistel seto identiteedi põlistamisega seotud kokkusaamistel.

2.6 Keelekontaktid ja keelehoid

Seto keelel, mida on keeleteaduslikult liigitatud võru keele hulka, on kõik peamised lõunaeesti keele jooned (vt Pajusalu 2007: 246–249, 258–260). Läänemeresoome keelte varasemates käsitlustes ei mainita lõunaeesti keelt omaette keelena (vt Pajusalu 1996). Alates 1970. aastatest on enamik läänemeresoome keelte ajaloo ja liigendusega tegelnud fennougriste olnud seisukohal, et lõunaeesti keelekujud lähtuvad põhjaeesti keelest erinevast vanast hõimukeelest (Sammallahti 1977, Viitso 1985, Wiik 1995, 1996, Iva 2007, Kallio 2007 ja Pajusalu 2009).

Lõunaeesti, sh seto keele põhisõnavara esineb ka soome, eesti ja teistes läänemeresoome keeltes, ent on palju selliseid sõnu, mis on üksnes lõunaeesti keeles (vt allpool). Samas puudub teave selle kohta, kas seto ja eesti kirjakeel on kõnelejatele vastastikku arusaadavad. Ehkki hulk autoreid (Wiedemann 1864, Saareste 1952, Ariste 1956, Toomsalu 1995, Keem 1997, Iva 2002, 2007, Mägiste 2007 ja Pajusalu *et al.* 2009) on osutanud mitmele erinevusele, tundub, et tänapäevane (tasandunud, ühiskeelne) sõnavara toetab vastastikust

arusaamist. Seto keele kõnelejadki on tänapäeval kakskeelsed ja kuuluvad mitmesugustesse suhtlusvõrgustikesse.

Seto keel on enamasti liigendatud kolme murderühma: põhjaseto, mida räägitakse Pihkva järve ümbruses, lõunaseto (või läänesetu), mida räägitakse Petserist lõunasse ja läände jäävates külates, ning idaseto, mida räägitakse Petserist idas. Idaseto keeles on eriti tugevad vene keele mõjud, põhjaseto keeles on omad keeleuendused ning lõunaseto keeles on säilinud kõige enam lõunaeesti jooni ja see on kõige lähemal idavõru keelele (vt Pajusalu *et al.* 2009: 187–190).

Seto ja eesti kirjakeele vahelised erinevused on olemas kõigil keeletasanditel. Mõned seto (enamasti ka võru) keelele iseloomulikud jooned on erandlikud kogu läänemeresoome keelealal. Häälikute tasandil on erandlike joonte hulgas kaashäälikute tugev palatalisatsioon (nt *k'auk'* 'käik' ja *ańd'* '(ta) andis'), afrikaadid (nt *tšura* 'poiss' ja *küdži* '(ta) küpsetas'), kõrisulghäälik (toimib ka mitmuse tunnusena: nt *kalaq* 'kalad (pl.)' ja *baabaq* 'baabad'),¹⁰ sekendaarne sõnalõpuline *h* (e.g. *k'ulh* 'küll' ja *mõtõh* 'mõte'), eristuvad kõrged (*y*) ja keskkõrged (*õ*) illabiaalsete järgsilpide vokaalid (e.g. *sysar* 'õde' ja *sõrm* 'sõrm') ning säilinud on vokaalharmonia (nt *pan-daq* 'panna' – *müv-väq* 'müüa', *nõsõ-sõq* 'tõusevad' – *elä-seq* 'elavad'). Põjaseto häälikujoontest annab ülevaate Viitso (1990a, 1990b).

Seto keeles esineb uuendusi nii morfoloogia tasandil (nt translatiivis käändelõpp on *-st*: nt *suurõ-st mehe-st* SUUR-TRANSL mees-TRANSL 'suureks meheks') kui ka (morfo)süntaksis. Näiteks kasutatakse mineviku kesksõna tingiva kõneviisi mittemineviku tähenduses (*ku tä hummõn olnuq kotoh* 'kui ta oleks homme kodus'), ning eitussõna võib klitiseeruda: *tulõ-i* 'ei tule, tulõ-s 'ei tulnud' (vt Mägiste 1977). Seto keeles on ka mitusada sõna, mida teistes lõunaeesti keelekujudes ei tunta (vt Mägiste 2007).

Peale selle on seto keelele iseloomulikud mitmed lõunaeesti keeles toimunud uuendused, mis teeb nad ülejäanud läänemeresoome keeltest erinevaks. Nende hulgas on vanad häälikumuutused nagu **kt > tt*, nt *kõtt* 'kõht.NOM' ja *üte* 'üks.GEN', (vrd eesti 'kõht', 'ühe' ja soome *kohtu* 'emakas', *yhden*); **ht > tt*, nt *kattõ* 'teine.PART' ja *vatt* 'vaht.NOM' (vrd eesti 'vaht' ja soome *vahto*), diftongi *ai* kasutamine *ei* asemel teatud sõnades, nt *hain* 'hein.NOM' (vrd eesti 'hein', soome *heinä*), ja *saisma* 'seisma' (vrd eesti 'seisma', soome *seisomaan*).

Lõunaeesti, sh seto verbimorfoloogiale tüüpiliselt ja erinevalt põhjaeesti keelest jaotuvad verbid kahte pöördkonda. Aktiivses konjugatsioonis puudub olevikus ainsuse 3. pöörde vormidel lõpp, n. *kuuld* 'kuuleb', *nõst* 'tõstab', *hiit* 'heidab' ja *kaib* 'kaevab'. Mediaalses pöördkonnas esineb pöördelõpp *-s*: nt *pitsitäs* 'pigistab'. Teistes läänemeresoome keeltes selline erinevus puudub, ka oleviku 3. pöördes esinevad pöördelõpud (vrd eesti kirjakeele *tõstab*, *pigistab*).

¹⁰ 20. sajandi lõpul loodud nn võru-seto kirjaviisis märgitakse kõrisulghäälik *q*-tähega. Selle reegli vastu on paljud keelekasutajad ning üks kõige ägedamaid ortograafiavaidlusi on olnud just *q*-tähe kasutuse üle.

Niisama esinevad nimisõnade pööramisel iseloomulikud jooned, mis eristavad seto keelt eesti keelest. Arhailist illatiivi lõppu kasutatakse seto keeles samamoodi nagu võru keeles: nt *kavvõndõhe* 'kaugele' ja *lähkohe* 'lähedale', ning inessiivi lõpp on *-h*, vrd *kavvõh*, *lähkoh*. Nimisõna mitmust märgib nagu võru keeleski kõrisulghäälik: nt *pedäjäq* 'männid' ja *ilosaq* 'ilusad'.

Seto põhisõnavara on tüüpiliselt lõunaeestiline (vrd Koponen 1998), nt *hahk* 'hall', *mõts* 'mets', *siug* 'rästik', *tsirk* 'lind' ja *hähäq* 'pulmad'. Seto kõnekeeles esinevad eesti ühiskeelest võetud laensõnad. Seto ja võru keele vaheline põhierinevus seisneb selles, et seto keeles on oluliselt arvukamalt vene laene, nt *ambar* 'ait', *hori* 'koi' ja *tseesna* 'aus' (vt Must 2000). Idaseto murre on eriti vene keelest mõjutatud, ka häälduses on vene mõju olnud kõikidele seto keelekujudele suurem kui võru keelele.

2.6.1 Ükskeelsus, kakskeelsus ja mitmekeelsus

Arvata on, et enamik setosid on seto-eesti kakskeelsed, teiste keelte oskuse kohta pole piisavalt teavet. Enamik täiskasvanuid, kes on käinud üldhariduskoolis, on õppinud vähemalt üht võõrkeelt, enamasti vene keelt. Viimasel ajal on vene keele oskus vähenenud. Praegu õpivad lapsed koolis vähemalt kaht võõrkeelt, enamasti inglise, kuid ka vene, saksa või soome keelt (vrd Mäger *et al.* 2006; vt tabelit 3 allpool ja ptk 4.3.1.3).

	15-34	35-64
seto	35	38
vene	68	88
inglise	48	12
saksa	18	13
soome	10	7
muu	12	19

Tabel 3. Milliseid keeli te veel igapäevasuhtluse tasemel oskate (%)?

Seto keele omandamist pole üksikasjalikult uuritud, kuid on selge, et perekonnal on keeleülekandes, keele omandamises oluline roll. Nõukogude ajal segunes seto keel eesti keelega, kuid samas kasvas keele tähtsus etnilise markerina. Sellal hakati kasutama eesti keelt väljaspool kodu, eriti tegid seda noored (Rikhter 1979 Jääts 2000 vahendusel).

Erinevusi suulise ja kirjaliku seto keele vahel tuleb veel uurida. Samuti pole andmeid mitmekeelsust puudutavate hoiakute kohta. Pole teada ka, mida mitmekeelsuse all silmas peetakse ning kas seto ja eesti keele oskust peetakse üldse kakskeelsuseks.

2.6.2 Keelekontaktide tagajärjed

Vaatamata sellele, et Lõuna-Eesti ajalooliste keelekontaktide kohta on ilmunud mitmeid käsitlusi (Must 2000, Pajusalu 1996, Vaba 1997b, Koponen 1998), on praegusest

kontaktsituatsioonist vähe teada; koodivahetust ja -segamist pole piisavalt uuritud (vt ka Pajusalu 1996, Mets & Praakli 2007, Mets 2010). Ehkki on koostatud ulatuslikud uurimused vene ja läti laensõnade kohta eesti murretes (Must 2000, Vaba 1997b), puudub tänapäevase seto keele kasutuse kohta täpsem teadmine. Iva (2007) osutab eesti ühiskeele intensiivsele mõjule. Ka on täheldatud keelekontaktide grammatilist mõju võru keelele, ilmselt võib sama väita seto keele kohta (vt *ibid.*).

Peamine seto-eestisuunaline keelevahetus on ilmselt aset leidnud juba möödunud sajandi viimasel veerandil, ligi pool sajandit hiljem, kui setod Eesti riigiga liideti (vt Eichenbaum 1998; Mäger *et al.* 2006; vrd Org *et al.* 1994). Fishmani ohustatud keelte põlvkondadevahelise keelevahetuse katkemise astmelisel skaalal (*Graded Intergenerational Disruption Scale for Threatened Languages*; vt ka Fishman 1991; Keevallik 1996) iseloomustab seto keelt nagu võru keeltki liikumine 6. astmelt (Ohustatud keel on ühiskonnas suuliselt laialdaselt kasutusel. On säilinud või taastumas keele loomulik põlvkondadevaheline edasikandumine, tugevneb ja areneb keele lokaalne suhtlusvõrgustik.) 7. astmele (Enamik ohustatud keele kõnelejaid on ühiskondlikult aktiivsed ja keel on kasutuses nende omavahelises suhtluses, kuid nad on liiga eakad, et keeleoskust loomulikul viisil oma lastele edasi anda.). (Vt ka Ehala 2007; ptk 5.1.) Keelevahetuse kontekstiks on moderniseerumine, sotsiaalmajanduslikud (sh linnastumine, väljaränne) ja (keele)poliitilised muutused (sh eesti rahvus- ja keelestandardiloome).

Kas seto keelt on lihtne omandada? Vastavad empiirilised analüüsid küll puuduvad, aga Ehala & Niglas (2007: 431) on arvamusel, et eesti kirjakeele kõnelejate jaoks on võru keel piisava väljaõppeta arusaamatu, kuna lahknevused esinevad kõikidel grammatika tasanditel, aga on ka fonoloogilised ja leksikaalsed erinevused. Ilmselt võib sama väita seto keele kohta.

3 Valim ja meetod

3.1 Andmekogumine

Peatükis kirjeldatakse uute empiiriliste andmete kogumisega seotud meetodilisi ja praktilisi külg. Välitöödega olid seotud mitmed ELDIA osapooled. Küsimustiku koostamise eest vastutas Jarmo Lainio (Stockholmi ülikool). Tulenevalt probleemidest, mille pärast Stockholmi ülikool lõpuks lahkus ELDIAst, kulges see tööetapp plaanitud märgatavalt aeglasemalt. Küsimustiku koostamise lõpetasid Kari Djerf ja Ulriikka Puura Helsingi ülikoolist. Välitöödel järgiti Jarmo Lainio koostatud käsiraamatut ja välitöö kohta peeti arvestust Karl Pajusalu, Kadri Koreiniku ja Kristiina Praakli (Tartu ülikool) antud kirjalike juhiste järgi. Kuna ELDIA on Euroopa Liidu projekt, oli selle puhul kohustuslik järgida isikuandmete kaitset. Küsitlusandmestik on anonüümne ning isikunimesid ja aadresse sisaldavad valiminimekirjad on hävitatud. Isikuandmeid ei ole edastatud projektiga mitteseotud kõrvalistele isikutele. Intervjuukatketel avaldamisel on eemaldatud isikuandmed. Intervjuusalvestusi tohib kasutada vaid uurimise huvides ning nende kasutajad peavad kinni pidama samasugustest andmekaitse põhimõtetest.

Välitöödel rakendati kolme küsitlejat (Nele Reimann-Truija, Aino Suurmann, Õie Sarv) ja üht intervjuerijat (Triinu Ojar). Kontrollrühma ankeedid ja meeldetuletuskirjad postitas Kadri Koreinik, kes vastutas ka välitööde edenemise eest. Kõigil välitöö tegijatel oli eelnev välitööde kogemus. Sellest hoolimata koolitati kõiki küsitlejaid. Intervjuerija Triinu Ojar sai intervjuerimisega seotud meetodilist materjali. Kõik kaastöölised olid kohalikud inimesed ja seto(võru)-eesti kakskeelsed ning valmis keelt vahetama.

Välitööd planeeriti 2011. aasta kevadtalveks: küsitlus pidi toimuma jaanuarist märtsini ning intervjuud veebruarist aprillini. Kontrollrühma küsitlus postitati 2010. aasta detsembri lõpus 1000 adreessile üle kogu Eesti. Täidetud ankeete oodati tagasi jaanuari keskel, kuid õigel ajal tagastati vaid esimesed 246. Jaanuari lõpus saadeti laiali 741 meeldetuletuskirja.

Küsitlus korraldati Kagu-Eesti neljas vallas (Meremäe, Mikitamäe, Misso ja Värska). Küsitlus venis plaanitud ühe kuu võrra pikemaks, mõned täidetud ankeedid saabusid alles 2011. aasta mai alguses. Küsitluse viibimise tõttu viibis ka intervjuerimine. Viimane fookusrühma intervjuu leidis aset 23. mail 2011. Kõik fookusrühma intervjuud toimusid avalikes kohtades, nt Võru instituudis, Obinitsa talumuuseumis ja raamatukogus. Individuaalintervjuud toimusid enamasti informantide kodus, ühel korral ka Meremäe raamatukogus. Välitööde kõige suuremaks takistuseks said veebruarikuine erakordselt külm ja lumine ilm ning talvised teeolud, sest küsitlejad kasutasid liikumiseks maapiirkondades oma isiklikke sõiduvahendeid. Raske oli leida respondente olukorras, kui inimestel pole kohustust elada registreeritud elukohas ning paljud, ennekõike nooremad respondendid elavad ja töötavad tegelikult välismaal.

3.2 Valikküsitlus

3.2.1 Sihtrühma küsimustiku struktuur

Kasutati kahte küsimustikku, üht sihtrühma, st võru keele kõnelejate ja teist kontrollrühma, st eesti ja vene keelt kõnelevate residentide puhul. Sihtrühma küsimustik koosnes 63 küsimusest ja kontrollrühma küsimustik 47 küsimusest, mõlemas olid osa nn maatriksküsimused.

Tehniliste ja praktiliste põhjuste tõttu (küsimustike koostamise eest vastutav projektpartner pidi konsortsiumist lahkuma) valmis küsimustik liiga hilja, seda ei olnud võimalik korralikult testida ning see osutus pikaks ja raskeks. Ent tänu välitöö tegijate, teiste abiliste ja respondentide usinusele koguti vajaminevad andmed.

Sihtrühma küsimustik sisaldas järgmisi küsimuste plokkide:

- respondendi vanus, sünnikoht, haridus, eluala;
- millal ja kuidas õppis respondent seto ja eesti keelt, milliseid keeli ta kasutas/b pereliikmete ja sugulastega;
- keeleoskus (kuidas nad hindasid oma seto, eesti, inglise ja teiste keelte oskust ning kuidas nad kasutavad neid keeli eri eluvaldkondades, nt kodus, tööl, tänaval või poes);
- mida respondendid arvavad seto ja eesti keele kasutamisest eri inimrühmadega, nende keelte segamisest, kuidas nad iseloomustavad eri keeli ja mida nad arvavad „korrektses” keelekasutusest;
- mida respondendid arvavad seto keele kasutamisest avalikus sfääris;
- kuidas respondendid kasutavad meedia- ja kultuuritooteid (ajaleht, raadio, televisioon, internet, raamatud, filmid jne) ja kuidas nad loovad erinevates keeltes tekste (kirjad, päevikud, tekstisõnumid jne).

Vaatamata probleemidele, nt paljud respondendid pidasid teatud küsimusi raskeks või segaseks, mõne küsimuse sõnastus polnud täpne ja neid tõlgendati erinevalt, oli küsimustik rakendatav. Avatud küsimuste vastused olid üsna informatiivsed.

3.2.2 Seto keele kasutajate küsitlus

Üldkogumi defineerimine oli raske, sest ametlikult tunnustamata seto keele kasutajate koguarv pole teada. Sestap eeldati üldkogumi määratlemisel, et kõik seto keeleala elanikud on potentsiaalsed seto keele kasutajad. Peale selle sõelusid valimisse sattunud respondente küsitlejad ise. Küsitlus korraldati kahel moel: enamik respondente täitis küsimustiku ise, ülejäänud respondente, nt eakamaid abistasid täitmisel küsitlejad. 1000-lisest juhuvalimist, mis telliti rahvastikuregistrilt, valiti välja 300 juhuslikku indiviidi, ülejäänud jäid tagavaravalimisse. Küsimustiku täitis 294 respondenti. 15 indiviidi väitsid, et nad ei mõista

võru keelt sugugi, ja jäid definitsiooni tõttu uurimisest välja, 74 indiviidi ei õnnestunud antud aadressil või muudel põhjustel tabada, 17 valimisse sattunud respondenti keeldusid, 9 ja 7 respondenti ei saanud küsimustiku täita vastavalt puude ja tehniliste probleemide tõttu. Vastamismäär kõigist kontaktidest oli 72%.

3.2.3 Kontrollrühma küsimustiku struktuur

Kontrollrühma küsimustik sisaldas küsimusi respondendi kohta (vanus, sünnikoht, haridus, amet), selle kohta, mis keeli respondent on õppinud ja kasutanud kodus oma vanemate ja vanavanematega, mis keeli respondent võis kasutada mitmesugustes valdkondades (kodus, tööl, tänaval, poes), mida respondent arvab võru ja eesti keele kasutamisest, nende segamisest, kuidas respondent kirjeldab erinevate keelte kasulikkust ja mida ta arvab „korrektest” keelest, kuidas respondent kasutab meediat ja kultuuritooteid (ajalehed, raadio, televisioon, internet, raamatud, filmid) ning kuidas (millises keeles) ta loob erinevaid tekste (kirjad, päevikud, märkmed, tekstisõnumid).

Üldjoontes oli küsimustik rakendatav, kuid esines küsimusi, mille sõnastus polnud sobiv või piisavalt selge. Binaarseid opositsioone sisaldavatele küsimustele oli paljudel raske vastata. Lisaks võib öelda, et võru keelt puudutavad küsimused olid venekeelsetele respondentidele irrelevantid: enamik neist polnud võru keelest ja selle kõnelejatest kuulnudki. Kuna venekeelne küsimustik sarnanes eestikeelsega, tõlgendasid paljud venekeelsed respondendid valesti 10. küsimust: Kas Teie suguvõsas on teie vanemate või vanavanemate põlvkonnas kasutatud eesti keele kõrval ka mingit teist keelt/murret? (Использовался ли в Вашей семье, кроме эстонского, какой-либо другой язык или диалект в общении с родителями или прауродителями?) Paljud vastasid küsimusele eitavalt, kuigi oli ilmselge, et respondendi kodukeel ja kasvupere olid venekeelsed.

3.2.4 Kontrollrühma küsitlus

Üle-eestilise kontrollrühma küsitlemiseks kasutati postiküsitlust. Üldkogumiks olid 18aastased ja vanemad alalised Eesti elanikud. Valim moodustati Eesti rahvastikuregistri põhjal juhuvaliku teel. Valimi suurus oli 1000, vastamismäär 36,8% (378 kontakti). 100protsendiliselt täidetud ja tagastatud ankeete oli 378 kontaktist 42,1%, enam kui 50protsendiliselt täidetud ja tagastatud küsimustikke oli 51,3%. Ülejäänud kontaktide puhul oli tegu kas vale aadressi, puudest tingitud keeldumise või tehniliste probleemidega.

3.3 Individuaalintervjuud

Eesmärgiks oli kutsuda küsitluse põhjal individuaalintervjuudele kompetentsed võru keele kõnelejad. Kuna küsitlus hõlmas potentsiaalseid võru keele kõnelejaid, kellelt eeldati minimaalset võru keelest arusaamist ja küsiti nõusolekut intervjuerimiseks, sõltus intervjuule värbamine peamiselt küsitlute soovist ja huvist koostööd teha. Nõnda sattus

intervjueeritavate sekka ka paar nooremat inimest, kel oli vaid passiivne võru keele keele oskus või kes ei sõandanud intervjuul võru keeles vastata. 294 küsitletust nõustusid intervjueerimisega 69. Kõik kaheksa, kellega ühendust võeti, nõustusid intervjuuga, ülejäänud jäid nn ootenimekirja, ootele fookusrühma intervjuude jaoks. Intervjueerimisel kasutati diktofoni EDIROL R-09RH, mis tagas lindistuste hea kvaliteedi.

Intervjuujuhend sisaldas alljärgnevaid küsimuste plokkide ja küsimusi:

I. Emakeel

1. Mis on sinu emakeel või emakeeled? Kas seda keelt või neid keeli on raske määratleda? Miks? (Kas su esimene keel on su ema või isa keel? Kas kohamurre või mis tahes teine kirjakeelest erinev keelekuju võib olla emakeel? Miks? Miks mitte?)
2. Kes veel sinu perekonnas või naabruskonnas räägivad seto keelt emakeelena? Palun kirjelda neid inimesi? (Kui sul on lapsi, kas soovid neile oma emakeele edasi anda? Miks? Miks mitte? Kas su emakeelt väärtustatakse sinu peres/naabruskonnas/ühiskonnas? Kas su emakeel on ühiskonnas tunnustatud? Kuidas?)
3. Keda saab pidada seto keele rääkijaks? Kui hästi peaks seto keelt oskama, et olla seto keele kõneleja? Kas selleks, et kuuluda setode hulka, peab tingimata olema seto keele emakeelena kõneleja? Mis on sinu arvates kõige olulisemad setosid iseloomustavad kultuurisümbolid? Mis on muud kultuurisümbolid, mis eristavad setosid Eesti teistest vähemusrühmadest?
4. Mida su emakeel sulle tähendab? Milliseid eeliseid on seto keel sulle Eestis pakkunud? Kas seto keele kasutamine on sulle Eestis probleeme valmistanud? Milliseid?
5. Kas eesti keele kasutamine on põlvkondade vahel erinev? Mis keeli rääkisid sinu vanemad ja vanavanemad?
6. Kas eesti keel on sinu hinnangul elujõuline keel? (Kas on oht, et eesti keel tulevikus kaob?) Mis sa sellest arvad? Kes üldse vastutab seto keele eest? Miks?
7. Mida teha seto keele arenemiseks? Millised on parimad viisid seto keele tulevikku kindlustada? Kas keeli peaks üleüldse hoidma? Kes peaksid keele säilitamise ja päästmise eest vastutama? (Kas seto keele rääkijad? Või ühiskond?)

II. Teised keeled

8. Millised keeled on olnud sinu elus olulised? Miks? Kas erinevad elusündmused (näiteks kolimine teise kohta või riiki, lapsevanemaks saamine, koolivahetus) või eluperioodid (nagu lapsepõlv/täiskasvanuiga/vanaduspõlv) on sinu keelevelikuid mõjutanud?
9. Milliseid keeli sa oskad suhtlustasandil? Kus sa neid keeli õppisid? Milline keel on sinu jaoks olnud kõige lihtsam? Miks? Milline keel on sinu jaoks olnud kõige raskem? Miks? Kas sa sooviksid rohkem keeli osata? Milliseid keeli? Miks?

10. Mis teeb sinu arvates keele atraktiivseks, inetuks või kasutuks? Palun too näiteid.

11. Kas inimesed peaksid omandama peale emakeele ka teisi keeli? Miks?

III. Hoiakud mitmekeelsuse suhtes

12. Kas sul on vaja igapäevaelus kasutada rohkem kui ühte keelt? Kellega sa erinevates keeltes räägid? Millistel asjaoludel? Miks?

13. Milliseid keeli oleks hea osata? Miks? Kas see muudaks elu lihtsamaks? Raskemaks? Palun seleta.

14. Kas mitmekeelseid inimesi hinnatakse Eestis kõrgemalt? Kuidas? Kas paljude keelte oskus muudab inimesi? Palun too näiteid.

15. Kes peaks vastutama erinevate keelte õpetamise eest?

16. Kas sa arvad, et Eesti peaks olema mitmekeelsem? Või vähem mitmekeelne? Miks? Kas inimeste jaoks oleks parem kasutada ainult ühte keelt? Mis keel peaks see sellisel juhul olema?

IV. Keel ja moderniseerumine

17. Kuidas on tehnoloogilised muutused, suurenenud mobiilsus, uued suhtlusvahendid jne mõjutanud Eesti ühiskonna, sinu kodust keelekasutust?

18. Kas sa kasutad uut meediat (Facebook, Twitter jne)? Mis keeli sa seal suhtlemiseks kasutad? Kas sa kasutad sotsiaalmeedia tõttu mingeid keeli rohkem/vähem kui varem?

19. Millistes kohtades/maades sa oled reisinud? Millistes keeltes sa seal suhtlesid? Kas sa said hakkama? Kui ei, siis miks ja mis läks valesti?

20. Milliseid keeli kasutatakse Setomaal turistidega suhtlemisel?

21. Kas erinevate keele õpetamine koolides on tõhus? Mida peaks tegema, et see oleks veelgi efektiivsem? Milline on meedia/Interneti roll keeleõppes?

22. Kas kõikidel nendel keeltel, mida sa oskad, peaks olema omakeelne meedia? Millistel keeltel? Milline meedia?

23. Mida sa arvad keelte tuleviku kohta? Kas tulevikus või näiteks kümne aasta pärast kasutatakse maailmas rohkem või vähem keeli? Kuidas sa iseloomustaksid seto keele tulevikku?

24. Mida tuleks sinu hinnangul teha, et erinevad etnilised rühmad või rahvused teineteist paremini mõistaksid? On see üldse vajalik? Kui oluline on siinkohal parem keelteoskus?

3.4 Fookusrühmaintervjuud

3.4.1 Intervjuud sihtrühmaga

Fookusrühma intervjuudes osalejatel nõuti kava kohaselt vähemalt võru keele retseptiivset oskust. 294st küsitluses osalenud respondendist andsid 69 nõusoleku osaleda kas individuaal- või fookusrühma intervjuus. Intervjuude puhul kasutati mittetöenäosuslikku valikut. Lisaks nendele informantidele, kes osalesid küsitluses ja nõustusid intervjuuga, kontakteeruti teiste, küsitluses mitteosalenud informantidega, sest paljud algselt nõusoleku andnud ei vastanud hiljem intervjuudesse värbavatele telefonikõnedele. Materjali salvestamiseks kasutati videokaamerat SONY HDR-CX155 ja diktofoni EDIROL R-09RH. Mõlemad aparaadid töötasid laitmatult ja salvestused osutusid kvaliteetseks. Intervjuu juhend koosnes järgmistest teemadest:

- 1) Kuidas ja kus sa eesti keelt õppisid?
- 2) Kas sa oled kakskeelne/mitmekeelne? Miks / miks ei ole?
- 3) Kuidas sa igapäevaelus oma mõlemaid/kõiki keeli kasutad?
- 4) Kas sellest on kasu või on see probleem?
- 5) Kas selleks, et olla seto, tuleks seto keelt kasutada?
- 6) Mida sa arvad sõnast „vähemus”? Kas sa kuulud vähemuse hulka?
- 7) Kelleks sa ise ennast pead? Kellena sa ennast identifitseerid? Kui oluline on keel selle identiteedi jaoks?
- 8) Mis sa arvad, mida mõtlevad „teised” (st enamik) seto keelest ja selle kõnelejatest?
- 9) Sotsiaalne mitmekesisus Eestis – kas see peaks kasvama või kahanema?
- 10) Kas võru keele õppimist püüti sinu lapsepõlves keelata, toetada? Kelle poolt?
- 11) Kas avalikkus/ühiskond, nt kool peaks vastutama vähemuskeele toetamise eest, nt tagama õppetöö võru keeles või õpetama võru keelt?
- 12) Kas sinu arvates on seto keel hea ühiskonna jaoks?
- 13) Kas sinu arvates on seto keelest nüüdisaegses ühiskonnas kasu?
- 14) Mis sa arvad, milline võiks olla seto keele staatus kümne aasta pärast?
- 15) Mida sooviksid veel lisada või ümber sõnastada?
- 16) Muud kommentaarid?

3.4.2 Intervjuud kontrollrühmaga

Sihtrühmaks või üldkogumiks olid kõik kohaliku ja riikliku tasandi poliitikud (nt keelealalt valituks osutunud parlamentäärid). Sihtrühma kuulusid ka ministeeriumide ja kohaliku omavalitsuse ametnikud. Koostati potentsiaalsete informantide nimekirjad. Poliitikute ja võimuesindajate rühma (EE-VRO-FGP) kuulusid Põlva-, Valga- ja Võrumaalt valitud Riigikogu liikmed, kohalikud poliitikud, ministeeriumide, ametkondade ametnikud ja muude organisatsioonide esindajad. Intervjuu toimus 20. mail 2011 ajavahemikus kella 14–15.30. Intervjuude jäädvustamiseks kasutati videokaamerat SONY HDR-CX155 ja diktofoni EDIROL R-09RH. Mõlemad töötasid hästi ja lindistuste kvaliteet on hea.

Põhiteemad:

- 1) Mis on su emakeel? Kuidas sa selle omandasid?
- 2) Kas sa oled kakskeelne, mitmekeelne? Miks / miks ei ole?
- 3) Kuidas sa kasutad oma igapäevaelus kõiki nimetatud keeli?
- 4) Kas sellest on kasu või on see probleem?
- 5) Mida sa arvad sõnast „vähemus”? Kas sa kuulud vähemuse hulka?
- 6) Kelleks sa ise ennast pead? Kellena sa ennast identifitseerid? Kui oluline on keel selle identiteedi jaoks?
- 7) Mis sa arvad, mida mõtlevad „teised” (st enamik) setokeelest ja selle kõnelejatest?
- 8) Sotsiaalne mitmekesisus Eestis – kas see peaks kasvama või kahanema?
- 9) Kas avalikkus/ühiskond, nt kool peaks vastutama vähemuskeele toetamise eest, nt tagama õppetöö võru keeles või õpetama võru keelt?
- 10) Kas sinu arvates on seto ja võru keel head ühiskonna jaoks?
- 11) Kas sinu arvates on seto ja võru keelest nüüdisaegses ühiskonnas kasu?
- 12) Mis sa arvad, milline võiks olla seto ja võru keele staatus kümne aasta pärast?
- 13) Mida sooviksid veel lisada või ümber sõnastada?
- 14) Muud kommentaarid?

3.5 Valimi ja üldkogumi jaotused

Valimi esinduslikkuse kontrollimiseks võrreldi hii-ruut-testi abil küsitluse valimi ning üldkogumi soolist ja vanuselist jaotust. Üldkogumi ja valimi jaotused pole samadest allikatest, ent võimaldavad kõige üldisemalt esinduslikkust hinnata. Üldkogumi jaotused on

võetud statistikaameti kodulehelt rahvastikunäitajate ja koostise andmebaasist seisuga 1.01.2011. Testi tulemusena on näha, et jaotused pole sõltumatud, st valim on üldkogumi suhtes sooliselt ja vanuselisel esinduslik.

SETO	väärtus	empiiriline sagedus	valimi jaotus	üldkogumi jaotus	oodatav sagedus	χ^2
	mees	151	51.71	47.72%	139	0.98
	naine	141	48.29	52.28%	153	0.89
	KOKKU	292	100	100	292	1,87

Tabel 4. Soo empiirilised ja oodatavad sagedused.

SETO	väärtus	empiiriline sagedus	valimi jaotus	üldkogumi jaotus	oodatav sagedus	χ^2
	18 - 29	63	21.43	23.20%	68	0.40
	30 - 49	69	23.47	26.40%	78	0.96
	50 - 64	72	24.49	22.20%	65	0.69
	65+	90	30.61	28.30%	83	0.56
	KOKKU	294	100	100	294	2,6

Tabel 5 .Vanuse empiirilised ja oodatavad sagedused.

3.6 ELDIA andmeanalüüsi põhimõtted

Anneli Sarhima & Eva Kūhhirt

Järgmises alapeatükis antakse lühiülevaade uuringu ainekute analüüsimise põhimõtetest ning meetoditest. Kuigi ELDIA keelekogukonnad on väga erinevad, analüüsiti kogutud ainekute samadel põhimõtetel, st ühtsete analüüsijuhiste ning mudelite alusel, et uuringu tulemused oleksid võrreldavad kõikide kogukondade lõikes.

3.6.1 Vähemuskeeled kui osa tänapäeva ühiskondade mitmekeelsusest

Ainekute analüüsimise põhieesmärk oli saada uusi teadmisi mitmekeelsuskesksete sotsiolingvistiliste, sotsioloogiliste ning juriidiliste aspektide kohta Euroopa eri riikide näitel. Erinevalt valdavast osast (Euroopa) vähemuskeeli puudutavatest uurimustest lähtub ELDIA vajadusest toetada vähemuskeelte elujõulisust tunduvalt laiemas mitmekeelsuse kontekstis, kui senini on tehtud.

Nii Euroopa enamus- kui vähemuskeelte kõnelejad kasutavad iga päev mitut keelt. Paraku on vähemuskeelte kõnelejate juurdepääs paljudele keelega seotud ressursidele piiratum (nt formaalne keeleõpe), tihtipeale on ka nende majanduslikud võimalused kesisemad. Vähemuskeele elujõulisust ei määra üksnes vähemuskeele suhe enamuskeelega, vaid ka selle positsioon ühiskonna keelehierarhias. Mõnikord võib määravaks saada vähemuskeele positsioon naaberriigis (nt ELDIA puhul põhjasaami, karjala, seto).

ELDIA keelejuhid valiti vähemus- ja enamusrühma (nn kontrollrühma) liikmete seast. Keeleainestik ei kirjelda üksnes uuritava keelekogukonna vähemuskeele oskust, kasutust ja hoiakuid oma keele suhtes, vaid ka enamuskeele ja muude keelte (nt inglise, saksa, prantsuse, vene) oskust, kasutust ning hoiakuid nende suhtes. Ühtlasi oli kogutud keeleainestiku analüüsil üks eesmärke teha kindlaks kogukonnas/ühiskonnas valitsevad mitmekeelsuse mallid ning selgitada välja, kas uuritava vähemuskeele säilimist soositakse või takistatakse.

Andmeanalüüsi ning aruandluse ühtsed juhised töötati välja Sia Spiliopoulou Åkermarki eestvedamisel. Ta oli projekti vastava tööetapi (7 WP) ning keelekogukondade võrdleva aruande („Comparative Report”) juht.

3.6.2 ELDIA rakenduslik eesmärk

Andmete operatsionaliseerimise eesmärk oli Euroopa keelte elujõulisuse baromeetri (ing European Language Vitality Barometer; EuLaViBar) väljatöötamine. Baromeeter on analüüsivahend, mis on hõlpsasti rakendatav nii ELDIAs uuritud vähemuskeelte kui muude keelte elujõulisuse hindamisel.

Töö keelte elujõulisuse baromeetriga (EuLaViBar) toimus kahes etapis. Esmalt töötati lähtuvalt analüüsi tulemustest välja iga keelekogukonna vähemuskeele elujõulisust kirjeldav baromeeter. Seejärel koostati kõikide uuritavate vähemuskeelte analüüsi tulemuste põhjal üldistav-võrdlev baromeeter. Võrdleva analüüsi tegid projekti 7. tööetapis Anneli Sarhimaa, Johanna Laakso, Reetta Toivanen ning Sia Spiliopoulou Åkermark.

EuLaViBar on ELDIA põhitulemus ning -produkt. Keele kestlikkuse mõõtmise metoodikat ning mudelit esitleti Euroopa Nõukogule septembris 2012. Mudeli väljatöötamise lähtealused ning andmeanalüüsi põhimõtted on kättesaadavad ELDIA võrdlevas raportis („Comparative Report”) ning projekti käsiraamatus („EuLaViBar Toolkit”). Avalikkusele on materjalid ELDIA veebilehelt kättesaadavad alates oktoobrist 2013 (www.eldia-project.org).

3.6.3 Keele elujõulisuse määramine ja mõõtmine

Üks ELDIA eeldusi on, et keele elujõulisus peegeldub nii kõneleja võimekuses ja soovis keelt avalikus ja privaatsfääris kasutada kui tema suutlikkuses keelt arendada ning järeltulevatele põlvvedele edasi anda. Lisaks lähtub ELDIA sellest, et keele elujõulisus on mõõdetav. Siinkohal toetub ELDIA erinevatele keele elujõulisust käsitlevatele uuringutele, näiteks Joshua Fishmani, Leena Hussi, Christopher Stroudi ja Anna-Riitta Lindgreni töödele, aga ka UNESCO keele elujõulisuse ning ohustatuse raportitele (2003; 2009).

EuLaViBari mudel tugineb kahe keeleökoloogi, François Grini ja Miquel Strubelli mugandatud ideedele. ELDIA keelekogukondade analüüsimisel oleme süstemaatiliselt operatsionaliseerinud Grini ideed **suutlikkusest** (*Capacity*), **võimalustest** (*Opportunity*) ning

soovidest (*Desire*) (lähemalt Grin 2006; Gazzola & Grin 2007), Strubellilt aga kohandati mõtted keelekasutajatest kui **keeletoodete** (*Language products*) tarbijatest (vt Strubell 1996; 2001). Ühisjooni leidub ka Joshua Fishmani põlvkondliku keelevahetuse katkemise astmelise skaala (*Graded Intergenerational Disruptio Scale*) teooriaga, mis on alates 1990ndatest olnud mitmes uuringus keele elujõulisuse hindamise kontseptuaalseks aluseks (lähemalt Fishman 1991).

ELDIA küsitluse tulemusi analüüsiti detailselt iga kogukonna lõikes. Uurimistulemused võtab kokku uuritava keele elujõulisuse baromeeter. Küsitluse tulemuste analüüsimetoodikat, teoreetilisi ja metodoloogilisi põhimõtteid kirjeldatakse ning selgitatakse uuringu võrdlevas raportis („Comparative Report“). Lühidalt öeldes põhineb EuLaViBari mudel nelja tasandi koostisosade analüüsil:

- 1) fookusala (*Focus Areas*),
- 2) fookusalade dimensioonid (*Dimensions*),
- 3) dimensioonide tunnused (*Variables*),
- 4) tunnuste väärtused (*Variants*).

EuLaViBari neli fookusala on **Suutlikkus**, **Võimalused**, **Soovid** ning **Keeletooted**. ELDIA defineerib fookusalad järgmiselt:

- **Suutlikkus:** selle all mõeldakse kõneleja individuaalset suutlikkust keelt kasutada. Definiitsioon ei hõlma haridusest või peresisese keelekasutuse mallidest tulenevat nn objektiivset võimekust, kuna selle mõõtmine ning hindamine on problemaatiline. Sestap vaadeldakse objektiivset võimekust **Võimaluste** fookusala raames.
- **Võimalused:** nende all mõistetakse reegleid (nt seadused, haridus, meedia jne), mis võimaldavad, toetavad, piiravad või keelavad vähemuskeele kasutamist. Mõiste viitab üksnes olemasolevatele, mitte kõnelejate soovitud ideaalregulatsioonidele. Fookuslasse ei kuulu avalikust sfäärist välja jäävad keelekasutuse võimalused, kuigi avaliku ning erasfääri keelekasutus võivad põimuda või koguni kattuda (nt vestlused kolleegidega kohvipausi ajal kontekstis, kui tööga seotud keelekasutust reguleerivad tööandja või keelepoliitikad).
- **Soov:** näitab inimeste valmisolekut vähemuskeelt kasutada, see avaldub ka keelehoiakutes ning keelekasutuse suhtes tekkinud emotsioonides.
- **Keeletooted:** nende all mõistetakse vähemuskeelseid tooteid, aga ka nõudlust ning soovi seesuguste toodete ja teenuste järele (nt ilukirjandus, õppematerjal, kontserdid, etendused jne).

Fookusalad jagunevad neljaks dimensiooniks – **Seadusandlus** (*Legislation*), **Haridus** (*Education*), **Meedia** (*Media*) ning **Keelekasutus ja Interaktsioon** (*Language use & Interaction*) –, mis on määratletud järgmiselt:

- **Seadusandluse** all mõistetakse keelt puudutavate seaduste olemasolu või puudumist, keelekasutuse ning keelalise mitmekesisuse toetamist või piiramist ja takistamist, samuti kõnelejate teadlikkust ja hoiakuid seadusandluse suhtes.
- **Haridus** viitab formaalse ning mitteformaalse õppimise ja õpetamisega seotud teemaatikale (nt haridustase, keele omandamine, õppekeel; arvamused, emotsioonid, hoiakud hariduse suhtes jne).
- **Meedia** tähendab meediaga seotud küsimusi, näiteks meediatarbimine, vähemuskeelse meedia olemasolu, meediatoodete ja meediatarbimise keel, enamusküsimuste käsitlemine vähemusmeedias, vähemusküsimuste käsitlemine enamusmeedias jne.
- **Keelekasutus ja interaktsioon** hõlmavad kõiki keelekasutuse aspekte erinevates situatsioonides erinevate inimestega.

Dimensioonid jagunevad tunnusteks:

- kogukonna liikmete hoiakud vähemuskeele ja selle kõnelejate suhtes,
- kogukonna liikmete hoiakud teiste keelte ja nende kõnelejate suhtes,
- keelekasutus eri valdkondades,
- seadusandluse olemasolu vähemuskeeles,
- vähemuskeelse meedia olemasolu,
- põlvkonnasisene keelekasutus,
- põlvkondadevaheline keelekasutus,
- keele omandamine,
- keele säilitamine,
- õppekeel,
- haridust reguleeriv seadusandlus,
- meediakasutus ja -tootmine,
- emakeel,
- keelte rollid tööturul,
- subjektiivne hinnang keeleoskusele,
- keelekasutuse toetamine/keelamine.

Tunnuste väärtused on defineeritud WP5 käsiraamatus. Defineerimisel on lähtutud sellest, et oleks võimalik mõõta küsitluse vastuste mis tahes väärtusi vastavalt ELDIA keelehoiu / keele kestlikkuse skaalale:

Aste	Kirjeldus
------	-----------

0	Keele säilimine on kriitiliselt ohustatud. Keelt mäletatakse, kuid ei kasutata spontaanselt ega aktiivses suhtluses. Keelekasutus ja -ülekanne pole kaitstud ega toetatud. Lapsi ja noori ei julgustata keelt õppima ega kasutama. → Selleks et vältida keele täielikku väljasuremist ja taastada selle kasutus, on vaja kiiresti rakendada tõhusaid keele elavdamise meetmeid.
1	Keele säilimine on tõsiselt ohustatud. Keelt kasutatakse aktiivses suhtluses vähemalt mõnes kontekstis, kuid keelekasutuse ja/või -ülekandega esineb tõsisaid

probleeme, sellisel määral, et keelekasutus võib lähitulevikus täielikult lakata.
→ Keele toetamiseks ja edendamiseks on vaja otseseid tõhusaid meetmeid.

- 2 Keele säilimine on ohustatud.** Keelekasutus ja -ülekanne väheneb või lakkab vähemalt mõnes kontekstis või teatud kasutajarühmades. Kui selline trend jätkub, võib keelekasutus kaugemas tulevikus täielikult lõppeda.
→ Tuleb rakendada tõhusaid meetmeid keelekasutuse ja -ülekande toetuseks ning julgustuseks.
- 3 Keele säilimine on teatud määral saavutatud.** Keelt toetatakse institutsionaalselt ja kasutatakse mitmes kontekstis ja funktsioonis (samuti väljaspool nt peresfääri). Seda kantakse üle järgmisele põlvkonnale ning paljudel selle kõnelejatel on valmisolek ja soov kujundada välja kestlik mitmekeelsuse mudel.
→ Keelehoiumeetmed on edukad ning neid tuleb toetada ja jätkata.
- 4 Keele säilimine on tagatud.** Keelt kasutatakse laialdaselt ja edendatakse mitmeti. Keel ei ole ohustatud: miski ei viita, et (märkimisväärne) osa kõnelejaid loobub keelest ja selle edastamisest järgmisele põlvkonnale, kuni keele sotsiaalne ja institutsionaalne toetus jääb praegusele tasemele.
→ Keele seisundit tuleb seirata ja keelekasutust toetada pikas perspektiivis.

Fookusaladest ning küsitlustulemustest lähtuvalt on keele kestlikkuse skaala süstemaatiliselt operatsionaliseeritud. Operatsionaliseerimise meetodikas on võetud arvesse erinevate tunnuste erinevaid väärtusi, mis võimaldavad kvantitatiivsetele küsitlusandmetele tuginedes ning kvalitatiivseid andmeid kvantifitseerides teha järeldusi iga uuritava keele hetkeseisundi kohta.

3.6.4 Andmeanalüüsi meetodika

Küsitlusandmeid ja intervjuuainestikku analüüsisid ELDIA projekti teadurid. Projekti koguesmärgi saavutamiseks keskenduti uute andmete analüüsil EuLaViBari jaoks põhimõttelistele küsimustele. Seega piirduti üksnes teatud osa kogutud andmetega ja võrdlevasse analüüsi polnud võimalik võtta iga üksiku keelekogukonna seisukohast olulisi aspekte.

3.6.4.1 Küsitlusandmete analüüs

Andmetöötlaste eest vastutasid ning sellega tegelesid ELDIA statistikud, kelle töö tulemusena valmisid nominaal- ja järjestustunnuste väärtuste sagedus- ja jaotustabelid, aga ka iga küsimuse vastuste põhjal välja arvutatud baromeetri väärtused. Järgmise etapina analüüsiti kirjeldavat statistikat ning koostati selle graafilised väljundid, st joonised ja tabelid.

Nii vähemus- kui ka kontrollrühma küsimustik sisaldas üksikuid avatud küsimusi ning mõningaid täpsustavaid küsimusi, mille statistiline analüüs polnud otstarbekas. Nende küsimuste vastuste analüüs toimus kvalitatiivselt. Mõnele küsimusele vastates oli respondentidel võimalik lisada täpsustavaid kommentaare, mida võeti aineistiku analüüsimisel samuti arvesse.

3.6.4.2 Intervjuuainestiku analüüs

ELDIA välitöödel kogutud intervjuuainestik transkribeeriti ning märgendati vastavate vabavaraliste programmide abil (Transcriber ja ELAN). Aineistiku transkribeerimise ühtsed põhimõtted töötati välja ELDIA tööseminaridel Oulus ning Mariboris. Transkribeerimisel kasutatud süsteem on esitatud lisas 1.

Transkribeerimisele järgnesid keeleainestiku esmane analüüs ning vestlusteemade märgendamine tarkvaraprogrammi ELAN (EUDICO Linguistic Annotator; <http://www.lat-mpi.eu/tools/elan>) abil. Aineistiku märgendamisel keskenduti kolmele põhikategoriale: **keele staatus** (*Status of Language*; StL), **keeleilmingud** (*Linguistic Phenomena*; LP) ning **diskursusteemad** (*Discourse Topics*; DT), mille detailsem rühmitus on esitatud alljärgnevalt.

Põhiteemad	Alateemad
Keelekasutus	Emakeel, suhtlus, keeleoskustasandid (arusaamine, rääkimine, lugemine, kirjutamine), keelekasutuse toetamine enamus- ja vähemuskeeles, keeleoskused, teised keeled
Keele õppimine	Keele omandamine, keelte õppimise viis (enamus- ja vähemuskeel, muud keeled), emakeel, enamus- ja vähemuskeele ülekanne
Haridus	Haridustase, tööturg, haridus, õppekeel, emakeel
Mobiilsus	Mobiilsuse aste (kõrge mobiilsus, mobiilsus, mittemobiilsus), pendeldamine, kohaülesus
Hoiakud	Surve (surve, surveta, ükskõiksus), keele segunemine, emakeel, keeleõppimine, mitmekeelsus, ühiskondlik vastutus, natsionalism, vähemusaktiivsus, etnilisus, korrektsus, identiteet, konfliktid, ajalooteadlikkus/minevikukogemused, seadusandlus
Seadusandlus	Teadlikkuse tasand (teadlikkus/teadmatus), hoiakud seaduste suhtes, seadusandluse kvaliteet ja tõhusus, tööturg, keelekasutuse toetamine/keelamine, piiramine, keelepoliitika
Meedia	Meediakasutus, meediatüüp (sotsiaalmeedia, kohalik meedia, riiklik meedia, piirideülene meedia, enamuskeelne meedia, vähemuskeelne meedia, ükskeelne/mitmekeelne)
Situatsioon	Avalik, poolavalik, isiklik
Vestluspartner/id	Ise, isa, ema, vanavanemad, lapsed, abikaasa, sugulased, sõbrad, kolleegid, naabrid, ülemus, ametnikud (avalik suhtlus), teised
Koht	Kool, kodu, töökoht, kauplused, tänav, raamatukogu, kirik, ametnikud, kogukonna üritused
Eluetapp	Lapsepõlv, noorukiiga, täiskasvanuaeg, vanaduspõlv, eelkool, kool, ülikool/kõrgharidus, tööelu, pensioniiga, pensionipõlv, hetkeolukord
Sugu	Mees, naine
Emakeel	Võistlemine, kommunikatiivne väärtus, sotsiaalne või kultuuriline kinnistatus, normatiivsus, korrektsus, säilitamine, identiteet, tööturu olulisus, praegune seis, ajalooteadlikkus, konfliktid

Vestlusteemade märgendamisele järgnes iga vestlusteema kvalitatiivne analüüs. Et intervjuuainestikud oleksid maksimaalselt kasutatavad nii sihtrühmakesksete aruannete („Case-Specific Report”) kirjutamisel kui edasises uurimistöös, koostati iga intervjuu kohta lühike, umbes poole lehekülje pikkune kirjeldus, mis sisaldas olulisimat teavet nii intervjuu kui keelejuhi kohta (nt sotsiodemograafilised andmed keelejuhi kohta, esimesena

---

omandatud keel, kodukeeled, põlvkondadevaheline ning põlvkonnasisene suhtlus jne). Iga intervjuu kohta on koostatud ka üldisem kirjeldus, milles käsitletakse järgmisi aspekte:

- Kas ja kuidas toetavad intervjuudes käsitletud teemad statistilise analüüsi tulemusi?
- Kas on ilmnenud uusi probleeme, vaatenurki jms?
- Kuidas uurija kommenteerib endiselt ebaselgeks jäänud küsimusi?
- Kuidas uurija hindab intervjuuainestiku tulemuslikkust?

4 Seadusandlus, meedia, keelekasutus ja interaktsioon uuringutulemuste põhjal

4.1 Seadusandluse ja institutsioonide analüüs

Sia Spiliopoulou Åkermark¹¹

Keeleküsimus on alati olnud Eesti seadusandliku ja poliitilise konteksti oluline aspekt. Õigusaktides on peamiselt eesti keele kasutusega seotud nõuded, kuid need annavad selged juhised ka võõrkeelte, sh vähemusrahvuste keelte kasutuseks. Eesti keele positsioon Eestis peegeldub Eesti Vabariigi põhiseaduses: „[Eesti Vabariigi põhiseadus] peab tagama eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise läbi aegade.” Põhiseadus sätestab ka eesti keele staatuse Eesti riigikeelena (§ 6). Mainida tuleks veel põhiseaduse kahte sätet, mis küll sõnaselgelt keelt ei käsitle. Paragrahv 45 sätestab sõna- ja väljendusvabaduse ning asjakohastest piirangutest kinni pidades vabaduse väljendada enda valitud keeles. Paragrahv 49 sätestab õiguse säilitada rahvuskuuluvus. Arvatakse, et rahvuskuuluvust ei saa alal hoida, kui isik ei saa kasutada oma keelt või kui keele eksistents on ohus. Viimane säte on aluseks §-le 37 (nt rahvusvähemuste koolide õigus valida õppekeel) ja §-dele 50–52 (vähemusrahvuste õigus luua omavalitsusasutusi ja kasutada vähemusrahvuse keelt). Lisaks sätetele, mis reguleerivad keelekasutust, näeb põhiseadus ette kaitse diskrimineerimise eest emakeele alusel (§ 12) (Meiorg 2012: 15–18). Põhimõtteliselt laieneb eesti keele konstitutsiooniline kaitse ka eesti keele piirkondlikele erikujudele, nt võru ja seto keelele, kuna neid peetakse koos eesti kirjakeele normi ja viibeldava eesti keelega eesti keele osaks.

Peale nimetatud põhiseaduslike sätete on Eesti loonud ulatusliku keelt, peamiselt eesti keelt puudutavate seaduste kogumi. Neist olulisim seadusakt on keeleseadus, mille praegune versioon koos selle alusel vastu võetud määrustega jõustus 1. juulil 2011. Keeleseadus reguleerib eesti keele kui riigikeele kasutust, eesti keele oskuse nõudeid teatud valdkondades ja olukordi, kus võib kasutada riigikeelest erinevaid keeli. Eesti keele kasutust reguleerivad nõuded on jagatud kaheks. Ametlik keelekasutus, st keelekasutus avaliku võimu ülesandes, peab vastama eesti kirjakeele normile. Teistel avaliku keelekasutuse juhtudel, nt reklaamid, teadaannetes ja viitadel järgitakse keelekasutuse head tava. Viimati sätestatu kohaselt võib kasutada ka eesti keele piirkondlikke erikujusid, sh võru ja seto keelt. Tegemist on olulise arenguga, sest kuni viimase seadusemuudatuseni võis piirkondlikke erikujusid kasutada avalikel siltidel üksnes siis, kui sinna oli lisatud vähemalt sama suur eestikeelne tekst (Meiorg 2012: 18–25).

Fraasi „eesti keele piirkondlikud erikujud”, millele viitab keeleseadus, leidub ka teistes poliitikadokumentides ja poliitilistes aruteludes. Sellest tulenevalt mõistetakse eesti keele

---

¹¹ See kokkuvõtte põhineb Marianne Meiorgi (2012) põhjalikumal analüüsil.

erikujude all murdeid, mida ajalooliselt kõnelevad inimesed teatud kindlates piirkondades, näiteks võrokeseid ja setod Kagu-Eestis. Siiski pooldavad võru ja seto aktivistid regionaalkeele mõistet, mida kasutatakse Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte hartas, millele Eesti pole alla kirjutanud.

Keeleseadus sisaldab murretega seoses kahte uut sätet. Esiteks peab riik toetama eesti keele piirkondlike erikujude (edaspidi murdekeel) kaitset, kasutust ja arendamist (§ 3(3)). Teiseks võib murdekeele põlisel kasutusosalal kirjakeele normi kohasele tekstile lisada samasisulise teksti vastavas murdekeeles (§ 4(1)). Keele regulatsiooni sidusus on uue keeleseaduse vastuvõtmisega märkimisväärselt kasvanud. Selgemaks on saanud ka õigused, mis on seotud mõistega „eesti keele piirkondlikud erikujud”. Ent võib ka väita, et täiesti uue mõiste „murdekeel” kasutuselevõtt ja selle võrdsustamine „piirkondlike keelekujudega” on vähendanud terminoloogilist sidusust.

Eesti haridussüsteem on iga üksiku haridusasutuse õppekeele suhtes paindlik. Põhiseadus sätestab, et ehkki igaühel on õigus eestikeelsele õppele, on õppekeel iga haridusasutuse enda otsustada (§ 37) (Meiorg 2012: 25–28).

Kohanimesätted on võru ja seto keele seisukohast olulised, kuna paljud nende piirkondade kohanimesed on või olid nendes keeltes. Kohanimeseaduses tunnustatakse seda ja sätestatakse, et kohanime kirjalpilt peab vastama eesti õigekirjareeglitele, kuid võib kajastada ka kohapealset murdepärasust häälduskuju (§ 10). Sellest nähtub, et nii oma ortograafiaga kui ortograafiata eesti murdeid peetakse eesti keele osaks. Kohanimeregulatsioon on olnud toetav nii võru kui ka seto keele suhtes. Siiski pole katsed vanu kohanimesid taastada kulgenud tagasilöökideta (Meiorg 2012: 18–25, 57–61).

4.2 Meediaanalüüs

Reetta Toivanen

Meediadiskursuse analüüsi¹² eesmärk Eestis oli leida, kuidas käsitletakse vähemuskeeli, keelehoidu, keelekadu ja keele elavdamist nii enamus- kui vähemusmeedias. Analüüsi kavandamise tingis vajadus saada rohkem teavet etnostevaheliste suhete arengu kohta uuritavates maades. Analüüsi aluseks olevaks põhioletuseks oli, et viisis, kuidas meedia kommenteerib keelevähemusi, avaldub lõpuks kontekst, milles keelevähemus püüab oma emakeelt hoida ja elavdada. Enamusmeedias jagatud hoiakud seletavad teatud määral (enamus)ühiskonna hoiakuid vähemuskeelsete kogukondade suhtes. Vähemusmeedias levivad arvamused ja hoiakud näitavad omakorda vähemuskogukonnasiseseid väljakutseid ja võimalusi.

Meediadiskursuse analüüsi võtmeküsimused on kokkuvõttes järgmised:

---

¹² Meediaanalüüsi tegi Kadri Koreinik, kes on läbinud vastava väljaõppe.

1. Kuidas vähemuste üle arutletakse enamus- ja vähemusmeedias?
2. Kuidas positsioneeritakse enamus- ja vähemusmeediat või kuidas nad positsioneerivad ennast ja üksteist meediaväljal?
3. Kuidas informeerib enamus- ja vähemusmeedia oma publikut rühmadevahelistest suhetest?
4. Kas keelehoole on teemaks ja kuidas selle üle arutletakse?
5. Millised rollid ja funktsioonid antakse enamus- ja vähemuskeeltele meedias?

Selleks et jälgida materjali longituudselt ja kaardistada vähemuskeele kogukondade staatuse ja olukorra muutust, valiti analüüsiks kolm perioodi. Eesti jaoks olid valitud ajavahemikud: 1) veebruar – aprill 1998, kui jõustusid Euroopa Nõukogu Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta ning vähemusrahvuste kaitse raamkonventsioon; 2) kevad 2004 (Iõunaeeesti keele debatt) ja 3) november 2010 – jaanuar 2011, viimase aja arengu kontuurjooned.

Eestis keskenduti analüüsil kahele väiksele, seto ja võru keelekogukonnale. Alljärgnev on setokeelse ja eestikeelse enamusmeedia analüüsi kokkuvõte. Kuni Tartu rahuni (1920) olid setod Vene võimu all ja praegugi on osa nende ajaloolisest kodumaast Eesti-Vene piiri taga (vt ptk 2.2).

Seto keelt kasutatakse kohalikus ajalehes Setomaa (alates 1995), mis on saadaval ka veebis, ning kultuuriajakirjas Peko Helü¹³, mis peamiselt kajastab setode kultuuri, kirjandust, etenduskunste ja muusikat. Setodest, nende kultuuripraktikatest ja elust Eesti-Vene piiril toodetakse ja näidatakse ka üksikuid telesaateid ja dokumentaalfilme. 1996. aastal alustas kultuuriministeerium setokeelsete raadiouudiste rahastamist. Praegu on lühikesed setokeelsed uudised Eesti Rahvusringhäälingu kavas igal esmaspäeval. Seto keelt kasutatakse juhuslikumalt ka sotsiaalmeedias ja ajaveebis.

Peale ajalehe Setomaa on veel kaks eestikeelset kohalikku lehte – Võrumaa Teataja (VT) ja Koit –, mida avaldatakse Põlva ja Võru maakonnas, kuhu jäävad ka nn Seto omavalitsused (Meremäe, Mikitamäe, Misso ja Värska), mis katavad setokeelsete elanike tuumala. Mõlema fookuses on kohalikud teemad, aga avaldatakse kirjutisi ka üldisematel teemadel (nt Riigikogu liikmete poliitilised sõnavõtted ja riigiettevõtete avalikkussuhted). Analüüsi valiti ka kaks juhtivat eestikeelset päevalehte Eesti Päevaleht (EPL) ja Postimees (PM), mis mõlemad on peavoolumeedia esindajad (vrd Mautner 2008) ja kus arutatakse peamisi poliitilisi nõudmisi. Mõlemad ilmuvad kuus korda nädalas, nende veebiversioone uuendatakse jooksvalt.

Kuna traditsiooniliselt mõistetakse enamuse ja vähemuse all eesti- ja venekeelseid Eesti elanikke (vrd etnilisi eestlasi ja eestivenelasi), on nende meediakasutust ka mitme kümnendi jooksul mõõdetud (Vihalemm 2001; Vihalemm 2008: 77–81). Meediatarbimise üldtrendiks näib olevat ajalehe lugejate vananemine, nooremad põlvkonnad loevad lehti juhuslikumalt

---

¹³ 1996. aastal ilmunud ajalehe Setomaa erinumber kandis samuti nime Peko Helü.

(Vihalemm 2006). Kvaliteetväljaandeid loeb eliit (Vihalemm & Kõuts 2004). Perifeerne Kagu-Eesti on Põhja-Eestist vaesem ja see võib mõjutada ka siinsete elanike meediatarbimist. Meediakasutuse ja -sisu analüüs on seni piirdunud üksnes mõne bakalaureuse- ja seminaritööga¹⁴ ning on ka suuresti vananenud. Vokksepp (2008) järeldeb, et enamik (72%) Koidu tellijatest on üle 65aastased ja nende teine lugemisvalik on Postimees. Samasugune järeldeus on mõeldav ka Võrumaa Teataja lugejate puhul.

Üldine setode ja nende keele meediakajastus on peavoolumeedias harv. Vähemusmeedia, nt ajaleht Setomaa, keskendub kohalikele asjadele, sh seto keelele, kuid ilmub nii harva, et analüüsida õnnestus vaid üheksat ajalehenumbrit. Detailsemaks analüüsiks tuleks keskenduda pikemale ajaperioodile. Meediaanalüüsist nähtub, et pole selge, kes vastutab keelehoiu eest. Tundub, et peavoolumeedia pühendab setodele tähelepanu juhuslikult (nt keeleseaduse muudatuste diskussiooni käigus). Ka nn vähemusmeedia hoidub teemadest, mis käsitlevad vähemust poliitilises võtmes, samuti paistab, et vähemusmeedial puudub otsene poliitiline agenda. Seto keelest kirjutamine ja hoiakud selle suhtes tunduvad olenevat kohalike eestikeelsete ajalehtede ajakirjanikest ja nende vaadetest asjale.

Eestikeelses trükiajakirjanduses esitletakse setosid kui „me oma vähemust”. Seda, et kultuuriministeerium rahastab nende kultuurilist ja keelelist tegevust, ei kritiseerita kusagil tõsiselt. Seto aktivistidel ja setokeelsel trükimeedial on omad hädad ja mured, kuid need on mõõdukad: diskursuses puudub ähvardav enamus, aga pole ka tõsiseid konflikte. Setod ei taha olla „pahandusetekitajad”, pigem otsitakse teatavat tasakaalu, ehkki see võib maksta neile mõned (keelelised) õigused või (keele) õiguste realiseerumise.

4.3 Küsitluste ja intervjuutulemuste sotsiolingvistiline analüüs

4.3.1 Keelekasutus ja interaktsioon

4.3.1.1 Emakeel

Ligi pooled potentsiaalsetest seto keele kõnelejatest peavad eesti keelt oma emakeeleks, samas 62,3% peab emakeeleks seto keelt. Viimaste seas olid ka need 30, kes nimetasid emakeelena võru, võro või võro-seto keelt. Üks respondent kommenteeris, et tema emakeel on eesti keel, aga kodukeel on seto keel. Üks informant seletas:

jah iks=iks kodokiil kah maast madalast kõikaig kotoh om kõnõldu ja nii=nii=ni timä seeh om kasutu (EE-SETO-FGAG2-03m)

Samamoodi defineeris üks teine informant seto keele rolli:

---

¹⁴ Vt nt Saar (1996); Harju (1999); Afanasjev (avaldamata käsikiri); Vokksepp (2008); Koreinik (2011).

sest tuu (.) seto kiil om tegelt (!) -- mi jaos sii om nigu abikiil joba (EE-SETO-IIAG2m)

Nooremad informandid seletasid, miks nende emakeel on eesti keel:

lihtsalt ma räägin seda rohkem (EE-SETO-IIAG1m)

Edasisele küsimusele, kas on keeruline määratleda oma emakeelt, vastas üks noorem informant otsekoheselt:

et tegelt ei ole ikka sest ma ise olen ikka eesti keeles kogu aeg et vanemad räägivad setu keeles ja vanavanemad setu keeles jah -- setu keel on minu jaoks rohkem selline ajaviite keel (EE-SETO-IIAG1m)

Teisedki informandid määratlesid oma emakeelt:

tuud olõ-õi rassõ kõnõlda ku sa olõt latsõst saadik joba kõnõlnu sis tuu om jo kõgõ kergemb (EE-SETO-IIAG5f)

ikka see et milles nagu noh koolis õpid ja kõik suhtled ikka enamasti emakeeles (EE-SETO-IIAG1f)

Seto keele staatuse kohta, st selle kohta, kas tegu on keele, eesti keelest eraldi seisva keele või eesti keele osaga, arvati nii:

iks om kiil nii või teisilde (EE-SETO-FGA-05f)

ja

aga ma ei mõista nail vahet tettä ma saa aru et tuu ei olõ eesti kiil (.) tuu om kõik (EE-SETO-FGAG3-02f)

Teisest küljest vastati ka nii, et emakeel on seto keel, aga murre on eesti keel.

14,5% pidas emakeeleks rohkem kui ühte keelt. 2,4% märkis emakeelena vene keelt. Teisi keeli ja murdeid emakeelena ei mainitud, välja arvatud kahel korral – Haanja/Haani ja Tartu murde puhul.

Nende osakaal, kes pidasid seto keelt oma emakeeleks, on kooskõlas ka keeleoskuse subjektiivsete näitajatega (vt ptk ja joonis 5 allpool). Vaid 2,7% valis setokeelse küsimustiku.

Üle-eestilises kontrollrühmas valis vastavalt 68,1% ja 31,0% esimeseks keeleks eesti ja vene keele (71,9% ja 28,1% valisid täitmiseks vastavalt eesti- ja venekeelse küsimustiku). Vähem kui kümnendik pidas emakeeleks rohkem kui ühte keelt. 4,2% ja 1,9% pidasid esimeseks keeleks vastavalt võru ja seto keelt.

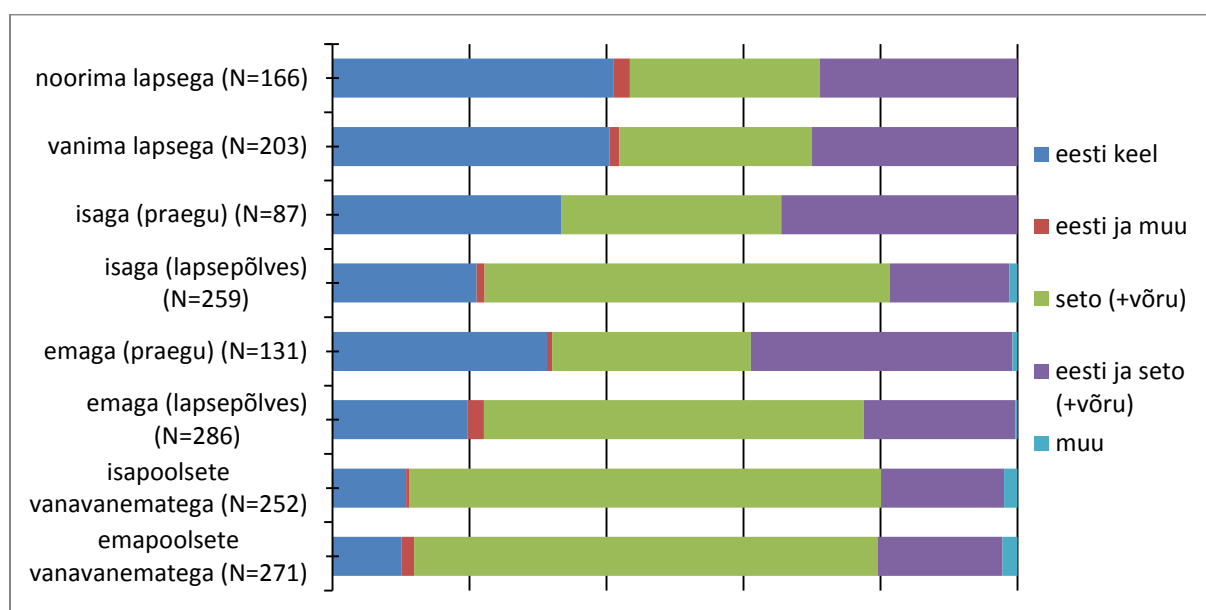
4.3.1.2 Põlvkondadevaheline ja põlvkonnasisene keelekasutus

Ehkki seto keel on paljude põhiliseks kodu-, vanemate ja vanavanemate keeleks, annab keelt järeltulevale põlvele oma sõnul edasi umbes neljandik. Ligi kaks kolmandikku väitis, et nende

emapoolsed vanavanemad rääkisid nendega lapsepõlves seto keelt. Pisut vähem oli neid, kelle arvates rääkisid nende emad lapsepõlves nendega seto keelt. Kaks kolmandikku väitis, et isad kõnelesid nendega lapsepõlves seto keelt. Lapsepõlve ja praegust aega kajastavaid osakaale ei saa otseselt võrrelda, sest paljusid emasid ja isasid ei ole enam elus. Lastega rääkimise osakaalud olid veelgi madalamad: 28% väitis, et räägib vanema, ja 27,7%, et noorema lapsega seto keelt. Keeleaktivistki vastas küsimusele, kellega ta räägib seto keelt, järgmiselt:

nii ja naa (.) latsiga vist rohkemb kiräkeelen eski (EE-SETO-FGA-03f)

ku latsõlatsõ tuleva nu mõista-ai niiväga seto kiilt ikka noidõga piät kõnõlõma kiräkiilt (EE-SETO-FGAG5-05f)

Joonis 3 . Põlvkondadevaheline keelekasutus, %.

Ligi viiendik vastanutest ütles, et nende vanemad suhtlesid eesti keeles. Umbes 72% väitis, et nende vanemad rääkisid omavahel seto keelt. Informandid meenutasid:

imä esä kõnõlivagi kõik aig seto keelen (EE-SETO-IIAG2m)

no mul need ema=isa räägivad kõik=kodus setu keeles ja nii (.) aga vastu räägitakse ikkagi kirjakeeles (EE-SETO-FGAG3-01f)

Ligi 2% mainis, et vanemate omavaheline keel on/oli vene keel. Seto keelt on kõneldud enam vanemate kui nooremate õdede-vendadega ning räägitakse praegu vähem kui lapsepõlves. Informant ütles:

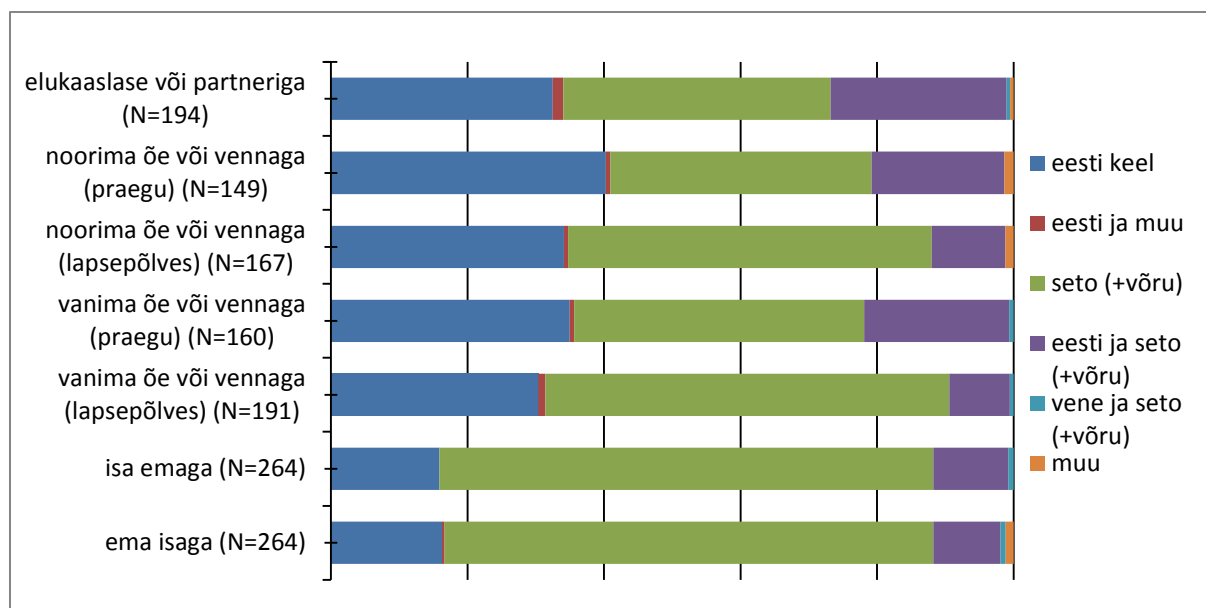
veljuga ja sõsaritega seto keeleh (EE-SETO-FGAG2-03m)

39,1% väitis, et kasutab seto keelt oma abikaasa või elukaaslasega.

Informant rõhutas:

nuude (!) inemistega keda üks tiiät ja tunnõt kes sullõ vasta=vasta kõnõlõs seto kiilt tuuga üks kõnõlõt esi kah seto keeleh aga noh ma nii suur seto keele kõnõlõja ei olõ et ma üks tiia et tõõnõ=tõõnõ inemine kõnõlõs eesti kiilt et ma lää kah sis eesti keelele üks üle (EE-SETO-FGAG2-03m)

Joonis 4. Põlvkonnasisene keelekasutus, %.

Kontrollrühmas vastas küsimusele Q10 (Kas teie suguvõsas on teie vanemate või vanavanemate põlvkondades kasutatud eesti keele kõrval ka mingit teist keelt/murret?) jaatavalt 43,5% (161 respondenti); 11,6% mainis võru keelt, 3,9% seto keelt, 4,2% saksa, 3,0% soome ja üle viiendiku vene keelt. Küsimuse sõnastus pidi venekeelses vastajas tekitama segadust, kuna paljud neist vastasid eitavalt.

Ligi kaks kolmandikku kontrollrühmast vastas küsimusele oma praeguse abikaasa või elukaaslasega kasutava keele kohta. Pisut alla poole nimetas eesti keelt, 1–2% võru ja seto keelt. Umbes neljandik nimetas vene, 2,8% inglise ja 8,9% mitut keelt.

4.3.1.3 Hinnang oma keeleoskusele

Pisut vähem kui kolm neljandikku arvas, et nad mõistavad seto keelt vabalt, alla viiendiku vastas, et saavad seto keelest hästi aru, ning 5,9% ja 3,1% andsid vastavalt hinnangu „mõnevõrra” ja „halvasti”. Vabalt mõistab seto keelt rääkida 65%. 14,4% ja 13,4% väitsid, et räägivad seto keelt vastavalt hästi ja mõnevõrra. 4,5% hindas oma kõneoskust sõnaga „halvasti” ja 2,8% väitis, et ei oska seto keelt kõnelda. 39,4% arvas, et loeb seto keelt vabalt, neljandiku meelest on nende lugemisoskusega „hästi” ning 18,5% ja 10,5% hindasid oma lugemisoskust vastavalt sõnadega „mõnevõrra” ja „halvasti”. 6,3%-l puudub seto keeles lugemise oskus.

Neid tulemusi saab põhjendada kindla seto keele standardi puudumise, kirjaviisivaidluste ja setokeelse lugemisvara vähesusega. Setode keelelist käitumist iseloomustavad ka järgmised tsitaadid. Informant märgib:

ma pruugi tedä õga päiv (EE-SETO-FGAG2-01m)

Teine arvab:

on inimesi ka kes räägivadki seto keelt ja võro keelt ja kes eesti keelt näiteks ei räägi (EE-SETO-FG1-03f)

Mõned Seto informandid väitsid, et ei räägi põhimõtteliselt seto keelt, kuid saavad sellest aru:

mina töötan haiglas et (.) vanaproua kes on ikka (.) eluaeg maal elanud ja rääkinud seda keelt-- ma muidugi väga ei taha nendega samas keeles nagu vastu rääkida (.) aga ma saan nendest vähemalt aru (EE-SETO-FGAG3-05f)

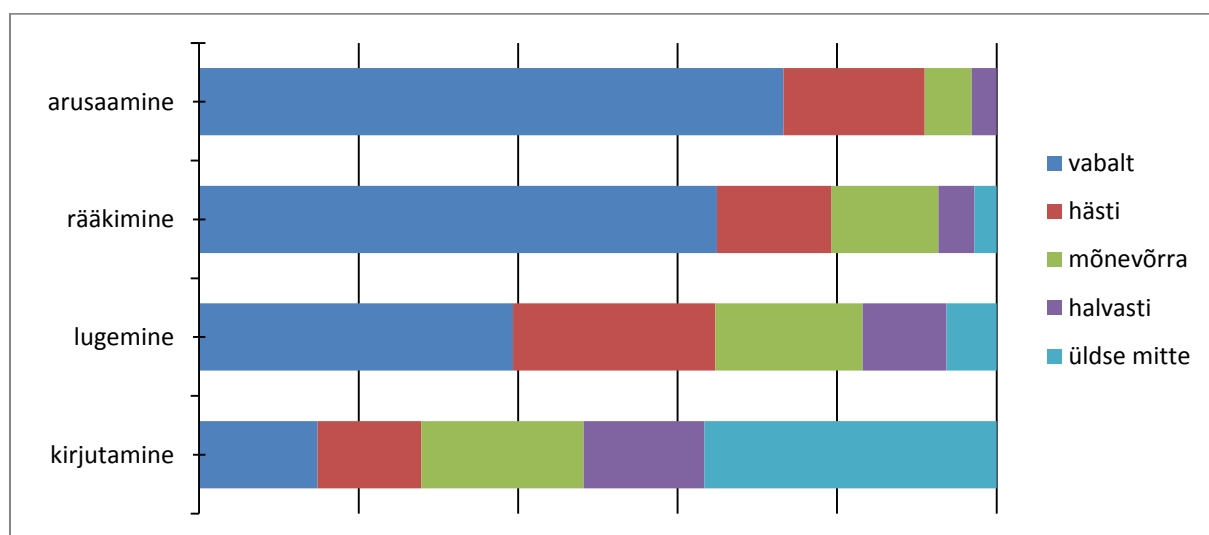
Siiski ei olene keeleoskus vaid vanusest, nagu informant on märganud:

issand et minu pisikene laps on nagu selles keskkonnas ja saab sellest aru aga vaata see tädi ees ei saa nii lihtsast keelest aru (EE-SETO-FGAG3-04f)

Informandid märkisid, et seto keeles on raske lugeda:

nüüd võta setomaa lehte loe näet rassõ om hindäl kah seto kiilt lukõ (EE-SETO-FGAG5-05f)

(Vt ka joonis 5 all.)

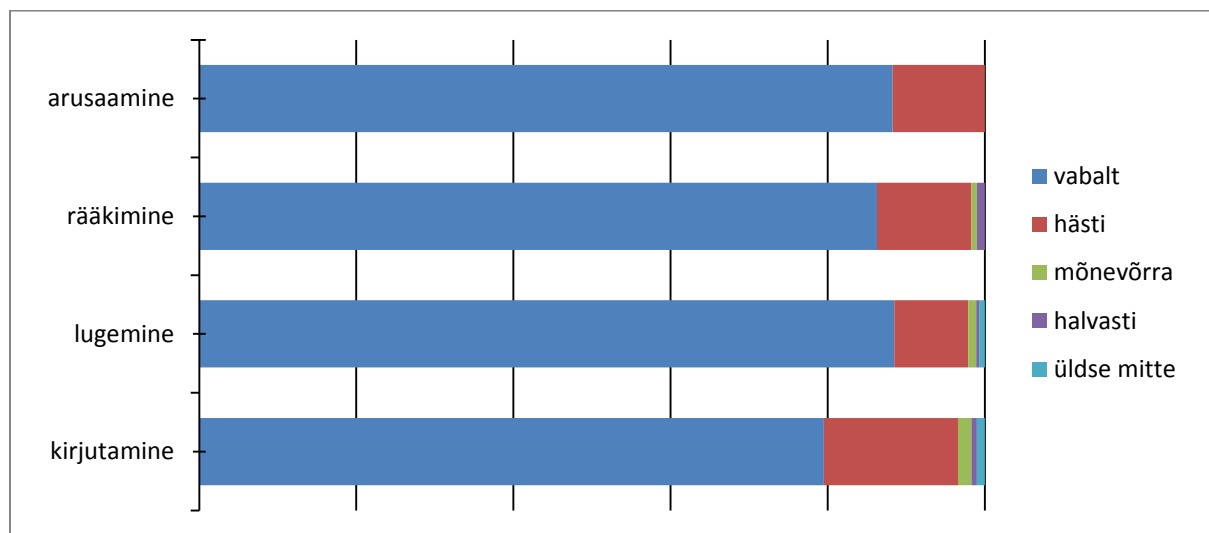

Joonis 5. Hinnangud seto keele osaoskuste kohta, %.

Ladusat eesti keelest arusaamist ja rääkimist nimetas vastavalt 88,3% ja 86,3%. Eesti keele kehva oskust nimetasid üksikud. Mõne jaoks polnud eesti keele rääkimine mitte hädavajadus, vaid valik, nagu seto aktivist märgib:

mul om muidoki eesti keelega raskusi; oll tuu eesti kiil mul paremb aga ku ma nüüt olõt pikalt ja põhimõtteliselt setu kiilt kõnõlnu sis ma esi nigu tunne et ma eesti kiilt kõnõlõ õnne veidokene kirotat inämb-vähemb võibolla viil aga kõnõlõmine om rassõmb (EE-SETO-FGA-01m)

Ka eesti keeles lugemise oskust hindasid sõnadega „mõnevõrra” ja „halvasti” üksnes mõned. On selge, et ladus eesti keele oskus on sagedasem kui ladus seto keele oskus.

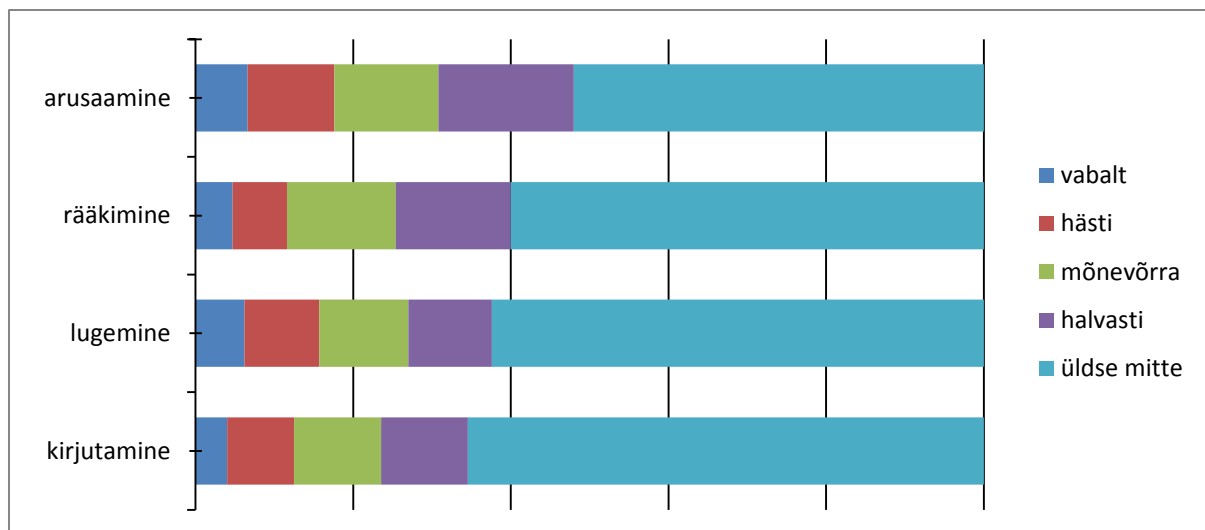
Joonis 6. Hinnangud eesti keele osaoskuste kohta, %.

Mis puudutab võõrkeeli, siis tundub, et vene keele oskus on seto keele oskajate jaoks kõige olulisem. Enam kui pooled vastanutest märkisid oma inglise keele oskuse kohta „üldse mitte”, vaid 7,3% märkis sama vene keele kohta. Otse loomulikult hinnati inglise ja vene keele rääkimise ja kirjutamise oskust veelgi madalamalt.

Pisut enam kui pooled märkisid, et ei saa saksa keelest aru. Pisut vähem kui kaks kolmandikku arvas, et ei mõista saksa keelt rääkida. Üks informant mainis saksa keelt kui ühte olulist koolis õpitavat võõrkeelt:

kui noh ütleme ütškõik määnest võõrkeelt ku sa ku sa üldse ei suhtlõ inämb terve eloaignigu saksa keelt ka sai opitus ja mõistsõ ja ja ku sa ei kasuta tedä enäm -- ja nii rassõ nüüd om suhelda (EE-SETO-FGAG5-03f)

Soome keele oskus oli veelgi haruldasem: 63,1% respondentidest ei saa sellest üldse aru, kolm neljandikku ei räägi soome keelt. Üksnes ligi 5% nimetas küsimustikus toodule lisaks teisi võõrkeeli: prantsuse, rootsi, moldova ja võru keelt.

Joonis 7. Hinnang inglise keele osaoskuste kohta, %.

Võrreldes Seto respondentidega, paistab kontrollrühmal olevat pisut parem võõrkeeleoskus, v.a vahest vene keel. Kontrollrühmas oli nende osakaal, kel puudub mis tahes inglise keele oskus, palju väiksem (vaid 15,5% väitis, et ei saa inglise keelest aru, ja üksnes viiendik ei räägi inglise keelt) ning see kontrollrühma osa, kes märkis, et oskab vabalt inglise keelt, ületas peaaegu kaks korda sama osakaalu potentsiaalsete seto keele oskajate seas. Sama kehtib soome keele kohta: üle poole kontrollrühmast märkis, et ei oska soome keelt üldse; sihtrühmas oli see osakaal koguni kolm neljandikku.

Nende inimeste osakaal, kes vene keelest üldse aru ei saa, oli mõlemas rühmas ühesuurune. Sama kehtib saksa keele rääkimise oskuse puudumise puhul.

Kontrollrühmas nimetati lisaks küsimustikus välja pakutud võõrkeeltele teisigi keeli. See nimekiri on pikem kui Seto sihtrühmas ja peegeldab teistest Nõukogude liiduvabariikidest sisserännanute etnilist ja keelelist mitmekesisust.

4.3.1.4 Keelekasutus eri valdkondades

Seto keel paistab olevat kodukeel, mida sobib kasutada omainimeste ringis ja mitteformaalsetes, tuttavates olukordades (vt joonis 8 all). 45,2% kasutab seto keelt alati kodus, pisut üle kolmandiku kasutab seda alati naabritega ning 30,1% kasutab seda alati sugulastega suheldes. Põhjus, miks viimane osakaal on pisut madalam, võib peituda rändes ja mittesetodest sugulastes. Näiteks ütles üks informant:

mu mu poolne suguvõsa om niimuudu et (.) sääl ee Talnaliinah nä kõnõlõse kiräkiilt (EE-SETO-FGA-03f)

Naabritega seto keeles rääkimine võib noorema põlvkonna jaoks olla ka lõbus; üks informant märkis:

kui naabrimehed hakkavad mingeid naljakaid jutte rääkima selles mõttes et mingi külaelu arutama siis on nagu huvitav kaasa rääkida aga igapäevast seda keelt mul on nagu raske et kõik sõnu ja niimoodi et (EE-SETO-IIAG1m)

Enamik kõneleb seto keelt kodus:

vanõmba ja kõik noh meil nigu kotoh eesti kiilt es kõnõlda -- kuna ma olõ sündünü Petserimaal et sääl eesti keelt eriti es tarvitada (EE-SETO-FGAG2-01m)

Ometi ei kõnele kõik potentsiaalsed seto keele mõistjad kodus seto keelt:

ma ei tiia jah kuigi om nii vällä kujonenu et kotoh kotoh kah noh väega veidokõsõ kõnõlõmi küll kõik mõistva (.) pereh aga (.) ei kõnõlda lihtsalt minka pärast minkagi pärast ma=ka=i tiia mille nii om ((vaikselt)) (EE-SETO-FGA-05f)

Seto keel on kindlalt selline keel, mida koolis ei kasutatud: üle poole ei teinud seda koolis kunagi. Kool oli koht, kus pidi tarvitama eesti kirjakeelt. Informant kirjeldab oma tütre reaktsiooni:

ema ma ei lähä lähä kooli ma ei mõista seto kiilt ? vai kiräkiilt (EE-SETO-IIAG5f)

Teinegi informant nentis:

sis õpetajaga tull ikka kirjakiilt kah juba hakata kõnõlõma aga koton läts ikka seto keele pääle üle -- sis tihka es kõnõldagi koton kirjakiilt ku tõesõ seto kiilt kõnõlõsõ (EE-SETO-FGAG5-01f)

Kaks teist informanti ütlesid:

võibolla ma olen juba nagu nii moodi juba kasvanud et et ma tean et koolis tuleb ikkagi nagu kirjakeeles rääkida siis eesti keeles (EE-SETO-IIAG1f)

kuuli aol sunniti eesti keeles rääkida (!) (EE-SETO-FGAG3-04f)

Üks kõige vanema vanuserühma informant arvas, et tänapäeva (noored) lapsevanemad ei pruugi tahta seto keelt kooli:

no igatahes tänapäeval omma na mi lastõ mi lastõlastõ ema ja vanõmba omma niivõrd noorõ et ega nuu salli-i joht ku tundi nüüd setu vai kuuli nüüd setu kiil pandas ma arva (EE-SETO-FGAG5-01f)

Ehkki 14% märkis, et kasutas seto keel koolis, ei ole selge, kuidas või mis rollis (lapsevanem, õpilane, muu) või olukorras (vahetund, kooliväline tegevus) seda tehti.

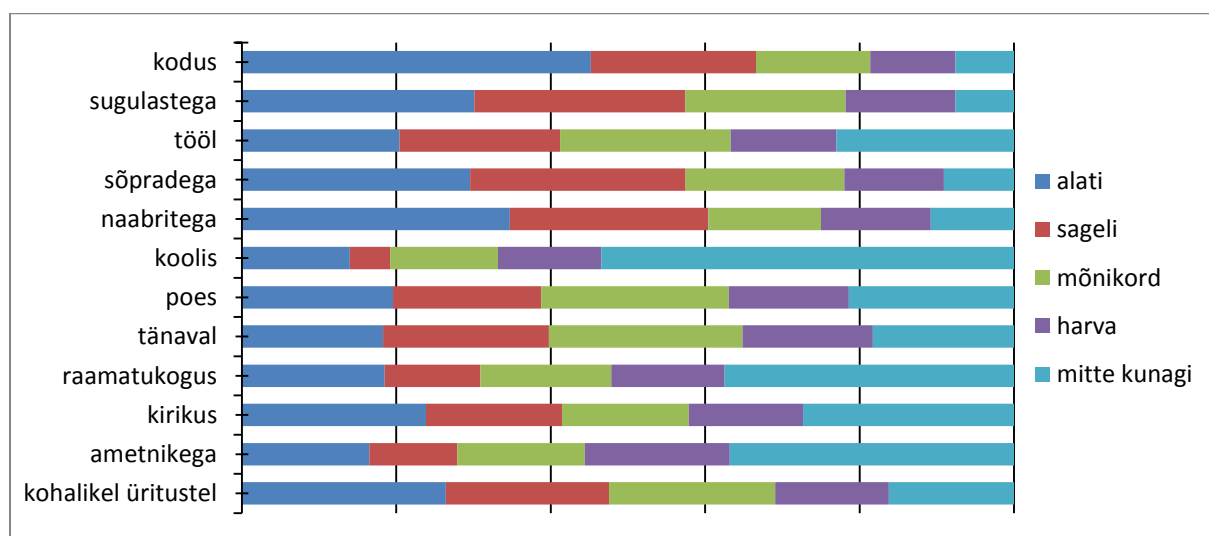
Enam kui kolmandik ei kasuta seto keelt kunagi ei raamatukogus, mida nähakse võib-olla eestikeelse kirjakultuuri kantsina, ega ametnikega suheldes. 27,3%, 23% ja 21,4% ei kasuta seto keelt mitte kunagi vastavalt kirikus, tööl ja poes. See, et seto keelt ei kasutata poes, võib olla seotud ka asjaoluga, et inimesed käivad poes väljaspool oma piirkonda. Küsimusele, kuidas ta kasutab erinevaid keeli oma igapäevaelus, vastas üks informant järgmiselt:

jah (.) mu vanaema on (.) sealt piiri äärest kohe laulmas ma käin ka setu kooris (.) et ma saan tast aru ja ma oskan teda rääkida aga kuna ma noh töö juures ei saa teda kasutada (.) ja jaa (...) mujal ka et sis (.) siis teatud keskkonnas võibolla noh (.) noh kui oleme koos sääl sugulastel näiteks maal onju aga üldjuhul ma jah olen selle kirjakeelega (EE-SETO-FGAG3-01f)

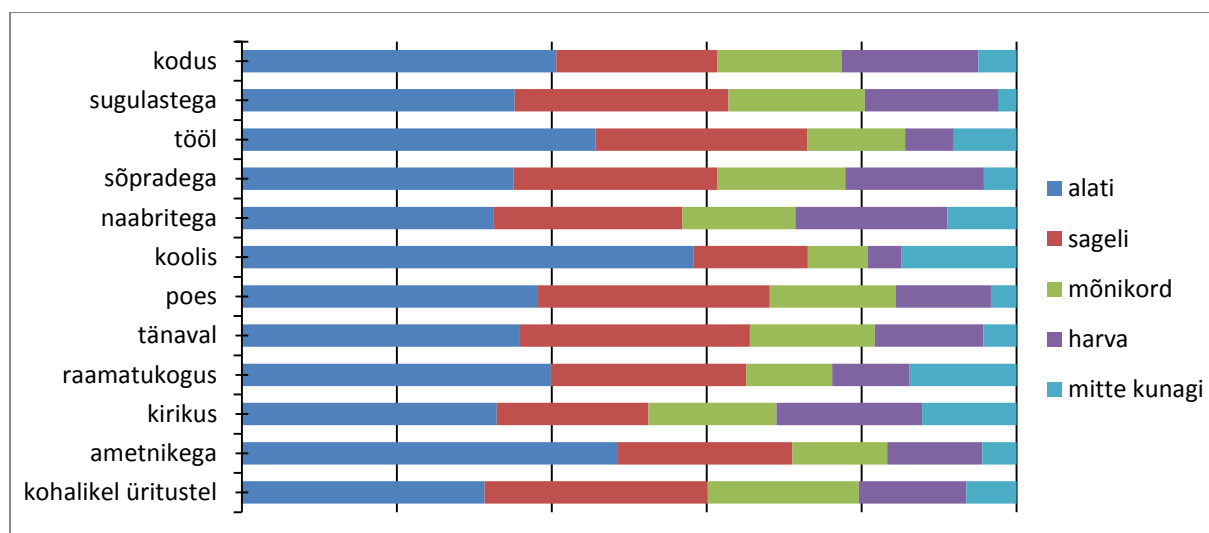
Samas kirjeldavad geograafia ja põlvkond paljude inimeste jaoks keelekasutust enam kui valdkond:

no liinah ei olõ midägi tuuga tetä (EE-SETO-FGAG5-03f)

ütleme siit jah (.) no kuni Tartuni õks vanempa inemese' saava arvu küll (EE-SETO-IIAG2m)

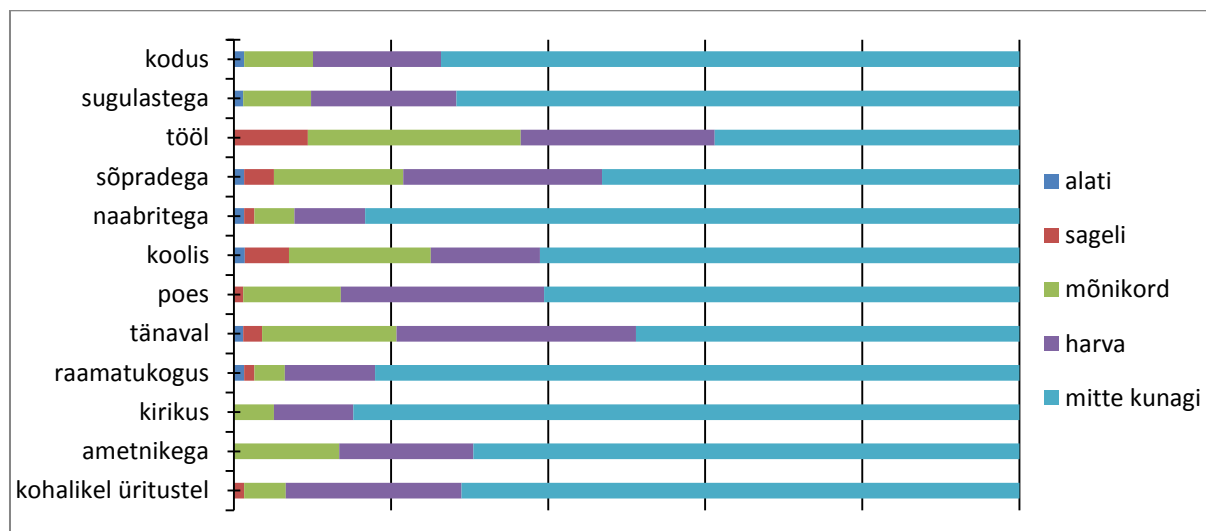
Joonis 8. Seto keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades Kagu-Eestis, %.

Joonis 9. Eesti keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades, %.

Kui seto keele kasutus avalikus sfääris tundub olevat juhuslik või marginaalne, siis eesti keelel on koolis ja ametnikega suheldes kindel positsioon; vastavalt 58,2% ja 48,6% märgib, et kasutab alati neis valdkondades eesti keelt. Eesti keelt kasutab kõigis

keelekasutusvaldkondades enamik respondente, vaid kümnendik arvab, et ei kõnele seda kunagi koolis, raamatukogus ja kirikus. Need ei paistnud olevat ka pühendunud, ükskeelsed seto keele kasutajad. 16 respondenti nimetas ka küsimustikus leiduvale lisa: jahil olles, sõltub vestluspartnerist, kohalikel koosviibimistel, koolitustel, konverentsidel jne. Nimetati ka kuus eesti keele kasutusvaldkonda, mida polnud küsimustikus nimetatud; enamasti oli selleks seto keele mitteoskajatega suhtlemine.

Joonis 10. Inglise keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades, %.

Inglise keel paistab põhiliselt olevat keel, mida läheb vaja tööl. Puudusid sellised respondendid, kes kasutaksid inglise keelt alati, ligi kümnendik kasutab seda tihti tööl. 38,8% ei kasuta seda kunagi tööl, samas kasutavad ülejäänud seda tööl vahetevahel. Väiksem osa märkis, et kasutab inglise keelt sageli koolis või sõpradega. Pisut vähem kui pooled ei kasuta inglise keelt mitte kunagi tänaval. Nimetati ka teisi keeli, valdavalt vene, aga ka saksa ja norra keelt, mida kasutatakse näiteks reisimisel.

Üle-eestilises kontrollrühmas ütles viiendik, et ei kasuta eesti keelt kunagi kirikus; 16,3% ei kasuta seda mitte kunagi koolis (siin sisalduvad ilmselt ka need, kes kunagi kirikus ja koolis ei käi). Teised eesti keele mittekasutamise osakaalud olid madalamad: ligi 12% ei kasuta seda kunagi kodus, sugulastega ja raamatukogus. Kümnendik ei kasuta eesti keelt naabrite või sõpradega, 4–6% ei kasuta eesti keelt tööl, ametnikega või poes. Samamoodi nagu seto keele kõnelejate seas, kasutati kontrollrühmas inglise keelt kõige enam tööl ja sõpradega suheldes. Üksnes kolmandik ei kasuta kunagi inglise keelt tööl ja 41,3% ei räägi seda sõpradega. Seda on kaks korda nii palju kui neid, kes märgivad, et ei mõista inglise keelt kõnelda.

4.3.1.5 Keeled ja tööturg

Respondendid kas kahtlesid seto keele oskuse (töö)turuväärtuses või ei näinud selles turuväärtust. 43,2% arvates on raske öelda, kas seto keele oskus lihtsustab esimese töökoha leidmist. Kaks kolmandikku ei nõustunud väitega, et seto keele oskus võimaldab kõrgemat

töötasu saada. Enam kui pooled ei nõustunud väitega, et seto keele oskus hõlbustab karjääri edenemist või töökoha vahetust. Omistamata seto keele mingit kindlat väärtust, märkis informant:

see on midagi teistmoodi oskus et see ei ole mingi selline seda ei õpi koolis eriti seda on ikkagi kodust kaasa tulnud (EE-SETO-IIAG1m)

Kontrollrühmas olid vastavad osakaalud veelgi kõrgemad: enamik ei näinud seto keelel tööturul mingit väärtust.

Eesti keelt seevastu nähti tööturul vajalikuna. 83% nõustus väitega, et eesti keele oskus lihtsustab esimese töökoha leidmist. Ligi 60% nõustus väitega, et eesti keele oskus hõlbustab karjääri edenemist või töökoha vahetust. Ometi kahtles 40,4% kas eesti keele oskus võimaldab saada kõrgemat sissetulekut. Enam kui 92,4%, 71,8% ja 68,7% kontrollrühmast nõustus, et eesti keele oskus vastavalt lihtsustab esimese töökoha leidmist, karjääri edenemist ja töökoha vahetust. Vähem kui pool kontrollrühmast nägi keeleoskuses paremaid palgaväljavaateid; 28,9% jaoks oli sellele küsimusele raske vastata.

Ligi 60% nõustus, et inglise keele oskus on vajalik kõigi eespool nimetatud eeliste saamiseks tööturul. Informandid ütlesid:

noh inglise keel on vist pea kõige tähtsam (EE-SETO-IIAG1m)

ja

jah see pärast et see on nii levind ka et seda on nagunii vaja igal pool et see tuleb õppida ära lihtsalt (EE-SETO-IIAG1f)

Ka kontrollrühma jaoks on inglise keelel (töö)turuväärtus: 85,4% nõustus väitega, et inglise keele oskus hõlbustab karjääri edenemist, 79,7% nõustus väitega, et see lihtsustab esimese töökoha leidmist, ja pisut üle kolme neljandiku leidis, et inglise keele oskus hõlbustab töökoha vahetust. 61,4% nõustus väitega, et see võimaldab saada kõrgemat töötasu.

4.3.1.6 Keelekorraldus ja keelehoid

Pooltel potentsiaalsetel seto keele kõnelejatel pole aimugi, kas on olemas sellised institutsioonid/organisatsioonid või isikuid, kes tegelevad aktiivselt seto keele hooldega. 43,3% nimetas selliseid institutsioone või isikuid ja 2,7% arvas, et neid pole olemas. Enamasti nimetati üksikaktiviste (Õie Sarv, Veera Hirsnik, Laine Lõvi, Paul Hagu, Silver Hüdsi, Raul Kudre, Tiiu Kunst, Ingrid Kala, Vello Lõvi, Margus Timmo, Ilmar Vananurm, Elli Lepasild, Inara Luigas, Andreas Hörn, Vello Jüriöö, Mirjam Nutov ja Kaido Kama), kuid teati ka setokeelset ajalehte Setomaa, Seto instituuti, Võru instituuti, leelokoore, koole, Uma Lehte, muuseume Saatses ja Värskas, Setomaa omavalitsuste liitu, erinevaid seltse, Seto Kongressi vanemate kogu jt. Aktiviste või „elukutselisi” setosid kirjeldas üks noor informant kui

need kes on tõesti (.) igapäevaselt ongi asja sees ja paiksel elavadki seal ja tõesti arendavadki seal (.) möllavad ja majandavad (.) ja siukest kohe näed näost (.) et neil on kogu aeg suunurgad üles poole (.) et (.) on seal asja keskel ikka ütled (.) on ju suured setod? (EE-SETO-FGAG3-01f)

56,2%-l polnud ka aimu, kas on olemas sellised institutsioonid või inimesed, kes eesti keele kultiveerimisega tegelevad. 43,5% teadis, et sellised institutsioonid on olemas; mainiti Eesti keele instituuti, emakeeleseltsi, keeleteadlasi, kooli, õpetajaid, Tartu ülikooli, Riigikogu, haridus- ja teadusministeeriumi. Üksikisikuid nagu Mari Tarand ja Martin Ehala nimetasid mõned. Küsimusele, kas on tehtud katseid seto keele elavdamiseks Eestis, vastas vähem kui kolmandik jaatavalt ja pisut vähem kui kaks kolmandikku ei osanud midagi arvata. Pisut vähem kui veerand nimetas erinevaid algatusi ja tegevusi nagu ajaleht Setomaa, UNESCO vaimse pärandi nimekirja kantud leelotraditsioon, leelokoorid, raadio- ja telesaated, kohalikud üritused, kirikupühad, audiosalvestised, ansambel Zetod, setokeelne kooliharidus, Seto Kuningriigi päev ja Seto Kongress, kohalikud muuseumid ja Setomaa omavalitsuste liit. Üks respondent lisis, et setode üritused tõmbavad ligi ka teisi, mittesetosid, ning mõne külalise käitumine on jätnud soovida (nt alkoholitarmine ja prügi mahaloopimine).

Üle poolte ei osanud arvata, kas on olemas puhas/korrektne seto keele kuju. Alla kolmandiku arvas, et sellist keelekuju pole olemas, ja vaid 12,7% uskus, et puhta seto keele versioon on olemas. Arvati, et seda mõistavad rääkida vanemad, üle 70aastased inimesed, aga ka inimesed, kes on pärit Perdakult ja Saatses; mõned pidasid puhtaks seto keeleks ka ajalehe Setomaa keelt. Nimetati veel üksikisikuid nagu Aare Hörn, Inara Luigas, Kauksi Ülle, Peeter Haug, Kaido Kama ja Contra. Samas väljendati intervjuudes ka puristlikke seisukohti:

kuule tead ta pursib (EE-SETO-FGAG3-04f)

(--) keele kvaliteet või või tuu üteldä nuuq nüansi ja ja hääq ütlemise et tuu kindlale veidemb jah (EE-SETO-FGA-03f)

et (...) nakat vahepääl esi kah mõtlõma et tiä kas tiä kas mõistatki inämp (EE-SETO-FGAG2-03m)

Kontrollrühmas polnud 85,2%-l aimugi, kas Eestis on olemas sellised institutsioonid või üksikisikud, kes tegelevad aktiivselt seto keele hooldega. 14,2% vastas küsimusele jaatavalt ja nimetas Setomaa omavalitsuste liitu, Tartu ülikooli, programmi „Lõuna-Eesti keel ja kultuur”, Seto Kongressi, Setomaa muuseume ja seltse, Seto instituuti, näitlejat ja luuletajat Merle Jäägerit, Riigikogu liiget Inara Luigast jt.

4.3.1.7 Keelekasutuse toetamine ja takistamine

Enam kui kolm neljandikku märkis: neil puudub lapsepõlvest kogemus, et vanematel püüti takistada lastega seto keeles kõnelemist. Üksnes 1,4%, 2,4% ja 12,2% märkisid, et seesuguseid katseid tehti vastavalt väljaspool kooli ja kodu, koolis ning kodus. Kolmandikul polnud aimu, kas selliseid katseid tehakse ka tänapäeval. 43,3% ei uskunud, et takistamist

esineb tänapäevalgi, ja viiendik ütles, et tehakse hoopis katseid ergutada seto keele kasutust. Informandid arvasid:

tavaline kiil es olõ määnestki et hää vai halv säänest es olõ tavalinõ kiil oll (EE-SETO-FGAG2-01m)

ei keelatud (.) ei kästud see tuli kuidagi nii loomulikult (EE-SETO-FGAG3-01f)

aga ka:

kes tuu kitmä tule=es keski (EE-SETO-FGAG5-01f)

Eri vanuses inimesed olid kohanud erinevat suhtumist seto keelde või setoks olemisse:

mi aigu es keeletä aga meie latsile joba keeleti (EE-SETO-FGAG5-03f)

tuu oll sääne aeg et panti nurka ku kõnõlit seto keeleh koolih (--) tuu oll kuvvõkümnendatel säitsmekümnendatel (EE-SETO-FGA-04m)

tegelikult mu naase omma ka tuud kõnõlnu kuis na pidi varjama et na seto olliva ja seto oll sõimusõna (EE-SETO-FGA-05f)

praegu om niguüteldä taa moeh aga kunagi umaaigu kui sa midagi seto keeleh naksit kõnõlõma sis su pääle kaeti kui nigu halli hundi pääle aga praegust võid sa ütskõik mis keeleh kõnõlda ja ei ole määnestki sedä probleemi (EE-SETO-FGAG2-01m)

ja ikka käivad jah eriti vanaema ja ema need ikka käivad et no räägi räägi (EE-SETO-IIAG1m)

62,5% väitis, et nende vanemad ei püüdnud neid seto keele kasutamisel toetada, ülejäänud aga arvasid, et vanemad siiski toetasid neid. Mõne sõnul elati väljaspool Setomaad ja seega puudus seto keele rääkimise võimalus. Mõned märkisid, et nende vanemad rääkisid hoopis võru keelt, aga mitmed rõhutasid, et seto keele kõnelemine oli nii loomulik, et sellele ei pööratud eraldi tähelepanu. Et see oli kodukeel, mida ei häbenetud. Samas tunnistasid mõned siiski, et seto keelt häbeneti.

Eesti keeles rääkimist toetas palju rohkem lapsevanemaid. 59,4% väitis, et nende vanemad püüdsid neid toetada eesti keele kasutamisel. Põhjenduseks mainiti ka, et eesti keel oli kodukeel, igapäevane keel või riigikeel. Meenutati, et vanemad parandasid lapsi, kui eesti keele rääkimisel tekkis vigu. Üks respondent mainis, et tema setokeelsed vanemad ei olekski saanud teda eesti keele kõnelemisel toetada; eesti keele kasutust toetati koolides.

Üle-eestilises kontrollrühmas kahtles 35,2%, kas on oluline, et need lapsed, kelle vanemad räägivad nendega seto keelt, saavad ka koolis setokeelset õpet. 14,8% nõustus selle mõttega täiesti ja 32,2% osaliselt. 17,8% jäi vastupidisele seisukohale. Üldiselt kahtles enamik (88,5%) kontrollrühmast selles, kas kõik lapsed peaksid õppima oma emakeelt haridussüsteemi vahendusel. Vaid 4,5% pidas seda oluliseks. 7% märkis selle mitteoluliseks. Küsimusele, kas

esineb seisukohti, et vanemad peaks / ei peaks lastega teatud keeli kasutama, vastas pisut alla kahe kolmandiku, et nad ei oska öelda. Vaid 12,4% vastas jaatavalt.

Viimaks küsiti nendelt, kel on lapsed, kas nad püüavad lapsi seto keele õppimisel ja kasutamisel toetada. Sellele küsimusel vastas 53,6% jaatavalt. Paljud seletasid, et seto keel on nende kodukeel ja nad räägivad seda laste ja ka lastelastega. Mõned väitsid, et parandavad laste keelt. Teised jälle ütlesid, et lapsed on juba täiskasvanud ja teevad oma valiku ise, kuid uskusid üldjoontes, et ka täiskasvanud lapsed valdavad seto keelt.

4.3.1.8 Keelehoiakud

Keele sagedasem kasutamine oli üldiselt seto keele kasutajate jaoks vastuvõetav. 76,9% arvas, et keelte segamine on seto keele kasutajate seas levinud. Väidet, et üksnes madalama haridustasemega inimesed kasutavad seto keelt teiste keeltega läbiseigi, ei toetatud. Sellega ei nõustunud 44,5% vastanutest. Ligi pooled nõustusid, et noored kasutavad sageli seto keelt teiste keeltega läbiseigi. 81,4% arvates räägivad vanemad inimesed seto keelt korralikult. Pisut alla poolte kahtles, kas keelte läbiseigi kasutamine viitab erinevate keelte heale oskusele. Ligi veerand kahtles, kas keelte läbiseigi kasutamine on vastuvõetav. 17,4% oli väitega täiesti nõus ja 44,4% nõus. Üks informant kommenteeris:

asi om tolleh ka rohkem et kirjakeele pääle ikka läinu ma ütle et puhast seto keelt om küllältki vähe (EE-SETO-FGAG5-04m)

Päris raske oli öelda, kas vanematelt inimestel eeldatakse seto keele kasutamist enam kui noorematelt. Pisut üle 40% ei olnud sellega nõus. Ligi 40% nõustus, et täiskasvanud naistelt ja meestelt oodatakse seto keele kasutamist, viiendik ja 17,1% toetasid samu väiteid vastavalt tüdrukute ja poiste kohta. Pisut üle poole jäi kahevahele. Informandid märkisid:

ei ole illos et sa läät eestiaigsele provvale küllä ja nakat kiräkeeleh kõnõlõma kus tu kõlbas kohe tuu kõlbas (EE-SETO-FGAG2-02m)

nisama nigu nakat ütleme sääl viieteistkümne kuueteistkümne aastasega nakat seto keeleh kõnõlõma (EE-SETO-FGAG2-01m)

Üks vanima vanuserühma informant nentis:

kes kirjakiilt ikka taht sis eks mi oska ikka tuud kah kõnõlda ega mi nii prostoi (!) ka=i olõ (EE-SETO-FGAG5-01f)

Kui umbes kolmandik seto keel potentsiaalsetest kasutajatest ei oska öelda, kas seto keele kõnelejaga on lihtne sõbruneda, tutvuda, abielluda või koos aega viita, siis üle poole nõustus nende väidetega. Küsimus abiellumise kohta tekitas kõige enam kahtlusi; 64,5% märkis, et neil on seda raske öelda. Üksnes 23,5% toetas väidet. Ilmselt on möödunud need ajad, kui *jah tohi es kõnõldagi et seto olt*.

Enamik, üle kolme neljandiku, toetas väidet, et inglise keele tähtsus kasvab järgmise kümne aasta jooksul; vaid viiendik kahtles selles. Eesti keele kohta arvas sama pisut üle poole vastanutest (14,2% nõustus täiesti, 47% nõustus), kolmandikul puudus seisukoht. 44,7% nõustus täiesti või nõustus, et vene keele tähtsus kasvab järgmise dekaadi jooksul. Kindlus seto keele tuleviku suhtes on palju nõrgem: vaid umbes kolmandik nõustus väitega, et seto keele tähtsus kasvab järgmise kümne aasta jooksul. 41,6% puudus selge seisukoht. Üks informant prognoosis seto keele tuleviku:

kõnelejit ma pelgä et või eski niimuudu rohkem vast aga keelerikkus om kehvä (EE-SETO-FGA-02m)

Teine oli üldjoontes positiivne:

et ma arvan (.) vähem teda kindlasti ei ole (EE-SETO-FGAG3-01f)

Keeleaktivistil oli raske vastata:

lähembä kümne viietõistkümne katekümne aasta joosul ta seto keele kiil nüüd kõigus niütelda tuu kaomise häömise ja tagasituleki vaihel (EE-SETO-FGA-01m)

Üks noorem informant oli pessimistlikum:

et eesti noh üldiselt maailm hakkab globaliseeruma ja siis äkki varsti võibolla ongi igal pool ainult inglis=keel (EE-SETO-FG1-02f)

Teine oli veel pessimistlikum ja sidus keele tuleviku maaelu arenguga:

koolid kaovad ära maalt haiged kaovad ära vaikselt elu läheb koguaeg sinna poole sinna poole minul on küll raske öelda (.) selles mõttes et ma sain aru et teda hoitakse kunstlikult (EE-SETO-FGAG3-05f)

Vanem informant oli jällegi mures nooremate põlvkondade väljarände pärast:

ku meil tulõssi nüüd viil uma latsõ tulõsi tagasi (EE-SETO-FGAG5-03f)

Küsimusele, millise keele tähtsus kasvab järgmise kümne aasta jooksul, vastas vaid 22 respondenti. Neist pooled nimetasid soome keelt, aga mainiti ka saksa, hiina (mandariini?) ja hispaania keelt.

Kontrollrühmas valitses samasugune kindlus inglise keele tuleviku suhtes; 84,5% nõustus täiesti või osalt selle väitega. Umbes pooled toetasid väidet, et eesti keele tähtsus suureneb järgmise dekaadi jooksul, ning peaaegu sama paljud (46,6%) uskusid, et vene keelt hakatakse kasutama senisest laiemalt. Kontrollrühma kindlus seto (ja ka võru) keele tuleviku osas oli veelgi nõrgem kui potentsiaalsetel seto keele kõnelejatel. Ometi ei osanud üle 40% seto ja võru keele tuleviku kohta midagi öelda.

Küsimuste plokis 41–43 paluti respondentidel määrata viiepalliskaalal, mida nad seto, eesti ja inglise keele puhul tunnevad või mõtleavad (näiteks skaala otspunktidega „väga pehme” –

„väga kange“). Seto keele kirjeldamiseks kasutasid respondendid selliseid omadussõnu: lähedane, vana, lõbus, ilus, usaldusväärne ja traditsiooniline. Samas on selge, et mõned seto keele kõnelejate järeltulijad peavad seda keelt tegelikult imelikuks ja võõraks, nagu nähtub järgmisest tsitaadist:

ja kõnõlõmi latsõkõnõ kullõs kullõs ja ütles mamma miks te räägite seda vene keelt?
(EE-SETO-IIAG5f)

Pisut alla poole pidas seto keelt väga vanaks ja lõbusaks. Ideed seto keelest kui naljakast keelest illustreerivad kaks järgmist tsitaati intervjuudest:

naa saava arvu no mõne sõna muidogi väga neile väga väga isegi naeruväärse ja ja ja ja huvitava (EE-SETO-FGAG5-01f)

mingi setukeelseid sõnu käs- või=noh paluti öelda ja lauseid siis neil oli huvitav naljakas (EE-SETO-IIAG1m)

Kõige raskem oli otsustada antonüümide paari „mehelik–naiselik“ puhul (62,3% tegi neutraalse valiku); 44,7% jaoks oli raske otsustada, kas seto keel on edukas või mitte.

Hoiakud eesti keele suhtes tunduvad üldjuhul positiivsed. Enam kui pooled peavad eesti keelt väga lähedaseks, väga ilusaks ja usaldusväärseks. 45,4% arvab, et eesti keel on turvaline, ja 43,6%, et see on väga haritud keel. Üle kolmandiku arvas veel, et eesti keel on väga arukas, rikas ja edukas keel.

Inglise keel seevastu ei paista tugevaid positiivseid ega ka negatiivseid tundeid tekitavat. Vastuseid tuli vaid umbes 40% vastajatest ja enamik neist tegi neutraalse valiku. Ligi kolmandik seostas inglise keelt omadussõnadega: väga jõuline, väga moodne, väga edukas ja väga haritud.

Üle-eestiline kontrollrühm seostas üldjoontes nii eesti kui ka inglise keelt positiivsete omadustega. 63,7%-le tundus eesti keel väga lähedane ning enam kui poolte jaoks oli see väga ilus, väga usaldusväärne ja väga turvaline keel. Inglise keelt peeti väga aktiivseks, väga edukaks ja väga moodsaks keeleks: sellise valiku tegi vastavalt 42,3%, 42,9% ja 40,6%. Seevastu seto keelt peeti üldiselt väga vanaks ja väga traditsiooniliseks.

4.3.1.9 Mitmekeelsus

Koodivahetus ehk seto ja eesti keele segamine paistab olevat üldjoontes vastuvõetav praktika (vt ptk 4.3.1.8). Samas on raske mõista, mida respondendid arvavad seto keelt hõlmava mitmekeelsuse tulevikust, kuna väited seto keele tuleviku kohta on vastukäivad. Oluline osa respondentidest (41,6%) ei suutnud nõustuda ega ka mitte nõustuda väitega „seto keele tähtsus kasvab järgmise 10 aasta jooksul“. Ligi kolmandik nõustus väitega ja peaaegu veerand ei nõustunud. Informandi sõnul on tulevikus vähem väikekeeli:

ma arva et võib-olla esiki veidemb sellepärast et neid väikseid kiili süvväs (.) päris hulga õks või noh (.) kaos lihtsalt är (EE-SETO-IIAG2m)

Teine informant põhjendas keelekadu rääkijate vähesusega:

ma arvan et meid on liiga vähe (.) et see tümitab selle ära mis meil praegugi on et see on ju kirjakeele (.) kohe on näiteid kui palju kui palju see näiteks inglise keel hakkab juba välja sööma et need asenduvad sõnad (EE-SETO-FGAG3-01f)

Üks teine jälle arvas, et seto keele kasutus on suurenenud:

mu arust on niigi nagu hakatud võibolla kasutama natuke rohkem (EE-SETO-FG1-03f)

Eespool (ptk 4.3.1.8) paistis, et seto keelt seostati põhiliselt positiivsete kvaliteetidega (ilus, naljaks, huvitav).

Enam kui pooled potentsiaalsetest seto keele kõnelejatest ei teadnud, kas seadused toetavad erinevate keelte oskust, ja pisut alla poole arvas, et erinevaid keeli ja erinevate keelte kõnelejaid koheldakse nii kohapeal kui ka Eestis tervikuna ühtemoodi.

Käesoleva uuringu kontekstis tähendab mitmekeelsus põhiliselt eesti ja seto keele koosolu, viimane keeleoskus on paljudel passiivne/retseptiivne; võõrkeeleoskus jääb justkui tagaplaanile. Teisest küljest, eriti kui vaadelda aktiivset keeleoskust ning meedia ja kultuuritoodete tarbimist, selgub, et peamised keeled on eesti ja inglise keel (vt ptk 4.3.1 ja ptk 4.3.3).

Kontrollrühma liikmetel oli võõrkeelte, eriti inglise keele oskus parem kui potentsiaalsetel seto keele kõnelejal. Peale selle kasutas märkimisväärne osa (venekeelseid) respondente vene keelt, ennekõike meedia tarbimiseks. Kui kontrollrühmalt küsiti, kas on vastuvõetav, et Eestis elavad inimesed räägivad eesti keelt vigadega, siis vastavalt 27,6% ja 43,6% nõustus täiesti või nõustus. Väited, mille kohaselt on oluline nende laste jaoks, kelle vanemad räägivad nendega seto või võru keelt, et nad õpiksid seto või võru keelt ka haridussüsteemi kaudu, põhjustasid kõige enam kahtlusi – pisut alla kolmandiku ei osanud seisukohta võtta. Ühes kontrollrühma intervjuus kommenteeriti seda järgmiselt:

püsima ei jää sest kui ta kõigil on õpitud keel siis noh siis ongi nagu mingi mäng nagu mingi esperanto et justkui (.) tore mäng (.) oleks (.) ära õppida võru keel (EE-EST-FGM-02m)

46,9% kontrollrühmast ei nõustunud väitega, et tööotsijatelt nõutakse Eestis liiga palju eesti keele oskust.

Kontrollrühmalt küsiti ka, kas nende vanemad rääkisid neile võru, seto ja eesti keele tundmise tähtsusest. Ilmselt ei olnud kahel esimesel suuremat tähendust enamikus peredes: eitavalt vastas 84,1%.

Selleks et uurida, kas vähemuskeeled on seotud (rassiliste) eelarvamustega, küsiti kontrollrühmalt, kas nad oleksid võimelised vaadeldes ära tundma erinevate keelte kõnelejaid Eestis. Enamik (73,9%) vastas eitavalt, kuid pisut üle veerandi arvas end mõningaid kõnelejate rühmi vaatluse põhjal ära tundvat.

Peale nende küsimuste sisaldas kontrollrühma küsimustik küsimusi üldise ühiskondliku mitmekesisuse ja mitmekeelsuse kohta. Põhimõtteliselt on hoiakud mitmekesisuse ja mitmekeelsuse suhtes küllaltki positiivsed. 61,6% kas nõustus täiesti või nõustus väitega, et oleks hea, kui meie ühiskond oleks mitmekesisem. 59,4% toetas väidet, et on tore kuulda oma kodulinnas või -külas erinevaid keeli kõneldavat, kuid 45–50% arvas, et on raske öelda, kas naabruses võiksid elada seto või võru keele kõnelejad või mitte. Üks informant seletas, kui kaugele võiks mitmekeelsusega minna:

ma ei tea kui me oleme ikka eestlased siis me võiks ikka rääkida eesti keelt nagu et mitte mingi võtame siia mingi vene keele sekka nagu et eesti keel olekski mitmekeelne nagu ametlikult ma ei tea minu arust see nagu eesti on niigi väike maa ja siis on veel mingi mitu erinevat keelt ka siin nagu ametlikult kirjas siis läheb veits liiale (EE-VRO-FGAG1-02f)

Ehkki esines kahtlust, kas riik ei kuluta ehk liiga palju maksumaksja raha võru ja seto keele toetamiseks, olid vaid üksikud selgelt negatiivsel seisukohal. Enamik oli lihtsalt teadmatuses või ükskõikne – 57,1%-l oli raske vastata, kas riik liialdab seto keele toetamisega maksumaksja kulul, ning 37,7% arvates ei tee riik seda. Hoolimata üldisest, pigem positiivsest hoiakust, väljendas üks meediaprofessionaal riikliku rahastuse suhtes kahtlust:

ma=i paneks nagu kätt ette nagu mingile entusiasmile eksju aga et niimoodi arutult ja huupi kuskile mingeid(.) rahalaevukesi saata on suhteliselt mõttetu ja tobe (EE-EST-FGM-01f)

Intervjuude tulemustele tuginedes peeti seto keelt üldiselt mitmekeelsuse positiivseks koostisosaks:

kats õks vinne kiilt ka viil mõistat petseri veere pääl mi olõ viil kolmkiilse (EE-SETO-FGAG5-05f)

ma arva küll (.) sis iks paistus inemine vähekese targemb vällä kah ((naerab)) (EE-SETO-IIAG2m)

4.3.2 Seadusandlus

4.3.2.1 Keelekasutuse toetamine ja takistamine

Ligi pooltel puudub arvamus, kas seadused toetavad seto keele kasutust; teise poole arvates oli kaalukam väide, mille järgi seadused toetavad seto keele kasutust. Kui paluti teemat kommenteerida, siis demonstreerisid respondendid üsna laialivalguvat ja ebaselget

arusaama, kuidas seadusandlusega saab vähemuskeelt toetada, või nentisid lihtsalt diskrimineerimise puudumist: kui ei tee halba, järelikult toetab. Teised jällegi viitasid institutsionaalsele toetusele ja rahastusele: sellele, et seto keelt õpetatakse koolis ja selle üle arutletakse televisioonis. Oli vaid üks kommentaar hiljaaegu toimunud keeleshaduse muudatuse ja võimaluse kohta kasutada seto keelt ametlikes dokumentides.

Küsimusele, kas Eesti seadused takistavad seto keele kasutamist, vastas 38,8% eitavalt ja vähem kui kümnendik arvas, et seadusandlus takistab või takistab osalt seto keele kasutust. Nagu eelmise küsimus puhul, puudus ka siin umbes pooltel arvamus. Küsimusele, kuidas seto keele kasutamist on takistatud, vastati paari juhul, et riigiinstitutsioonides ja lasteaedades-koolides kasutatakse eesti kirjakeelt, ning viidati seto keele õpetamise poliitika puudumisele, sellele, et õpetamine oleneb peamiselt koolidirektorist. Üks respondent märkis, et seto keelt nimetatakse murdeks ja sellisena puuduvad sel keele õigused. Samas mainisid mõned, et kui keegi soovib seto keeles rääkida, siis ei ole tal takistusi.

Küsimusele, kas eri keele rääkijaid ja erinevaid keeli koheldakse Eestis võrdselt (Q50), vastas 46,9% jaatavalt, umbes kümnendik eitavalt ja 37,9% ei osanud midagi arvata. Ilmselt tõlgendati küsimust üldiste ühiskonnas toimuvate praktikate (kuidas inimesed üksteist kohtlevad), mitte seaduste või institutsioonide valguses. Enam kui kolmel neljandikul puudus ettekujutus, kas seadused toetavad eri keelte oskust tööturul. Ülejäänud vastajate hulgas oli pisut enam neid, kes uskusid seaduse toe olemasolu (13,5%), kui neid, kes seda usku ei jaganud (alla kümnendiku).

Üle-eestilises kontrollrühmas oli suurem nende inimeste osakaal, kes arvasid, et erinevaid keeli ja nende keelte rääkijaid ei kohelda võrdselt – 23,9%. Neid, kes uskusid vastupidist, ei olnud siiski palju vähem. 43,2% ei osanud midagi arvata ja 8,4% leidis, et keelekasutajaid ja keeli koheldakse enam-vähem võrdselt.

Enamik küsimust kommenteerinud inimesi (17,6%) ei uskunud keelekasutajate diskrimineerimist („pole kokku puutunud”, „ei ole märganud, et kedagi represseeritakse”). Mõnes kommentaaris nähti asja pragmaatilist („kes tahab, võib asja nii käsitleda”) või nähti domineerivat riigikeelt paratamatusena.

Mõned kommentaarid puudutasid otsesõnu Eesti vene keelt kõnelevat vähemust kui sallimatuse ja diskrimineerimise ohvrit: „suur sallimatus venelaste ja murdeid kõnelevate inimeste suhtes”; „Norra kodanikud austavad kõiki etnosi ja nende keeli/murdeid”¹⁵; „puudub peaaegu diskrimineerimine tavaliste inimeste poolt, mida ei saa öelda valitsuse kohta”¹⁶; „peamine keel on eesti keel ja teiste keelt kõnelejad on madalam klass”¹⁷ ning „mitte kõik eesti keele kõnelejad ei armasta vene keele kõnelejad”¹⁸. Küsimus selle kohta,

¹⁵ *Норвежские граждане уважают любую нацию и их языки.*

¹⁶ *дискриминации и расизма от простых граждан почти нет, что не могу сказать оправительстве*

¹⁷ *основной язык эстонский, остальные носители других языков люди низшего класса*

¹⁸ *не все эстоноговорящие любят русскоговорящих*

kas mitmekeelsust puudutav seadus on kättesaadav ka seto keeles, oli ilmselgelt paljude jaoks veider. Peaaegu kaks kolmandikku ei osanud midagi arvata ja 31,7% teadis, et see pole kättesaadav. Mõned kommentaarid näitavad, et küsimust ei mõistetud üheselt.

4.4 Haridus ja seadusandlus

Kolmel neljandikul puudus seisukoht, kas on olemas seadused, mis toetavad seto keele õpet ja seto keeles õpetamist koolides. Kontrollrühma reaktsioon oli samasugune: 84,3% ja 86,3% ei teadnud, kas vastavalt võru ja seto keele kasutamist koolis reguleerivad mingisugused õigusaktid.

Võttes arvesse, et ühtne seto keelestandard (kokkulepitud kirjaviis) puudub, on mõistetav, et paljud informandid ei pea seto keelt koolikeelena vajalikuks. Kontrollrühma kuuluv meediategelane ei näinud mõtet kohustuslikul võru keelel, ilmselt kehtib sama ka seto keele kohta:

kui näiteks (.) seada seaduseks et koolis peab olema noh ma ei tea seitse tundi nädalas võru keelt et siis noh (.) vot see ongi see et noh (.) et kuidagi totter oleks nagu kunstlikult haipida (EE-EST-FGM-01f)

4.4.1 Meedia

Setokeelse ajalehe lugemist märgiti setokeelse meedia tarbimisel kõige sagedamini. Pooled ütlesid, et loevad setokeelset ajalehte (pole välistatud, et ka võrukeelset Uma Lehte) iga kuu, ja viiendik nimetas, et teeb seda harvemini. 12,9% arvas, et loeb setokeelset ajalehte iga nädal, ja 6%, et isegi sagedamini. 8,4% ei loe setokeelset ajalehte kunagi. Pooled ei loe kunagi setokeelseid raamatuid. 30,5% arvas, et loeb setokeelseid raamatuid sagedamini kui kord kuus, ning 12,8% ütles, et setokeelseid raamatuid pole olemas.

Paljud jälgivad setokeelseid raadio- ja telesaateid; vaid vastavalt 30,1% ja 27,6% ei ole seda oma sõnul kunagi teinud. 8,0% arvas, et setokeelseid raadiosaateid polegi olemas, ja 14,3% arvas sama telesaadete kohta.

Seto keele kasutamine interneti sisu vaatamisel või loomisel ei tule enamiku potentsiaalsete seto keele kõnelejate jaoks kõne alla. 60,9% ei kasuta seto keelt internetist info otsimiseks ja 17,8% ei usu, et setokeelne teave internetis üldse olemas on. 77,5% ei kasuta kunagi seto keelt sotsiaalmeedias ja 73% ei saada kunagi setokeelseid e-kirju. Vastavalt 15,1% ja 14% ei uskunud, et seesugune võimalus üldse eksisteerib. Enamik inimesi vastas eitavalt ka küsimusele setokeelsete blogide kirjutamise kohta või ei uskunud, et selline võimalus üldse olemas on.

Eestikeelsest meediast olid televisioon ja raadio kõige jälgitavamad meediakanalid. Vaid üksikud väitsid, et ei jälgi neid kunagi. Eestikeelseid (eestikeelsete subtiitritega või dubleeritud) filme vaatas iga päev vastavalt 47,6% ja 40,6%. Enamik respondente ei vaata

ega kirjuta kunagi blogisid ei eesti ega ka üheski teises keeles (82,9%). Samuti ei mängi enamik interaktiivseid mänge (ligi kolm neljandikku) ega (59%) kasuta ka eestikeelset sotsiaalmeediat.

Inglise keelt kasutab meediasisu tarbimisel või loomisel ligi kolmandik. Informant seletab, miks ta kasutab Facebooki ingliskeelset versiooni:

inglis keeles on mul see facebook üldse jäetudki et seal saab küll panna eesti keeles oleks aga kuna ma soomes ühe korra panin eesti keelseks siis kõik küsisid mu käest need välismaa sõbrad küsisid et mis see sul see tähendab et kuna neile tuli teade ka tuli nagu pool eesti keeles sinna ette siis nemad ei saanud midagi aru (EE-SETO-IIAG1f)

Arvutitarkvara, muusika, filmid ja veebisisu paistavad olevat valdkonnad, kus inglise keelt kõige enam kasutatakse. Teisi keeli (v.a seto, eesti) kasutatakse inglise keelest veelgi vähem. Vaid kümnendik arvas, et kasutab veel mõnda võõrkeelt meediasisu tarbimisel ja loomisel. Nimetati saksa ja vene, aga ka võru keelt.

Aktiivsest kultuurikasutusest ja -loomest selguse saamiseks võrreldi mitte-kunagi-vastuseid. Tundub, et seto keelt kasutatakse kõige enam laulmisel, ent tervelt 62,5% ei tee ka seda kunagi. Ligi veerand märkis, et laulab setokeelseid laule vähem kui kord kuus. Setokeelsete kirjade kirjutamist harvem kui kord kuus mainis 17,3%. Mõned üksikud kirjutavad seto keeles mitu korda nädalas. 80,3% ei kirjuta seto keeles kirju mitte kunagi. Päevikupidamist või märkmete tegemist nimetas umbes kümnendik (harvem kui kord kuus).

Enamik respondente ei kirjuta kunagi seto keeles ilukirjanduslikke tekste, ei tee setokeelseid laule, ei esita setokeelset luulet ega osale setokeelse teatritrupi töös. Ootuspäraselt ei praktiseerita neid tegevusi ka eesti keeles. Kui kirjatööd üldse tehakse, siis praktilistel põhjustel ja eesti keeles.

Ingliskeelsete tegevuste puhul võrreldi taas mitte-kunagi-vastuste osakaalu. Arvestades üleüldist inglise keele oskuse taset, olid ka inglise keeles praktiseeritavate tegevuste osakaalud madalad. Üksnes veerand küsitletutest üldse vastas küsimustele aktiivse ingliskeelse kultuuritarbimise ja -loome kohta. Inglise keelt kasutati, harva küll, peamiselt kirjade kirjutamisel ja laulmisel.

Üle-eestilise kontrollrühma liikmete jaoks oli elektroonilise meedia tarbimine kõige tavalisem (aktiivne) meediakasutus üldse. Enam kui kaks kolmandikku vaatas televiisorit ja 62,0% kuulas raadiot iga päev. Vastavalt 47,7% ja 45% ütles, et loeb eestikeelseid ajalehti (paberil või digitaalselt) ning jälgib eestikeelset veebi iga päev. Kui sotsiaalmeediat ei kasuta kunagi umbes pooled, siis blogide kirjutamist esineb veelgi harvem – 88,2% ei kirjuta neid. Eestikeelseid raamatuid ei loe kunagi pisut alla viiendiku. Seega võib öelda, et nii potentsiaalsed seto keele kõnelejad kui kontrollrühm eelistavad eestikeelset elektroonilist meediat, kuid ei ole täiesti kõrvale jätnud ka teisi meediatooteid ja kultuurisündmusi.

4.4.2 Haridus

14,4% potentsiaalsete seto keele kõnelejate jaoks on eesti keel formaalselt koolis õpitud teine keel. Kümnendik arvab, et nad ei ole seto keelt õppinud, mis võib osutada ka asjaolule, et seto keelt nähakse emakeelena, mis on kogu aeg olemas olnud:

sünnuga (EE-SETO-FGA-01m)

sündü mi setona sündügi vanõmba kõnõli seto keelt ja kos sis tuu latski muialt sai sis tiidä juba sünnüst saadik seto kiil suuh (EE-SETO-FGAG5-01f)

88,9% märkis, et on seto keele omandanud mitteformaalselt või kodus. Informandid kommenteerisid seda järgmiselt:

no ikka vanaimä käest sai (EE-SETO-FGA-03f)

inne sai seto kiil selges ja sis kuuli minneh sis sai eesti kiil selges (EE-SETO-FGAG2-01m)

latsõna jo olt siin kasunu ja elänü ja olnu ja inne mõistaki is kirjakiilt ku kuuli lätsi (.) inne es mõista ütski (EE-SETO-FGAG5-05f)

Mõned informandid vahetasid keelt, sest arvasid, et nende lastel võivad koolis probleemid tekkida:

sis ma naksi joba kiräkiilt taga kõnõlama selleperäst ma kai et koolih tulõ jälki täl hädä (EE-SETO-IIAG5f)

Setokeelse kooliõppe puhul märgiti:

tuu jälki piät olõma vabatahlik et palun väga kui sul om soov sis opi (EE-SETO-FGAG2-01m)

mina näiteks olen setu keele õpetamise vastane koolis sest noh ma leian et no ta (.) tulebki seest ja selleks peab ka olema kodu kogukond (EE-SETO-FGAG3-04f)

Enamik nimetas eesti keelt kooli õppekeeleks. 2,4% ja 2,0% märkis, et on õppinud enam kui üht keelt. Üks mainis ka seto keelt – ilmselt on tegu seto keelt ja kultuuri puudutava ainega. Seto keel pole kunagi olnud eesti koolis üldine õppekeel. Ometi rõhutas üks informant seto keele rolli koolis mitteformaalses interaktsioonis:

sis taa põhikuul ja keskuul siih seistmekümne katsandal aastal umavahel kõnõlõmi kõik noh kõik oll seto keelen jah tunn oll kiräkeeline aga kõik muu oll seto keeline (EE-SETO-FGA-01m)

Üks informant märkis, et seto keelt pole aine või õppekeelena tarvis:

riigi ülesanne peaks olema see et see ära ei kaoks et see ikka nagu jääks püsima siia ja aga koolidesse ma arvan et ei peaks nagu konkreetselt mingit siukest tundi või midagi sellist tegema et eesti keele tunnis ka jõuab nagu tutvustada kõigile õpilastele seda aga see tuleks teha piisaval määral lihtsalt nagu et see jääks ikka meelde ikka

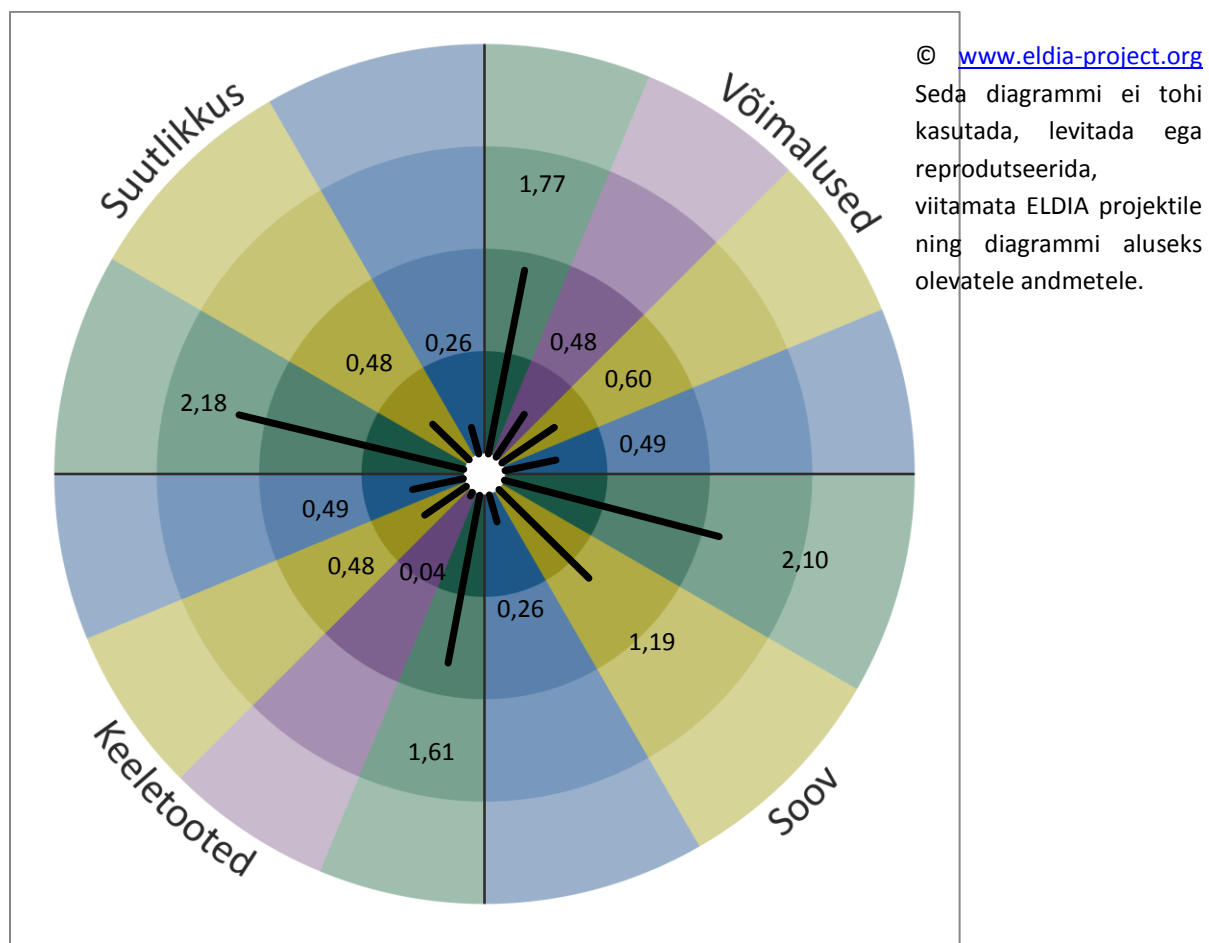

õpilastele mitte niimoodi et ma ei tea no kasvõi põhja-eesti inimesed võiksid teada no mõnda sõnagi (EE-SETO-FG1-01m)

5 Keele elujõulisuse baromeeter

Eelviimases peatükis interpreteeritakse radiaaldiagrammi arvnäitajaid. Küsitlustulemuste analüüsil põhineva radiaaldiagrammi (joonis 11) pakkusid välja Sia Spiliopoulou Åkermark ja Kari Djerf ning seda täiustasid Eva Kühhirt ja Katharina Zeller. Diagrammi nelja fookuspiirkonda – **Suutlikkus**, **Võimalused**, **Soov** ja **Keeletooted** – kirjeldati peatükis 3.6 eespool. Küsitluste tunnuste erinevad väärtused kodeeriti ümber uuteks tunnusteks, mille skaala ulatus nullist (0) (keelt ei kasutata ega kaitsta, selle eest ei hoolitseta; keel on tõsiselt ohustatud) neljani (4) (keelt kasutatakse ja edendatakse üle tavalise keelehoiu taseme (vt ptk 3.6.3.)). Iga sihtrühma baromeetri ja radiaaldiagrammi jaoks arvutati fookuspiirkondade keskmised väärtused.

Fookuspiirkonnad jagati dimensioonideks, mida märgiti diagrammil eri värvidega. Iga värvi tumedamad ja heledamad toonid näitavad keele elujõulisuse erinevat määra, mis omakorda on arvutatud küsitlustulemuste põhjal. NB! **Suutlikkuse** ja **Soovi** kvadrandis puudub hariduse dimensioon (lilla).

Joonis 11. Seto keele elujõulisus Eestis; roheline = keelekasutus ja interaktsioon, lilla = haridus, heleroheline = seadusandlus, sinine = meedia.

5.1 Seto keele elujõulisus

Baromeeter kirjeldab seto keele elujõulisust ilmekalt. Seto keel jääb skaalapunktide „tõsiselt ohustatud” ja „käimasolev keelevahetus” vahele. Mõned analüüsidiimensioonid – **Seadusandlus**, **Meedia** ja **Haridus** – said kõikidel fookusaladel ülimaladalad väärtused. Sellest selgub, mis valdkondades on keel kõige enam ohustatud.

Võrreldes võru keele **Keelekasutuse ja Interaktsiooni** dimensiooni väärtustega, sai seto keel kõrgemad tulemused **Suutlikkuse** (2.18 vs. 1.86) ja **Soovi** (2.10 vs. 1.87), madalamad aga **Võimaluste fookusalal** (1.77 vs. 2.15). **Keeletoodete fookusala** väärtused olid mõlema keele puhul üsna sarnased (1.66 võru, 1.61 set). Vt detailsemalt Koreinik 2013. **Seadusandluse** dimensiooni kõrgemad väärtused fookusalal **Soov** või näidata tahtmist seadusregulatsiooni järele või ka ambivalentsust seto keele küsimuses. Teistel fookusaladel olid **Seadusandluse** väärtused oluliselt madalamad. Väga madalad tulemused **Hariduse** dimensioonis ja madalad tulemused **Keeletoodete fookusalal** võivad viidata vähesele infole koolis kasutatavate õppematerjalide kohta, aga ka materjalide vähesusele. Veelgi enam, need tulemused võivad olla seotud kehva seto keeles lugemise ja kirjutamise oskusega. Võrokestega võrreldes tunduvad setod olevat pisut enam motiveeritud oma keelt kasutama, ent võrokestel on oma keele kasutuseks natuke rohkem võimalusi.

Kokkuvõtteks, ehkki setode keelekasutuse kohta pole palju informatsiooni, paistab baromeeter valideeritud nende valdkondade väljaselgitamisel, millest johtub keele elujõulisus.

* * *

ELDIA konsortsium rõhutab, et keele elujõulisuse baromeetrit ei tohiks kasutada mitte ühegi keele institutsionaalse ja rahalise toetamise kõlblikkuse hindamiseks. Baromeetrit ei saa ega tohi kasutada ühe vähemuskeele saatuse ettekuulutamiseks.

Baromeeter aitab selgitada välja need tegurid, mis ohustavad selle keele hoidu, mis edendavad keelehoidu ja mida tuleks teha, et keelelise mitmekesisuse püsimist toetada. Baromeetri abil saab toetada neid valdkondi, mille elujõulisuse näitajad on madalad.

6 Järeldused

Arvestades eelnevat analüüsi, võib teha mitu üldisemat laadi järeldust:

- Ehkki seto keelt kasutatakse nii mitteformaalsetes kui ka formaalsetes olukordades, võib seda endiselt pidada pigem kodu, vanemate ja vanavanemate keeleks, millel on kõnelejate (ja ka passiivsete oskajate) jaoks emotsionaalne tähtsus. Ligi veerand on teadlikult otsustanud anda keel edasi järeltulevale põlvkonnale, olgu need väikesed või täiskasvanud lapsed, teised jätavad keeleveliku laste teha. Seto keelt kasutatakse omainimestega ja tuttavas ümbruses, eesti keel on kooli- ja meediakeel.
- Kuigi inglise keelt väärtustatakse kõrgelt, on nende osakaal, kes peavad oma inglise keele oskust ladusaks, üsna väike. Enamik arvab, et see oskus võib tööturul eeliseid anda.
- Pisut enam kui kaks kolmandikku ei ole kogenud oma lapsepõlves, et vanematel takistatakse lastega seto keelt kõnelda. Siiski mainisid mõned informandid, et seto keele rääkimine lastega polnud tollal just normikohane. Sellest hoolimata seostub seto keel positiivsete omadussõnade ja tunnetega.
- Keelte segamine on üldiselt seto keele kõnelejatele vastuvõetav. See võib olla keeleülekande toetamisel paljudes peredes üldlevinud strateegia. Enam kui pooled ei tea, kas on olemas asutused, mis tegelevad seto keele arendamisega.
- Ligi pooltel küsitletutest pole aimugi, kas seadused toetavad või takistavad seto keele kasutust. Ka seadusandluse ja institutsioonide analüüs toetab sama järeldust: seto keele staatus on mõnevõrra segane. Sätete rakendamise kohta pole näiteid välja tuua.
- Peavoolumeedias on seto-teema marginaalne, edaspidi peaks analüüsima trükimeedia kõrval ka muud meediasisu ja -kanaleid (nt fotod, reklaam).
- Setokeelseid keeleteoteid napib. Kehv lugemis- ja kirjutamisoskus võib edaspidigi setokeelsete tekstide tootmist ja tarbimist mõjutada.

7 References

- AFANASJEV, VAHUR. (avaldamata käsikiri). *Võru eurovisioonidiskursuse analüüs*. Tartu Ülikool. Sotsiaalteaduskond. Meedia ja kommunikatsiooni osakond
- AINSAAR, MARE. (2004). *Reasons for move: a study on trends and reasons of internal migration with particular interest in Estonia 1989-2000*. Turku: University of Turku.
- ANNIST, AET. (2011). Otsides kogukonda postsotsialistlikes Eesti keskuskülades. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- ANNIST, AET. (2013a). Heterotopia and hegemony: Power and culture in Setomaa. *Journal of Baltic Studies*, 44(2), 249-269.
- ANNIST, AET. (2013b). Ruptured Setomaa: officialising space and cultural passages. – Helen Sooväli-Sepping, Hugo Reinert, Jonathan Miles-Watson (toim) *Ruptured Landscapes: Landscape, Identity and Social Change*. Springer [ilmumas].
- ANNIST, AET. (2009). Outsourcing culture: Establishing heritage hegemony by funding cultural life in South Eastern Estonia. *Lietuvos etnologija. Socialines antropologija i etnologija studijo*, 9, 117 - 138.
- ARUKASK, MADIS. (2003). *Jutustava regilaulu aspektid. 19. sajandi lõpu setu lüroepiliste regilaulude žanr ja struktuur*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- ASSMUTH, LAURA. (2009). Identity and identity politics on the Baltic border: An Estonian school in Russia. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XIX. Studia Anthropologica III*, 165-179.
- ASSMUTH, LAURA. (2003). Nation building and everyday life in the borderlands between Estonia, Latvia and Russia. *Focaal* 41, 59-69.
- ATLAS 2009 = UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger, 2009 edition. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00139> (vaadatud 2. Juulil 2009).
- AUN, MARE. (2004). Ehteleiud pikk-käabaste kultuuri kalmetes Setumaal. – *Setumaa kogumik II: Uurimusi Setumaa arheoloogiast, geograafiast, rahvakultuurist ja ajaloost*. Tallinn: Ajaloo Instituut, 182-201.
- AUN, MARE & JÜRGENSON, AIVAR (toim). (2004). *Setumaa kogumik II: uurimusi Setumaa arheoloogiast, geograafiast, rahvakultuurist ja ajaloost*. Tallinn: Ajaloo Instituut.
- BAKER, COLIN. (2006). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, 4th edition. Multilingual Matters.

- EHALA, MARTIN. (2004). Keelehoid ja mitmikidentiteet. *Publications of Võro Institute* 16, 11-22.
- EHALA, MARTIN. (2007). Sustainability of double ethnic identity in majority-minority settings: The case of Estonian and Võro'. – Roger Blokland & Cornelius Hasselblatt (toim) *Language and Identity in the Finno-Ugric World. Proceedings of the Fourth International Symposium at the University of Groningen, May 17-19, 2006*. Maastricht: Shaker, 44-54.
- EICHENBAUM, KÜLLI (toim.). (1998) *Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus. Ajaloolise Setomaa põllisasustuse säilimise võimalused*. Publications of Võro Institute 2.
- EICHENBAUM, KÜLLI & PAJUSALU, KARL. (2001). Setode ja võrokeste keelehoiakutest ja identiteedist. *Keel ja Kirjandus* 7, 483 - 489.
- ELLER, KALLE. (1999). *Võro-Seto language*. Võru: Võro Instituut.
- FASTER, MARIKO. (2004). Laenulisi maastikusõnu Võru- ja Setumaa kohanimes. – Helen Koks & Mariko Faster (toim). *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat 2003*. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 23-32.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- FISHMAN, JOSHUA A. (toim.) (2001). *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective*. Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd.
- GAZZOLA, MICHELE & GRIN, FRANÇOIS. (2007). Assessing efficiency and fairness in multilingual communication. *AILA Review* 20, 87-105.
- GRIN, FRANÇOIS. (2006). Economic considerations in language policy. – Thomas Ricento (toim). *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*, 77-94. Oxford: Blackwell Publishing.
- HAGU, PAUL. (2002). Epic works of the Setu singer Anne Vabarna. – Lauri Honko (toim), *The Kalevala and the world's traditional epics*. Studia Fennica Folkloristica 12. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 433–463.
- HAGU, PAUL. (2004). *Leeloantoloogia I. Lüroepika*. Tartu: Tartu Ülikool.
- HAGU, PAUL & SUHONEN, SEPPO. (1995). *Setu rahvuseepos Peko*. Snellman-instituutin A-sarja. Kuopio: Snellman-instituut.

- HALLIK, KLARA. (2002). Nationalising Policies and Integration Challenges. – Marju Lauristin & Mati Heidmets (toim) *The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press, 65-88.
- HARTMANN, HERMANN. (1860) Neuhausen und die Pleskauschen Esten – Inland. *Eine Wochenschrift für Liv-, Est- und Kurlands. Geschite, Geographie, Statistik und Literatur*. Tartu, 34, 625-630.
- HELP, TOOMAS, JÜVÄ, SULLÖV & KASAK, ENN. (1996). Võro-seto kiil. – Jüvä Sullöv & Marju Kõivupuu (toim), *Võrokiilne lugõmik*. 2nd edition. Võru: Võro Instituut.
- HENNOSTE, TIIT. (1999). Eesti keele arengud: totalitaariast polüloogiasse. *Keel ja Kirjandus* 2, 88-96.
- HIEMÄE, MALL. (2006). *Päiv ei ole päiväle veli: lõunaeesti kalendripärimus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- HOGAN-BRUN, GABRIELLE, OZOLINS, ULDIS, RAMONIENE, MEILUTE & RANNUT, MART. (2007). Language politics and Practices in the Baltic States. *Current Issues in Language Planning* 8 (4), 469-631.
- HARJU, ÜLLE. (1999). Meediakasutus Kagu-Eestis.
- HURT, JAKOB. (1904a) *Über die Pleskauer Esten oder die sogenannten Setukesen*. Finnische Literatur-Gesellschaft. Helsingfors.
- HURT, JAKOB. (1904-1907). *Setukeste laulud: Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega*. Monumentae Estoniae antiquae P.I. Vol. I–III. Suomalaisen Kirjallisuuden toimituksia.
- IVA, SULEV. (2007). *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- IVA, SULEV. (2005). Glottal Stop in Võro South Estonian. *Linguistica Uralica* 2, 123 - 133.
- IVA, SULEV. (2002). *Võro-eesti synaraamat*. Tartu, Võro: Võro Instituut.
- IVA, SULEV & PAJUSALU, KARL. (2004). The Võro language: historical development and present situation. – *Language policy and sociolinguistics I. Regional languages in the New Europe*. Proceedings of the International Scientific Conference, 20–23 May 2004. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 58–63.
- IVA, TRIIN. (2001). Võron standardointi ja sen toteuttajien kielenkäyttö. – Hannakaisa Holmi & Helena Sulkala (toim.) *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan*. Oulu: Oulun Yliopisto, 54 - 60.

- JANSEN, EA. (2007). *Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Eesti Ajalooarhiiv.
- JANSEN, EA & RUUTSOO, REIN. (1999). Venestamine Eestis. – Jüri Viikberg (toim) *Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 540-560.
- JUHKASON, GRETE, KALKUN, ANDRES, LINDSTRÖM, LIINA, PLADO, HELEN. (2012). Petserimaa setodest ja nende keelest 2010.-2011. aasta välitööde põhjal. – Jüvä Sullöv (toim). *Õdagumeresoomõ piiriq. Läänemeresoome piirid. Finnic borders*. Publications of Võro Institute 26. Võro, 11-29.
- JÄÄTS, INDREK. (2013). LUGEGE MEID ÜLE! Kagu-Eesti etnoregionalistlikud liikumised ja viimane rahvaloendus. *Akadeemia* 6, 1077-1110.
- JÄÄTS, INDREK. (2000). Ethnic identity of the Setus and the Estonian–Russian border dispute. *Nationalities papers* Vol 28, No. 4, 651-670.
- JÄÄTS, INDREK. (1998). *Setude etniline identiteet*. Tartu: Tartu Ülikool.
- KALKUN, ANDREAS. (2011). *Seto laul Eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KALKUN, ANDREAS. (2008). A Woman's voice in an epic: Tracing Gendered motifs in Anne Vabarna's Peko. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 2, 25 - 45.
- KALKUN, ANDREAS. (2003). *Seto naiste eluloolaulud. Autobiograafiad ja utopiad*. M.A. thesis, University of Tartu, Department of Estonian and comparative folklore studies.
- KEEM, HELLA. (1997). *Võru keel*. Tallinn.
- KOREINIK, KADRI. (2011). *Language ideologies in the contemporary Estonian public discourse: With a focus on South Estonian*. Dissertationes Sociologicae Universitatis Tartuensis 5. Tartu University Press.
- KOREINIK, KADRI. (2013). *Võro in Estonia: ELDIA Case-Specific Report*. With contributions by Anneli Sarhimaa & Eva Kühhirt. Working Papers in European Language Diversity 23, [forthcoming].
- KOREINIK, KADRI & PAJUSALU, KARL. (2007). Language naming practices and linguistic identity in south-eastern Estonia. – Rogier Blokland & Cornelius Hasselblatt (toim.) *Language and Identity in the Finno-Ugric World. Proceedings of the Fourth International Symposium at the University of Groningen, May 17-19, 2006*. Maastricht: Shaker, 192-204.

- KOREINIK, KADRI & RAHMAN, JAN. (2000.) (toim.) *A kiilt rahvas kõnõlõs....* Publications of Võro Institute 8. Võru: Võro Instituut.
- KRIKMANN, ARVO. (2000). *Tere teele, tere meele, tere egalõ talõlõ: valik lõunaesti mõistatusi*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- KUUTMA, KRISTIN. (2005). *Pärimuskultuurist kultuurisümboliks: saami etnograafia ja seto eepose saamisluugu*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum
- KUUTMA, KRISTIN. (2004). Creating a Seto Epic. Oral Tradition. *Slavica* 19(1), 92 - 137.
- LANE, PIA. (2011). The birth of the Kven Language in Norway: Emancipation through state recognition. *International Journal of the Sociology of Language* 209, 57-74.
- LAUL, SILVIA. (2001). Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas (500 e.Kr. – 500 p.Kr.). – *Muinasaja teadus 9/ Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* 7. Tallinn.
- LAUL, SILVIA. (1997). Läänemeresoome lõunarühma ühiskultuurist ja selle diferentseerumisest. *Publications of Võro Institute* 1, 86-95.
- LAUL, SILVIA. (1995). Eesti kagupiir ja Setumaa kujunemine. – *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1988-1993*. Tartu, 142-151.
- LAY, HELDI. (2008). *Die Setukesen in Geschichte und Gegenwart Estlands: Herkunft, Lebensweise, Sprache und Kultur*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- LILLAK, ANTI, TEEDEMAA, LEA, KIRISTAJA, ARVIS, LÕBU, TERJE, MAASING, MADIS & KASS, KADI. Uusaeg. – Mare Aun, Heiki Valk, Anti Selart & Anti Lillak (toim.) *Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani*. Eesti Rahva Muuseum 100. Tartu 2009, 280- 357.
- MAFFI, LUISA. (2000). Language preservation vs. language maintenance and revitalization: Assessing concepts, approaches, and implications for the language sciences. *International Journal of the Sociology of Language* 142, 175-190.
- MANAKOV 2009 = Манаков, А. Г. (2009). Динамика численности сету Печорского района в XX – начале XX века, in “Изборск и его округа”. *Материалы межддународной –научнопрактической конференции 2007-2008 гг.* Изборск, 40-44.
- MANAKOV 2004 = Манаков, А. Г. (2004) *На стыке цивилизаций: тнокультурная география запада России и стран Балтии*. Псков: Псковский госдарственный педагогический институт им. С. М. Кирова. Псковское отделение Русского географического общества.

- MAUTNER, GERLINDE. (2008). Analyzing Newspapers, Magazines and Other Print Media. – Ruth Wodak & Michał Krzyżanowski (toim.). *Qualitative Discourse Analysis in the Social Science*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 30-53.
- MEIORG, MARIANNE (2012). *Legal and Institutional Framework Analysis: Seto and Võro Languages*. Working Papers in European Language Diversity 19. Mainz &c.: ELDIA. <http://phaidra.univie.ac.at/o:127464>
- METS, MARI. (2010). *Suhtlusvõrgustikud reaajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas*. Doktoritöö. Tartu. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KULTUURIMINISTEERIUM = http://www.kul.ee/webeditor/files/Setofail_inglise.pdf,
(vaadatud 6. Septembril 2010).
- MUST, MARI. (2000). *Vene laensõnad eesti murretes*. Eesti Keele Sihtasutus.
- MÄGER, MERILI, SERVINSKI, MIHKEL, RAAGMAA, GARRI, SAAR, ANDRUS & KOREINIK, KADRI. (2006). *Ulata õng ja õpeta seda kasutama. Linnad ja vallad arvudes 2006*. Statistikaamet.
- MÄGISTE, JULIUS. (1977). Äänne-, lause- ja muoto-opillisia murteen erikoispiirteitä. – *Setukaistekstejä*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 159. Helsinki, 11-16.
- MÄGISTE, JULIUS. (2007). *Seto sõnastik*. Mariko Faster. Võro: Võro Instituut.
- ORG, ERVIN, PAJUSALU, KARL, REIMAN, NELE, UIND, KATRIN & VELSKER, EVA. (1994). Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutes. *Keel ja Kirjandus* 4, 203-9.
- PAJUSALU, KARL. (1996). *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi*. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 54.
- PAJUSALU, KARL. (2000). Lõunaeesti murdeliigendusest. *Õdagumeresoomõ piirisüämeq. Keskused läänemeresoome piiridel*. Publications of Võro Institute 10. Võro: Võro Instituut, 76-86.
- PAJUSALU, KARL. (2007). Estonian dialects. – Mati Erelt (toim.) *Estonian Language. Linguistica Uralica, Supplementary Series 1*. Tallinn, 231-272.
- PAJUSALU, KARL. (2009). The reforming of the Southern Finnic language area. – Jussi Ylikoski (toim.). *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. Suomalais-ugrilainen seura, 95 – 107.

- PAJUSALU, KARL, VELSKER, EVA & ORG, ERVIN. (1999). On recent changes in South Estonian: dynamics in the formation of the inessive. *International Journal of the Sociology of Language* 139, 87-103.
- PAJUSALU, KARL, HENNOSTE, TIIT, NIIT, ELLEN, PÄLL, PEETER & VIKBERG, JÜRI. (2009). *Eesti murded ja kohanimed*. 2., täiendatud trükk, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- PAJUSALU, RENATE. (1998). Eesti pronoomenid II. Võru sjoõ, taa, tuu ja timä. *Keel ja Kirjandus* 3, 159 - 172.
- PHC 2011 = Population and Housing Census 2011, available at: http://www.stat.ee/64629?parent_id=39113 (vaadatud 7. september 2012).
- PIHO, MARE. (2000). Setu Silver decorative jewellery in the context of town culture. *On Urban and Rural Areas. Pro Ethnologia 9. Publications of Estonian National Museum*. Tartu, 49–60.
- PIHO, MARE. (1997) = Пихо, Маре. (1997). Металлические украшения сету XIX–XX вв. Автореферат на соискание степени кандидата исторических наук. Российская Академия Наук. Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). Санкт-Петербург.
- PRAGI, UUDO. (1988). Population distribution and redistribution in rural settlements of the Estonian SSR. – Jaan-Mati Punning (toim). *Geographical researchers*. Tallinn, 101-109.
- PÄLL, PEETER. (2003). Petseri- ja Pihkvamaa kohanimedest. – Karl Pajusalu & Jan Rahman (toim) *Õdagumeresoomõ hummogupiir': konvõrents' Rõugõn, 24.-26. rehekuu pääväl 2002 = Läänemeresoome idapiir*. Võru: Võru Instituut, 130-138.
- RAAG, RAIMO. (1999). One plus one equals one: the forging of Standard Estonian. *International Journal of the Sociology of Language* 139, 17-38.
- RAUN, TOIVO. (1991). *Estonia and the Estonians*. 2nd edition. Stanford: Stanford University. Hoover Institution Press.
- RUNNEL, PILLE. (2002). Articulating Ethnic Identity in the Setu Media. *Pro Ethnologia* 14, 67 - 80.
- SAAR, EVAR. (1996). Võru keele kasutamine kohalikes ajalehtedes (1986–1994).
- SAAR, EVAR. (2003). Setos – Eine südestnische Sprache und Kultur an der Estinisch-Russischen Grenze. – Wolfgang Brücher (toim) *Grenzverschiebungen. Interdisziplinäre Beiträge zu einem zetilosen Phänomen*. Internationales Symposium des interdisziplinären Forschungsschwerpunktes „Grenzregionen und

Interferenzräume“ der Philosophischen Fakultäten der Universität des Saarlandes in Saarbrücken und Forbach 10.-12. Mai 2001. Röhrig Universitätsverlag, 103-118.

SAARESTE, ANDRUS. (1952). *Kaunis emakeel*. Lund.

SARV, VAIKE. (2003). Seto, mõtsik ja tsuhkna. *Kaika Suvõõlikuulõ kogomik IX-XI*. Võro: Võro Selts VKKF, 34-46.

SARV, VAIKE. (1997). Üheksa nimega hõim. *Setomaa* 2(11), 1-2.

SELART, ANTI & VALK, HEIKI. (2009). Keskaeg ja Segaduste aeg. – Mare Aun, Heiki Valk; Anti Selart & Anti Lillak (toim) *Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani*. Eesti Rahva Muuseum 100. Tartu 2009, 203-276.

SEMM, KADRI & PALANG, HANNES. (2004). *Life-ways in the Setu Cultural Landscape*. Pro Ethnologia 18, 49 - 67.

SETOMAA 2 = Mare Aun, Heiki Valk, Anti Selart & Anti Lillak (toim). *Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani*. Eesti Rahva Muuseum 100. Tartu 2009.

SETUMAA 1928 = *Eesti maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus III. Setumaa*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

STRUBELL, MIQUEL. (1996). Language planning and classroom practice in Catalonia. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, vol. 17, no. 24, pp. 262-275. <http://www.multilingualmatters.net/jmmd/017/0262/jmmd0170262.pdf>

TAMLA, ÜLLE. (ed.) (2008) *Setomaa kogumik. Uurimusi Setumaa loodusest, ajaloost ja folkloristikast*. Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut.

TOOMASALU, ÜLO. (1995). *Setu verbi grammatika ja sõnastikud*. Tallinn.

VABA, LEMBIT. (1997). *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest*. Tallinn-Tampere.

VALK, HEIKI. (2009). Hilisrauaaeg. – Mare Aun, Heiki Valk, Anti Selart & Anti Lillak (toim.) *Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani*. Eesti Rahva Muuseum 100. Tartu 2009, 126-187.

VALK, HEIKI. (2003). Tsässon ja külakalmistu Põhja-Setomaa kultuuripildis. – Mare Aun (toim.) *Setumaa kogumik, 1. Uurimusi Setumaa arheoloogiast, numismaatikast, etnoloogiast ja ajaloost*. Tallinn: Ajaloo Instituut ja SA Setu Kultuuri Fond, 219-252.

VIHALEMM, PEETER. (2006). Media Use in Estonia. Trends and Patterns. *Nordicom Review* 27(1), 17-29.

VIHALEMM, PEETER. (2008). The Infosphere and Media Use of Estonian Russians. – Mati Heidmets (toim). *Estonian Human Development Report 2007*. Tallinn: Eesti

- Koostöökogu, 77-81 and Vihalemm, Peeter (2001). Development of Media Research in Estonia. *Nordicom Review* 22(2), 79-92.
- VIHALEMM, PEETER & KÕUTS, RANGE. (2004). [Trükisõna ja lugejaskond Eestis 1965-2004. – Peeter Vihalemm \(toim\) Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004.](#) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61-90.
- VIHALEMM, TRIIN. (2002). Usage of Language as a Source of Societal Trust. – Marju Lauristin & Mati Heidmets (toim) *The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia.* Tartu: Tartu University Press, 199-218.
- VIHALEMM, TRIIN. (1999). Estonian language competence, performance, and beliefs on acquisition among the Russian-speaking inhabitants of Estonia, 1989-1997. *International Journal of the Sociology of Language* 139, 69-85.
- VIITSO, TIIT-REIN. (1990a). Stress and quantity in North Setu (South Estonian). *Linguistica Uralica* 2, 81-88.
- VIITSO, TIIT-REIN. (1990a). Vowels and consonants in North Setu (South Estonian). *Linguistica Uralica* 3, 161-172.
- VOKKSEPP, RIINA. (2008). Põlva ajalehe Koit loetavus ja lugejahuvid. [‘Readability and reader interests of the newspaper *Koit* in Põlva’] B.A. thesis, University of Tartu, Department of Journalism and Communication. http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/15756/Vokksepp_Riina.pdf;jsessionid=6281E071031BF022C4F157FCEF39BBF6?sequence=1 (last accessed in June 2011).
- WIEDEMANN, FERDINAND J. (1864). *Versuch ueber den werroestnischen Dialect.* St. Petersburg.
- WYATT, SALLY, THOMAS, GRAHAM, TERRANOVA, TIZIANA. (2002). They came, they surfed, they went back to the beach: Conceptualizing use and none-use of the Internet. – Steve Woolgar (toim). *Virtual society? Technology, Cyberbole, Reality.* Oxford: Oxford University Press.

5 Lühendite nimekiri

AG	vanuserühm
EST	eesti keel
EuLaViBar	Euroopa keelte elujõulisuse baromeeter
FG	fookusrühm
II	individuaalintervjuu
MajLG	enamuskeel, eesti keel
MinLG	vähemuskeel, setu keel
RUS	vene keel
SE	Iõunaeesti, Lõuna-Eesti
SETO	seto
VRO	võru
Q	küsimus

LISA 1: Poliitikasoovitused

- Nõrgenenud põlvkondliku keeleülekande kontekstis jätavad paljud vanemad laste otsustada, kas vähemuskeelt kasutada või mitte. Samas ei ole lapsevanemad mõistnud, et on teinud keelevaliku laste eest nendega mitte vähemuskeelt rääkides juba ära. Seetõttu oleks vaja rohkem tõhusaid meetmeid, motiveerimaks vanemaid, et nad vähemuskeelt noorema põlvkonnaga kasutaksid.
- Kuna paljud informandid väljendasid vähemuskeele suhtes puristlikke vaateid või olid kogenud sellist suhtumist, peavad standardiseerimisega seotud keeleaktivistid olema teadlikud vähemuskeele kõnelejaid saatvast n-ö kaksikstigmast: kuulumine vähemusrühma ja enamuskeele kirjakeele/õigekirja puudulik valdamine (vt Lane 2011). Seto keele kõnelejate puhul võib kõne alla tulla veel kolmaski asjaolu; st vähemusrühma uue kirjakeele mittevaldamine. Seetõttu peavad aktivistid andma endale aru erinevate standardi mittekasutajate olemasolust (vt ka Wyatt, Thomas & Terranova 2002).
- Teisest küljest, võrreldes eesti-, aga ka näiteks ingliskeelsete keeletoodete hulgaga, on setokeelseid keeletooteid napilt. Seega on standardiseerimisel ja kirjasõna levitamisel siiski oluline roll. Piiratud rahaliste vahendite tõttu peavad keeleaktivistid aga hoolikalt aru pidama, millistel keeletoodetel on keeleülekandes kõige tõhusam osa täita.
- Vähemusidentiteedi loomisel ja keele kasvaval prestiižil võib olla keeleülekandele teatud mõju, ent regionaal-, majandus- ja hariduspoliitika ning ränne töötavad neile vastu.
- 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse järgi elab suur osa seto keele mõistjatest väljaspool setode traditsioonilist asuala. Keelepoliitika peaks puudutama ka neid.

LISA 2: Transkriptsioonisümbolid

INTONATSIOON

Prosoodilise ühiku lõpus

- . langev intonatsioon
- , stabiilne intonatsioon
- ? tõusev intonatsioon

PAUSID

- ( ) paus

KÕNETEMPO JA HÄÄLE TUGEVUS

AHA (SUURTÄHED) viitavad kõnele, mis on ülejäänud kõnest valjem

TEISED SÜMBOLID

- (( )) viitab toimetajapoolsetele kommentaaridele, nt ((naer)), ((aevastus))
- sidekri- (sidekriips) viitab lõpetamata sõnale
- väljajätt
- [!] viitab mitteootuspärasele vormile